

HZ. İBRAHİM

1. HZ. İBRAHİM
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

ŞURKAV YAYINLARI - 29

HZ. İBRAHİM

1. HZ. İBRAHİM SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

Editör

Prof. Dr. Ali BAKKAL

17 – 18 Ekim 1997

Şanlıurfa

ŞURKAV YAYINLARI - 29

**ŞANLIURFA İLİ KÜLTÜR EĞİTİM SANAT VE
ARAŞTIRMA VAKFI YAYINLARI No: 29**

Araştırma Dizisi No: 1

Birinci Basım: Haziran 2007

ISBN: 978-975-7394-28-2

Dizgi-Tasarım

Dr. Hüseyin KURT

Baskı

Simge Matbacılık / Şanlıurfa

SEMPOZYUM PROGRAMI

ACIŞ KONUŞMALARI

Doç. Dr. Ali BAKKAL

Düzenleme Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ

İlahiyat Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. İbrahim DÜZEN

Harran Üniversitesi Rektör Yardımcısı

Ahmet BAHCIVAN

Şanlıurfa Belediye Başkanı

Şahabettin HARPUR

Şanlıurfa Valisi

I. OTURUM

Başkan

Prof. Dr. Ömer Faruk HARMAN

Bildiri Sahipleri

1. Prof. Dr. Şaban KUZGUN

“Hz. İbrahim’in Doğum Yeri”

Müzakereci: Doç. Dr. Adnan DEMİRCAN

2. Prof. Dr. İbrahim CANAN

“Hz. İbrahim’den Kur’ânî Mesajlar”

Müzakereci: Prof. Dr. Süleyman TOPRAK

3. Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK

“Hz. İbrahim’in Tevhid Mücadelesi”

II. OTURUM

Başkan

Prof. Dr. İbrahim SARMIŞ

Bildiri Sahipleri

1. Prof. Dr. Mustafa BAKTIR

“Kur’an’da Tanıtılan Model Şahsiyet: Hz. İbrahim”

Müzarekeci: Dr. Nihat HATİBOĞLU

2. Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL

“Hz. İbrahim – Hz. Muhammed İlişkisi”

Müzakereci: Yrd. Doç. Dr. Yusuf Ziya KESKİN

3. Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL

“Hz. İbrahim’in Tebliğ Metodu”

Müzakereci: Doç. Dr. Halil ÇİCEK

4. Prof. Dr. Abdullah ÖZBEK

“Hz. İbrahim’in Mücadelesinde Eğitim Esasları”

Müzakereci: Prof. Dr. Bekir KARLIĞA

III. OTURUM

Başkan

Prof. Dr. İbrahim CANAN

Bildiri Sahipleri

1. Doç. Dr. Ali Osman ATEŞ

“Semavî Din ve Kültürlerin Ahlak Değeri Olarak Hz. İbrahim”

Müzakereci: Doç. Dr. Suat CEBECİ

2. Prof. Dr. Ömer Faruk HARMAN

“Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Kurban”

Müzakereci: Doç. Dr. Murat SARICIK

3. Prof. Dr. Ziya KAZICI

“Osmanlıların Kâbe’ye Hizmetleri”

Müzakereci: Dr. Sadık ERARSLAN

4. Doç. Dr. Ali BAKKAL

“Hz. İbrahim ve Hac”

Müzakereci: Dr. Ekrem KELEŞ

IV. OTURUM

Başkan

Prof. Dr. Bekir KARLIĞA

Bildiri Sahipleri

1. Prof. Dr. Mustafa UZUN

“İslâmî Türk Edebiyatında Hz. İbrahim”

2. Aytunç ALTUNDAL

“Doğu-Batı Arasında Hz. İbrahim”

3. Monsenyör RUGGERO FRANCECCHINI

“İbrahim’le Beraber Allah Diye Seslenebilmek”

Sempozyum Değerlendirmesi

Prof. Dr. Süleyman TOPRAK

Kapanış Konuşması

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ

İÇİNDEKİLER

Takdim

Yusuf YAVAŞCAN

Şanlıurfa Valisi/ŞURKAV Başkanı..... 11

Editörün Notu.....13

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Doç. Dr. Ali BAKKAL

Düzenleme Kurulu Başkanı.....15

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.....19

Prof. Dr. İbrahim DÜZEN

Harran Üniversitesi Rektör Yardımcısı.....23

Ahmet BAHÇIVAN

Şanlıurfa Belediye Başkanı.....25

Şahabettin HARPUR

Şanlıurfa Valisi.....27

BİLDİRİLER

Prof. Dr. Bekir KARLIĞA

Bilim ve Düşünce Tarihinde Urfa.....30

Prof. Dr. Şaban KUZGUN

Hz. İbrahim'in Doğum Yeri.....35

Doç. Dr. Adnan DEMİRCAN

<i>Hız İbrahim'in Doğum Yeriyle İlgili Farklı Bir Yaklaşım...45</i>	
Mehmet OYMAK	
<i>Hız İbrahim'in Doğum Yeri Olarak Urfa48</i>	
Prof. Dr. Ö. Faruk HARMAN	
<i>Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta Hız İbrahim51</i>	
Prof. Dr. Mustafa BAKTİR	
<i>Kur'an'da Tanıtılan Model Şahsiyet: Hız İbrahim59</i>	
Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK	
<i>Hız İbrahim'in Tevhid Mücadelesi.....79</i>	
Prof. Dr. İbrahim CANAN	
<i>Hız İbrahim'den Kur'ânî Mesajlar.....89</i>	
Prof. Dr. Musa K. YILMAZ	
<i>Özgür Düşünceye Çağrı.....101</i>	
Doç. Dr. Ali Osman ATEŞ	
<i>Semavî Din ve Kültürlerin Ahlak Değeri Olarak</i>	
<i>Hız İbrahim.....105</i>	
Aytunç ALTUNDAL	
<i>Doğu-Batı Arasında Hız İbrahim.....113</i>	
Monsenyör RUGGERO FRANCECŞHINI	
<i>İbrahim'le Beraber Allah Diye Seselebilmek.....117</i>	
Prof. Dr. İbrahim CANAN / Doç. Dr. Ali Osman ATEŞ	
<i>Müslüman Hıristiyan İlişkileri Üzerine Bir Diyalog.....121</i>	
Doç. Dr. Ali BAKKAL	
<i>Hız İbrahim ve Hac.....123</i>	
Prof. Dr. Ömer Faruk HARMAN	
<i>Hız İbrahim, Hız İsmail ve Kurban.....149</i>	
Doç. Dr. Murat SARICIK	

- Kurbanın Anlamı Üzerine*.....159**
Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL
- Hz. İbrahim'in Tebliğ Metodu*.....163**
Prof.Dr. İbrahim SARMIŞ
- Peygamberlerin Tebliğ Metotlarındaki Ortak Noktalar*....173**
Prof. Dr. Abdullah ÖZBEK
- Hz. İbrahim'in Kıssasında Eğitim Esasları*.....177**
Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL
- Hz. İbrahim – Hz. Muhammed İlişkisi*.....189**
Prof. Dr. Mustafa UZUN
- İslâmî Türk Edebiyatında Hz. İbrahim*.....203**
Prof. Dr. Yusuf Ziya KAZICI
- Osmanlıların Kâbe'ye Hizmetleri*.....213**
Dr. Sadık ERARSLAN
- Kâbe ve Mescid-i Haram*.....217**
Mehmet OYMAK
- Halk Kültüründe Hz. İbrahim ve Urfa*.....223**
Prof. Dr. Süleyman TOPRAK
- Hz. İbrahim ve Sempozyum Hakkında Bir Değerlendirme*.237**

TAKDİM

25 Aralık 1990 yılında kurulan Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı'nın (ŞURKAV) amacı, "Şanlıurfa ili ve ilçelerinde tarihî, kültürel ve sanatsal değerlerimizi, eserlerimizi bulup ortaya çıkarmak, korumaya değer kültür, tabiat, turizm ve sanat varlıklarını korumak, bunların tanınmasını sağlamak; Amaç doğrultusunda konferans, sempozyum, panel, tartışma, sohbet, kongre, seminer, sergi, spor karşılaşmaları, anma günleri ve benzeri faaliyetlere iştirak etmek, maddî ve mânevî katkılarda bulunmaktır."

Hz. İbrahim, Urfa ve Harran Bölgesi açısından olduğu kadar, üç semavî din mensupları açısından da büyük önem arzeden manevî bir şahsiyettir. Bugün artık Hz. İbrahim ve ailesinin anayurdunun, içinde Harran'ın da bulunduğu bu bölge olduğu üç din tarafından da kabul edilmektedir. Yine Hz. İbrahim'in Allah'ın dostu olduğu, birleştirici ve müsamahakâr bir şahsiyet özelliğine sahip bulunduğu üç din tarafından ittifakla kabul edilen ~~husus~~ hususlardandır. Şanlıurfalılar, dört bin yıla yakın bir zamandan beri kurtuluş ve hoşgörü mesajları veren bu gönül insanını bağrılarına basmışlar ve O'nun her türlü hatırasını yaşatmaya çalışmışlardır. Ne müslümanlar arasında ve ne de yahudi ve hıristiyanlar arasında Şanlıurfa'da olduğu kadar Hz. İbrahim'le ilgili bir kültür oluşmamıştır. Bu sempozyum da o kültürün bir uzantısı ve O'na sahip çıkmanın bir göstergesi sayılabilir.

Şanlıurfa için böylesine önemli bir şahsiyetle ilgili olarak 18-24 Kasım 1991 tarihlerinde Vakfımız tarafından bir anma haftası düzenlenmiş ve bu hafta içinde yapılan konferans ve açık oturum gibi bilimsel faaliyetler kitap haline getirilmiştir. Yine Vakfımız, 1997 yılında konuyla ilgili daha ciddi bir faaliyette bulunarak Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi işbirliğiyle *I.Hz. İbrahim Sempozyumu*'nu düzenlemiştir. Fakat bazı teknik aksaklıklar sebebiyle o yıl sempozyumun metinleri kitap haline getirilip yayımlanamamıştır. Aradan geçen yaklaşık on yıl sonra Sempozyum bildirilerinin yayımlanması Vakfımız Yönetim Kurulu tarafından uygun görülmüştür.

Bu kitap Hz. İbrahim'le ilgili önemli bir boşluğu dolduracak niteliktedir. Doğrusu şu ki sempozyum bildirilerinin şimdiye kadar yayımlanmamış olması önemli bir eksiklik. Unutulmamalıdır ki, insanlar, görevliler geçici, ŞURKAV kalıcıdır. Bugün işbaşında bulunanlar birgün görevlerini tamamlayacak, günü gelince ayrılacaklardır. Birimizin yaptığı faydalı bir işi diğerimizin devam ettirmesi kadar erdemli bir faaliyet olamaz. Bu münasebetle *İ.Hz. İbrahim Sempozyumu*'nu gerçekleştiren on yıl önceki ŞURKAV ve İlahiyat Fakültesinin değerli akademisyenlerine teşekkür ve tebriklerimi sunar, bu eserin benim görevde olduğum dönemde yayımlanmasından da ayrıca kıvanç duyarım.

Bugün bütün insanlığın yeni bir barışa, yeni bir anlayışa ve yeni bir hoşgörüyeye ihtiyacı vardır. Hz. İbrahim böyle bir barışın, anlayışın ve hoşgörünün sembolüdür. Her mânada birlik O'nun mesajında bulunuyor.

Bütün bu mesajları eksiksiz olarak bize aktaran eserin yayımlanmasında emeği geçen tüm ŞURKAV görevlilerini ve hizmeti geçen herkesi candan kutluyor, “Şanlıurfa için el ele, gönül gönüle, maddî ve manevî desteğimizle birlikte çalışalım, hizmet için ŞURKAV'da birleşelim” diyorum.

Saygı ve sevgilerimi sunuyorum.

Yusuf YAVAŞCAN
Şanlıurfa Valisi
ŞURKAV Başkanı

EDİTÖRÜN NOTU

ŞURKAV ve Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi işbirliğiyle düzenlenen I. Hz. İbrahim Sempozyumu on yıl kadar önce 17-18 Ekim 1997 tarihlerinde gerçekleştirilmişti. Ancak bazı kasetlerde meydana gelen problemler sebebiyle kaset çözümlerinin tam olarak yapılmasının mümkün olmaması ve çözümü yapılan bilgilerin de bilgisayarın çökmesi gibi teknik arızalar sebebiyle sempozyum bildirileri kısa zamanda yayımlanamamıştı.

Bir taraftan tam çözümün yapılamaması, diğer taraftan çözümü yapılan bilgilerin silinmesi sebebiyle daha sonra bildirilerin yayımlanması üzerinde durulmadı.

Ancak bazı araştırmacılar bildirilerini bizden istemeye devam ettiler. Biz de elimizdekilerin fotokopilerini çekip göndermek suretiyle bu araştırmacılara yardımcı olmaya çalıştık. Diğer taraftan birkaç sene sonra Hz. İbrahim üzerine yine bir sempozyum düzenleme talepleri geldi. Bu arada Hz. İbrahim'le ilgili yeni projeler gündeme geldi. Şanlıurfa'da da 9-14 Haziran tarihleri arasında Halil İbrahim Sofrası Sosyal Yardımlaşma Haftası etkinlikleri çerçevesinde bazı etkinlikler yapılmasına karar verildi. Bütün bunlar on yıl önce gerçekleştirmiş olduğumuz sempozyum bildirilerini tekrar gözden geçirmemize sebep oldu. Çünkü bu sempozyum bilimsel seviyesi bir hayli yüksek olan bir toplantıydı. Yazılı metinleri tekrar okudum ve kasetleri dinledim. Zayıf olan kısımlar genellikle güncel ve teknik konularla ilgiliydi. Sonuç olarak, bildirilerle birlikte oturum başkanlarının ve müzakerecilerin katkı mahiyetindeki açıklamalarının yayımlanmasının önemli bir boşluğu dolduracağını düşündüm. Esasen bazı eksikliklere rağmen sempozyum bildirilerinin en kısa zamanda yayımlanması çok daha uygun olurdu. Ancak zamanın geçmesi sebebiyle bildiriler, bilimsel değerinden herhangi bir şey kaybetmemiş olduğu gibi, bu süre içinde sözkonusu sempozyumu aşan bir bilimsel toplantı da düzenlenmemiştir.

Hız. İbrahim üzerine yeni projelerin yürürlüğe konması, aynı konuda bizden yeni bir sempozyum düzenlenmesi istenmesi ve geçmişte düzenlediğimiz sempozyum bildirimlerinin bilimsel değerlerinden ve güncelliklerinden bir şey kaybetmemiş olması, bizde eski sempozyum bildirimlerinin tekrar yayımlanması düşüncesini doğurmuştur. Konuyu ŞURKAV yetkililerine arzettim. Onlar bildirimlerin basımı konusunu tekrar müzakere ettiler ve basımının faydalı olacağına karar verdiler. Böylece önemli bir çalışma ürünü olan bildirimler tamamen zayı olmaktan kurtuldu ve okuyucuların istifadesine sunuldu.

Sempozyum açış konuşmalarıyla birlikte dört oturum halinde iki gün devam etmiştir. Bize yazılı olarak teslim edilen bildirimler için sözlü sunum değil yazılı metinler, yazılı olarak ulaştırılmayan bildirimlerde ise sözlü sunumlar esas alınmıştır. Oturum başkanı ve müzakerecilerin katkı mahiyetindeki açıklamaları ise, bu açıklamalara uygun başlıklar konulmak suretiyle müstakil bir bildiri haline getirilerek yayımlanmıştır. Ayrıca bildirimlerin yayımlanmasında sunum sırası değil, konu bütünlüğü dikkate alınmıştır.

Bu sempozyumun düzenlenmesinde ve bildirimlerin yayımlanmasında başta Şalırfa Valisi Yusuf ŞAVAŞCAN Beyefendi olmak üzere ŞURKAV'ın emeği geçen eski ve yeni yöneticileri ve çalışanları ile akademisyen arkadaşlarıma teşekkür eder, saygılar sunarım.

Prof. Dr. Ali BAKKAL

ACIŞ KONUŞMALARI

Doç. Dr. Ali BAKKAL

Düzenleme Kurulu Başkanı

Sayın Valim, Sayın Rektör Vekilim, Sayın Dekanım,

Sayın hocalarım, değerli misafirler, sevgili öğrenciler ve basınımızın güzide temsilcileri!

Sempozyumumuza ülkemizin çeşitli yerlerinden gelen hocalarımıza ve siz dinleyicilerimize hoşgeldiniz diyoruz.

I. Hz. İbrahim Sempozyumu, Şanlıurfa Kültür ve Araştırma Vakfı (kısa adı ŞURKAV) ile Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenmiş bulunmaktadır. Bu münasebetle önce Sayın Valimiz Şehabettin HARPUR'a, Harran Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Mahmut SERT'e ve şu anda Rektörlük görevini vekâleten yürütmekte olan Rektör Yardımcımız Sayın Prof. Dr. İbrahim DÜZEN'e, İlahiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ'a, bildiri ve müzakereleriyle sempozyuma katkıda bulunan akademisyen hocalarıma ve bu organizasyonun gerçekleştirilmesine bize yardımcı olan akademisyen arkadaşlarıma ve ŞURKAV yetkililerini şükranlarımı arz ederim.

Hz. İbrahim (a.s.) tarihin çok önemli bir kesitini temsil eder. Yaşadığı dönem insanlık ve medeniyet tarihi açısından son derece önemlidir. İnsanlık tarihini çeşitli açılardan bazı devirlere ve dönemlere ayırmak mümkündür. Biz de insanlara gönderilen ilâhî kitaplar açısından tarihin evvel **zaman**, **orta zaman** ve **âhir zaman** şeklinde üç ayrı devir ve çağa ayrılabilceğini ifade etmek istiyoruz.

Evvel zaman, insanların ferdi yaşamdan toplu halde yaşamaya, toplu yaşamdan devlet düzenine yükseldikleri, ancak devletlerin benzer ve küçük bir coğrafyada hükümlan olabildikleri dönemi kapsar. Vahî yaşamdan medenî bir hayata kavuşmaya başladıkları zamanı içine alır. Cenâb-ı Allah bu dönemde her bölgeye ayrı ayrı peygamberlermiş ve o topluluklara zaman zaman suhuf adı verilen küçük kitaplar indirilmiştir. Dolayısıyla bu döneme, **suhuf devri** demek de mümkündür. Bu dönem Hz. Âdem'in yeryüzüne indirilişinden Hz. Musâ'ya Tevrat'ın verilmesine kadar devam eder. Evvel zamanın en önemli Peygamberi Hz. İbrahim'dir. Onunla birlikte büyük dinlerin temelleri de atılmış oluyordu.

Orta zaman, insanların küçük devlet düzeninden büyük devlet düzenine geçmeye başladıkları, medenî bir hayata çok ihtiyaçları olduğu halde genellikle devleti temsil edenler tarafından yarı-köle statüsünde çalıştırıldıkları, ferdin devlet için mutlak itaate mecbur edildiği, ferdin değil devletin (kralın) esas olduğu bir dönemdir. Bu döneme **büyük kitaplar devri** adını vermek de mümkündür. Tevrat, Zebur, İncil gibi kitaplar bu dönemde nazil olmuştur. Bu devir aynı zamanda toplulukların milletleşmeye dönüşme dönemidir. İnsanları yönetmek için bu dönemde bazı kanunlar vazetme ihtiyacı hasıl olmuştur. Cenâb-ı Allah da bu dönemde bazı şer'î kuralları indirmiştir. Tevrat bu tür hükümlerle doludur. Bu dönem Hz. Musâ ile başlar, Hz. Muhammed'in (sav) peygamber olarak gönderilişine kadar devam eder.

Âhir zaman, Peygamber Efendimizle başlayıp kıyamete kadar devam edecek olan zamandır. Peygamber Efendimizin zamanına kadar insanlar bir nevi tekemmül ederek artık tek bir peygamberden ders alacak ve tek bir dinin altında yaşayabilecek seviyeye ulaşmışlardır. Bu dönemin tek bir peygamber'i ve tek bir kitabı vardır. Bu dönemin peygamberi Hz. Muhammed (sav), kitabı ise Kur'an'dır. Kur'an sadece indirildiği asrın değil, kıyamete kadar gelecek olan bütün asırların kitabıdır. Onun, her asırda yeniden nazil oluyormuş gibi her asra bakan yeni bir yüzü vardır. Ondan önceki kitaplar belirli dönemde belirli şartlardaki insanların ihtiyaçlarını karşılayacak durumda iken, Kur'an kıyamete kadar gelecek olan bütün insanların ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte olan bir kitaptır. Bu yüzden âhir zaman, aynı zamanda bir **Kur'an devridir**. Cenâb-ı Allah nihâî

olarak Kur'an'ın hakimiyetini dilediği için, gönderdiği diğer kitapların tahrifine izin vermiş bulunmaktadır. Ancak gerçekte bu kitaplar arasında bir zıtlık olmayıp hepsi de muhteva itibariyle birbirini destekliyordu.

Hız. İbrahim'e (a.s.) verilen suhuf, Hız. Musa'ya (a.s.) Tevrat'a nisbetle bir hayli küçük olmakla birlikte Cenâb-ı Allah her ikisini birlikte anarak¹ bir nevi ikisini denk saymaktadır. Gerçekten Hız. İbrahim'in getirdiği dinde, İslâmiyet de dahil olmak üzere sonradan gelen bütün dinlerin temel esasları mevcuttu.

Hız. İbrahim (a.s.), tarihin çok önemli bir kesitidir. O'nu anlamak tarihi anlamaktır, O'nu anlamak dinleri anlamaktır, O'nu anlamak insanları ve insanlığı anlamaktır. Onu anlamak medeniyeti anlamaktır.

Hız. İbrahim, bugünkü ifadeyle "model bir şahsiyet"ti ve "örnek bir insan"dı. Ölümünden üç bin yıl sonra dahi Cenâb-ı Allah kendisini kıyamete kadar gelecek olan bütün insanlara "üsve-i hasene"² olarak göstermiştir.

Hız. İbrahim, tarihtir, toplumdur, dindir. Onun sadece dini ilimler açısından değil, başta dinler tarihi, sosyoloji, psikoloji ve antropoloji olmak üzere bütün sosyal bilimler tarafından incelenmesi gerekir.

Bu sempozyum Hız. İbrahim araştırmaları üzerine yeni bir başlangıç olacaktır. Bundan sonra Hız. İbrahim üzerine daha birçok sempozyum düzenlemeyi düşünüyoruz. İnşallah Cenâb-ı Allah en azından bize birkaç sempozyumu organize etmeyi nasib eder.

Başından sonuna kadar sempozyumun başarılı geçmesini diliyor, hepimize saygılarımı ve sevgilerimi sunuyorum.

¹ Necm. 53/36, 37; A'lâ. 87/19

² Mümtahine. 60/4.

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Sayın Valim, Sayın Rektör Vekilim, Sayın Belediye Başkanım,
Çok değerli ilim adamları, muhterem misafirler...

Hz. İbrahim (A.S) Sempozyumuna hoş geldiniz. Bu sempozyuma uzaktan ve yakından teşrif eden herkese şükranlarımı arz ediyorum. Ben kısaca Hz. İbrahim (A.S) ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı kesitler verdikten sonra konuşmama son vereceğim.

Kur'an'dan anlaşıldığına göre Hz. İbrahim çocukluğunda toplumdan farklı bir mekânda yaşamıştır. Temyiz yaşına kadar süren bu yalnızlık temyiz yaşıyla birlikte-yaklaşık olarak 12-13 yaşlarında babasına kavuşuyor. Kur'an'ın birçok ayetlerinde anlıyoruz ki, Hz. İbrahim putlarla haşır neşir olan bir toplumda kendini bulmuştur. Kur'an'da yer almayan bazı tarihî kaynaklar Hz. İbrahim (A.S)'ın babasının bir put ustası olduğunu söylemektedirler. Babasının Âzer olduğu, bazı rivayetlere göre Âzer'in Hz. İbrahim'in amcası olduğu söyleniyor. Hatta bazı kaynaklar Âzer'in putları yaptığını ve çocuklarına da sattırdığını ifade ediyor. Bunlar Kur'an-ı Kerimde yer almaz. Fakat Hz. İbrahim (A.S) babasından almış olduğu bu putları çarşıda satmak üzere giderken onları ayaklarından sıkıca bağlar ve ayaklarından sürüyerek çarşıya götürür, satmaya çalışırken de "ne yarar ne zarar veren bu putları almak isteyen var mı?" diye bağırır ve böylece çevresindeki insanlar bu putları almaktan vazgeçerdi. Bu kez satamadığı putları Hz. İbrahim (A.S) suyun kenarına götürür ve "su içsenize neden su içmiyorsunuz?" diyerek onlarla bir nevi alay ederdi.

Yine Kur'an'dan anladığımıza göre Hz. İbrahim (A.S) babasına ve yaşadığı topluma küçüklüğünden berri bir tepki içindeydi. Fakat bu mücadelede Hz. İbrahim (A.S) babasına karşı olan nezaketini hiçbir zaman kaybetmemiş, saygısını eksik etmemiş ve ona hürmetkâr davranmıştır. Ne var ki Hz. İbrahim (A.S) Allah'a daha çok saygılıdır. Ve ona daha çok hürmetkârdır. Babasına mealen şöyle diyor:

-“Ey baba! Neden duymayan, işitmeyen ve sana hiçbir faydası

dokunmayan şeylere ibadet ediyorsun?” Dikkat edilirse Hz. İbrahim (A.S) burada aklını kullanmayan ve geleneklerine bağlı olan babasını hidayete davet ederken babasının şahsında yaşadığı toplumun trajikomik yapısını da sorguluyor ve “neden duymayan, görmeyen ve size faydası olmayan şeylere tapıyorsunuz” diye soruyor ve

-“Ey baba! Şeytana uyma, şeytana ibadet etme!” diyor. Biz buradan sanki Hz. İbrahim (A.S)’in kavminin şeytana taptığını anlıyor gibiyiz ama, gerçekten onların şeytana tapan bir kavim olmadığını biliyoruz. Fakat Hz. İbrahim (A.S)’in bu sözünden, Allah’ın dışında bir şeye tapan bir insanın mutlaka şeytanın tuzağına düşeceğini anlıyoruz. Kuşkusuz Hz. İbrahim (A.S)’in babası şöyle veya böyle dinine bağlı bir insandı. Bundan dolayı oğlunun bu suçlamalarına karşı sert çıktı ve öfkeyle cevap verdi. Çok ilginç bir söz söyledi:

-“Ey İbrahim! Benim tanrılarımın yüz mü çeviriyorsun? Eğer böyle yaparsan ve vazgeçersen seni cezalandırır ve buradan beni terk etmek zorunda kalırsın” dedi. Tabi Âzer’in Nemrud’a ne kadar bağlı bir insan olduğunu buradan anlamak da mümkündür. Çünkü kendi öz oğluna “buradan beni terk etmek zorunda kalırsın” diyor. Seni cezalandıracağım diyor. Anlaşılan bu kent, yani o zamanın Ur kenti büyük bir istibdad altındaydı. Kur’anda yer alan tüm bilgiler Ur kentinde yaşayan insanların materyalist bir dünya görüşüne sahip olduklarını göstermektedir. Hayatlarının iki amacı vardı. O da, servet üstüne servet yığmak ve gönüllerince eğlenebilmektir. Tıpkı günümüz materyalist toplumlarında olduğu gibi. Bu toplumda kimse kimseye güvenmiyor, fakirler eziliyor, faizler yaygın, insanlar birbirlerini krala ihbar ediyorlar, tanrılarında istedikleri bir tek şey var; o da, uzun ve eğlenceli geçecek bir ömürdür.

Yine Kur’an’dan anlaşıldığına göre Hz. İbrahim (A.S) babasının bu sert ve öfkeli cevabını anlayışla karşılamış ve:

- Hoşçakal “ben senin affolman için Allah’tan dua isteyeceğim” demiştir. Arkasından

“Ama sizi ve sizin tanrılarınızı terk edip gideceğim, yani sizden ve sizin tanrılarınızdan ayrılacağım” dedi. İşte bu söz nemrud’un rejiminin ne kadar istibdad bir rejim olduğunu göstermektedir. Fakat Hz. İbrahim (A.S) mücadelesine devam ediyor ve sık sık tartışmaya gidiyor ve çevresindeki insanlara şöyle soruyor:

- “Şu tapınıp durduğunuz heykeller ne işe yarıyor?”. Esasen şirk, yani puta tapma ve putçuluk, Nemrud’un ve kavmimin çok tanrılı dinlerinin sadece basit bir ifade anlayışından ibaret değildi. Putçuluk aynı zamanda ekonomik, kültürel, siyasal ve toplumsal alanında temeli hükmündeydi. Yani her şey bir bakıma puta endeksli durumdaydı. İnsanlar sevinçlerinde, kederlerinde ve hatta evlerinde bunun izlerini görebiliyolardı. Buna karşılık Hz. İbrahim (A.S) da putların ve putperestliğin köküne vurmakla kalmıyor aynı zamanda kraliyet hanedanının ve asillerin, din adamlarının sosyal, ekonomik ve siyasal statülerine ayrıca ülkede egemen olan eğlence sektörüne de yükleniyordu. Zira bütün bu hususlar putçuluğa endeksli durumdaydı. Hz. İbrahim’in mesajı yürürlükte olan düzeni değiştirip yeniden yapılanmasını ön görüyordu. Bu yüzden Hz. İbrahim’in mesajını duyan soylular, eğlence sektörünün ileri gelenleri ve din adamları onun sesini kesmek için Nemrud’dan önce harekete geçtiler. Ancak halkın ekseriyeti masumdu ve plandan habersiz yaşıyordu. Hz. İbrahim (A.S.)’in bu tapınıp durduğunuz nedir sorusuna kendilerince şöyle cevap verdiler:

- “Biz dedelerimizi böyle ibadet eder bulduk” Tabii bu, Hz. İbrahim (A.S)’e son derece aptalca gelen bir cevaptı. Onun için Hz. İbrahim (A.S) onlara:

- “Sizler de, babalarınız da, dedeleriniz de apaçık bir delalet içindediniz” demiştir.

Hz. İbrahim (A.S)’in işi oldukça zordu. Zira düşünme yeteneğini kaybeden insanları birdenbire hidayete getirebilmek mümkün değildi. Onun için Hz. İbrahim (A.S) sıkıntı içerisinde hedefine yol alıyordu. Bir çare bir tedbir düşündü ve şu kararı verdi:

-“Vallahi” dedi. “Buradan çıkacak olursanız sizin putlarınızı yerle bir edeceğim ve onlar benim düşmanlarımdır.” dedi. Buradan Hz. İbrahim (A.S)’in putlara ve putperestliğe ilan-ı harp etmiş olduğunu anlıyoruz. Hz. İbrahim (A.S)’in babası ise ona bir zarar vermemesi için onu bu gösterişten vazgeçmeye çağırıyordu.

Bir bayram günü tanrılarını kutsamak için şehir dışına çıktıkları zaman oğlunu çağırıyor ve “oğlum sen de bizimle beraber gel, görürsün dinimiz senin de hoşuna gider” dedi. Hz. İbrahim bu teklifi kabul etmişti ama yarı yolda bir plan düşündü. Ben hastayım diyecek

ve puthanenin korumasız olduğu bir zamanda puthaneye girip putları kıracaktı. Öyle de yaptı. Yarı yoldan döndü, puthaneye girdi ve eline baltayı alarak önce putların önüne bereketlenmesi için konan yiyeceklere baktı ve alay edercesine “neden yemiyorsunuz bu yemekleri, neden konuşmuyorsunuz?” dedi. Ve başladı putları kırmaya. Ancak en büyüğünü bıraktı ve baltayı da onun boynuna astı. Halk dönünce bu işi Hz. İbrahim (A.S)’in yaptığını anlamakta gecikmediler. Ve ona şöyle dediler:

-Sen mi bunu yaptın? Hz. İbrahim (A.S) net bir cevap vermedi ve “belki büyüğü yapmış olabilir” dedi. Tabi bu cevap gerçekte onları şaşırtmış ve kendi kendilerine düşünmeye başlamışlardı.

Kur’an-ı Kerim bu sahneyi “onlar kendi kendilerine düşünmeye başladılar, yani bu işin içinde bir iş olduğunu düşündüler” şeklinde dile getiriyor. Fakat Hz. İbrahim (A.S) öleceğini bildiği halde dinlerine girmeyi reddetti. Fakat onlar hayret ettiler ve Hz. İbrahim (A.S)’e bir soru sordular:

“-Sen bu kadar büyük bir cemaatten ve böyle bir devletin gücünden korkmaz mısın?” Hz. İbrahim (A.S)’in cevabı çok ilginçti.

“-Siz Allah’a şirk koştuktan korkmadığımız halde ben sizin putlarınızdan nasıl korkarım” dedi. Ve bilinen sonuca ulaşmak için harekete geçtiler. Onu ateşe attılar. Ancak ateş onu yakmadı. “Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik al” dedik” (Enbiya, 69) ayeti bunu apaçık göstermektedir. Kur’an-ı Kerim, Hz. İbrahim (A.S) için planlanan su-i kastların akamete uğradığını dile getirir. Hz. İbrahim (A.S) bir mesaj peygamberidir. Hayatı mesajlarla doludur. Bu açıdan Şanlıurfa da bir mesaj şehridir.

Ben burada size sadece Kur’an-ı Kerim’de geçen hayatından bazı kesitler sunmaya çalıştım. Bu Hz. İbrahim (A.S)’in mesajından birkaç tanesiydi. Sempozyum süresince çok değerli ilim adamlarımız bu konuyu enine boyuna tartışacaklardır eminim. Bu ilim sofrasına, ilim ziyaretine sizlerde gelmiş olacaksınız ve çok istifade edeceksiniz.

Başta Sayın Valimiz Şahabettin HARPUR olmak üzere bu sempozyumun gerçekleşmesi için desteklerini esirgemeyen ŞURKAV yetkililerine ve tüm çalışanlarına şükranlarımı arz ediyorum ve hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Prof. Dr. İbrahim DÜZEN
Harran Üniversitesi Rektör Vekili

Sayın Valim, Sayın Belediye Başkanım, Sayın öğretim üyesi arkadaşlar!

Sayın basın mensupları, sevgili öğrenciler ve aziz konuklar!

Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Hz. İbrahim'in anısı münasebetiyle burada bulunuyoruz. Bu anıyı tazelemek için bizi buraya getiren ve vesile olan sayın valimiz başta olmak üzere ŞURKAV heyetine ve Harran Üniversitesi'nin değerli idarecilerine şükranlarımı arz ediyorum.

Ben Hz. İbrahim'in Kur'ân-ı Kerim'de yer alan ve bizi bir düşünceye sevkeden iki konuyu çok fazla uzatmadan dile getirmek istiyorum:

Birincisi, bir kere Hz. İbrahim malumunuz olduğu üzere Yüce Allah'a varmak istediği zaman ilk önce yıldızlara sonra ay'a daha sonra güneşe bakıyor ve bunların geçici olduğuna inandıktan sonra bunlar vasıtasıyla yani bu aklî metod vasıtasıyla asıl gerçeğe, yani Cenab-ı Hakk'a ulaşmaya çalışıyor. Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İbrahim yüce Allaha soruyor, diyor ki:

"Ya Rabbi ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster"

Yüce Allah:

"Sen inanmıyor musun Ey İbrahim?" deyince,

Hz. İbrahim diyor ki:

"Ben inanıyorum fakat kalbimin mutmain olmasını istiyorum."

Şimdi burada benim âcizane kanaatime göre görülecek şey; Hz.

İbrahim bir ilmi bir metot takip ediyor, aklını kullanıyor. Tabiatı, tabiatın ötesindeki varlığı, metafiziği, Yüce Allah'ın varlığını ilmi bir metotla keşfetmeye çalışıyor ki; İslâm inançların ispat etmek ve savunmak için ortaya çıkan Kalam ilminde hudûs dediğimiz delil yani sonradan yaratılanların bir yaratan vasıtasıyla var olduğunu keşfetme metodu da böyle bir metottur.

İkincisi, Hz. İbrahim'in karşısında kendisine Nemrut dediğimiz bir güç var. Hz. İbrahim bir simge olarak ele alındığı zaman aslında bilimsel metotlara dayalı, hakikatin aşkıyla yanan ve hakkı bulmaya çalışan, hakkı müdafaa eden ve bu uğurda canını feda etmekten çekinmeyen bir simge. Peki Nemrut nedir? Nemrut da kaba kuvvetin, cehaletin simgesidir. İlme dayalı olmayan metotlar ile, insanlığı baskıyla idare etmek isteyen, yani bugünkü demokrasi ruhuna da, daha önceki bütün insanî temellere dayalı idarelerin ruhuna da aykırı bir tarzda hareket eden idareciyi temsil ediyor, Nemrut. Ve kaderin bir cilvesi olacak ki, kaba kuvveti temsil eden Nemrut, hakkı temsil eden Hz.İbrahim'le bu yörede mücadele ediyor. Reticede bilimsel güce, akla dayalı olan kuvvet, en sonunda kaba kuvvete, zulme dayalı olan kuvvete galip geliyor. Hz.İbrahim'in döneminde durum böyle de, bugün böyle olmayacak mı? Cenab-ı Hakkın bir kanunudur, bu. O gün böyleyse bugün de aynı kanunların geçerli olduğunu hatırlatmak istedim.

Allah'a şükürler olsun ki biz, Hz. İbrahim'in milletindeniz. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyruluyor: "Hz. İbrahim'in millletinden kim yüz çevirir? Ancak kendini yitiren insanlar onun milletinden yüz çevirir. Biz onu seçkin bir kul ve bir peygamber kıldık ve şüphesiz o ahirette de salih olan kişiler arasında yerini almış bulunmaktadır."

Efendim, bu vesileyle tekrar böyle bir toplantının tertip edilmesini sağlayan Urfanızın Sayın Valisine, üniversitemizin İlahiyat Fakültesi Dekanına şükranlarımı arz ediyorum. Aslında dikkat edildiği zaman Şanlıurfa'da devlet kurumlarıyla ve daha başka kurumlarla yapılacak olan işbirliğinin çok feyizli neticeleri olacağı aşikârdır. Bundan sonraki faaliyetler için de yine aynı işbirliğinin devam etmesini temenni ediyorum ve hepinize saygılar sunuyorum.

Ahmet BAHÇIVAN

Şanlıurfa Belediye Başkanı

Sayın Valim, Sayın Rektör Yardımcım, çok değerli hocalarım ve değerli öğrenciler!

Bugün ŞURKAV çok önemli bir konuyu, Hz. İbrahim Peygamberi, Şanlıurfalıların hemşehrisi Hz. İbrahim'i gündeme getirerek bir sempozyumla anma imkânını sağladı. Bu hizmetinden dolayı ŞURKAV yetkililerine ve bu sempozyumda görev alan akademisyenlere şükranlarımı arz ediyorum.

Değerli arkadaşlar!

Biraz önce Sayın Rektör yardımcımızın da ifade ettiği gibi Hz. İbrahim geçmişte var olan ve izleri bugün de görülen bir takım anlayışların yıkılması noktasında önemli mesajlar getirmiştir. Hz. İbrahim'in yaptığı işlerden en önemlisi Allah'ın emri ile putları kırıp tevhid inancını yerleştirmesidir. Bugün putların kırılması olayını somut olarak taşlardan yapılmış putları kırmak tarzında anlamak yeterli değildir. Hz. İbrahim'in bu olayını, diyalektik bir düşünce sistemiyle insanların kafasındaki putları yıkmaya yönelik bir faaliyet olarak değerlendirmek gerekir. Putları kırmak bir semboldü. Esasen O, kafaların içindeki putları kırmak istiyordu. Küçük putları kırdıktan sonra, baltayı büyük putun eline vermesi, O'nun maksadının sadece taşlardan ibaret olan putları kırmak değil, kafalardaki putları kırmak olduğu anlaşılıyor. Küçük putları kırmakla bir nevi şöyle demek istiyor: "Benim asıl maksadım putları kırmak değildir. Eğer asıl maksadım o olsaydı, önce büyük putu kırardım. Ben bu putları kırmakla, bu putlarda bir hayatîyetin ve bir gücün olmadığını ispatlamak ve kafanızda onlar hakkında tahayyül ettiğiniz bu düşünciyi kırmak istedim. Eğer bu putlarda bir güç ve bir kudret olsaydı, ben küçük putları kırarken büyükleri onlara yardım eder ve diğer putların kırılmasını engellerdi. İsteseydim büyük putu da kırardım. İşte gördüğünüz gibi bunların hiçbir gücü bulunmuyor." Hz.

İbrahim putları kırarak sembolik bir dille böyle söylediği gibi, bu hususu Rabbına dayanak her yerde söylemekten de çekinmiyordu.

Değerli hocalarım, sevgili öğrenciler!

Aynı anlayış malesef bugün pekçok yerde hala hakimdir. Günümüzde de insanların pek çoğu, güçlü devletleri kafalarında bir put haline getirmişler ve hiçbir şekilde onların yıkılmayacağı düşüncesindedirler. Bazı zihniyetler de böyledir. Bazılarının ürettiği düşünceler yegâne doğru imiş gibi insanların kafasına yerleştirilmiş, bu insanlar sahip oldukları zihniyetin dışında doğru bir şeyin olmayacağı kanaatine sahip olmuşlardır. Ama görüyoruz ki, geçmişte adeta putlaştırılan süper güçlerinden biri olan Rusya yıkıldı. Yanlış yolda yürüyen ve insanlığa zulüm eden o düşünce ortadan kalktı.

Zulüm de bir puttur. Zalimlik de putlaştırmanın, putlaşmanın ta kendisidir. Geçmişte zâlimler bir bir yıkılıp gittiği gibi zulme sebebiyet veren, zulme kaynaklık eden düşünceler de günü geldiğinde yıkılacaktır. Aynen Hz. İbrahim (a.s.)'ın putlara tapma düşüncesini yıkıp yerine tevhid inancını getirdiği gibi.

Sempozyumda emeği geçen herkese teşekkür eder, saygılar sunarım.

Şahabettin HARPUR

Şanhurfa Valisi

Şanhurfa Valiliği Kültür Dayanışma Araştırma Vakfı ve Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi işbirliği ile düzenlenen İbrahim Peygamber Sempozyumuna hoş geldiniz.

İnsanlık bugün büyük bir bunalım içerisinde. Kuvvetlinin haklı sayıldığı, güçlünün zayıfa hayat hakkı tanımadığı, insanlığın her türlü maddî doyuma ermesine rağmen huzursuzluktan bunalım geçirdiği, ahlâkî ve insanî değerlerin ciddi olarak tahrib olduğu bir dünyada insanlık huzuru arıyor, sevgiyi arıyor, dostluğu arıyor, hoşgörüyü arıyor. Böyle bir ortamda bir çıkış yolu bulmak, bir ortak nokta bulmak ve buradan yeniden insanlığın ihtiyaç duyduğu bu mesajları dahga dalga bütün insanlığın, Müslümanların, Hıristiyanların ve Müsevîlerin ortak ceddî olarak kabul ettikleri Hz. İbrahim Peygamber ki, onun doğduğu yerdir burasıdır. Biz onunla gurur duyuyoruz. O'nun bir çıkış yolu olacağı ümidiyle bu sempozyum düzenlenmiştir.

Değerli dinleyenler! Değerli Şanhurfalılar!

İbrahim Peygamber Urfa için, Urfa İbrahim Peygamber için çok önemlidir. Urfa'daki erkeklerin önemli bir kısmı adını İbrahim Peygamber'den almıştır. Çoğu insanların adı İbrahim, Halil, Halil İbrahim veya İbrahim Halil'dir. İbrahim Peygamber'in hayatını şöyle bir tetkik ettiğimiz zaman çok önemli mesajlar görürüz. Bir defa Allah o sevgili kuluna çok ağır imtihanlar yüklemiştir. Ateşe atılma, bir kul olarak Peygamber de olsa bir kuldur- kolay kolay kabul edilebilecek bir şey değildir. Veya o Zemzem kuyusunun olduğu yerde o minnacık çocuğun annesiyle yalnız bırakılması intihanı, kolay bir olay değildir. Çok ağır imtihanlara tabi tutulmuştur, İbrahim Peygamber. Ama tümünde Allah'a teslim olarak imtihanı kazanmıştır ve kurtuluşa ermiştir. Demek ki burada teslimiyet çok önemli bir şey. İnsanların hangi konuda, hangi alanda hizmet yaparsa yapsın, uğraştığı, iştiğal ettiği alanda Allah'a tam teslim olması mutlaka sonunda mavuffak olacağına işaretidir, işte İbrahim Peygamber'dir. Bu dersi çok iyi anlamamız gerekiyor.

Bir şey daha var. Hiçbir şey kolay değil, ucuz değildir. Çilesini çekmeden, yorulmadan, ezilmeden, üzülmeyen hedefe ulaşmak mümkün değildir. Eğer bir yerlere gideceksek, özlediğimiz o büyük hedeflere ulaşacaksak, o dikenli yollardan geçecek, o çamurlu yollara basacak ve o meşakkatleri biz de göğüsleyeceğiz, arkadaşlar.

İbrahim Peygamber Urfa için çok önemlidir, dedik. Bu sempozyumu yapmaktaki bir maksadımız da, o büyük Peygamber'e karşı görevimizi yapmak mümkün değil ama en azından bu kapsamda bir şeyler yapmaktır. Onu bağrımızda barındırmak büyük bir şeref olduğu kadar, aynı zamanda büyük bir mesûliyettir. O'na tam sahip olabilmek, O'nun istediği gibi bir hayat tarzını yaşayabilmek, O'na layık olabilmek büyük mesuliyet ister. Hiç olmazsa O'nu bugün yeniden O'nun dostluğunu, cömertliğini, kardeşliğini ve bir Allah inancını, tek Tanrı inancını, O'nun bütün güzelliklerini bugün yeniden insanlığa sunmak önemli bir görevdir. Bu göreve işte bizler talip olduk. Bu görevin yerine getirilmesi maksadıyla Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile birlikte düzenlediğimiz bu sempozyuma yurdumuzun değişik üniversitelerinden çok değerli ilim adamlarımız, hocalarımız teşrif ettiler. Birbirinden güzel tebliğler ile bu konu ayrıntılı olarak değerlendirilecektir. Sonra da ciddi bir tartışmayla tebliğler halinde değerlendirilmeye alınacaktır. Ben bu sempozyumun hayırlı geçmesini diliyorum.

Sempozyuma katılan ilim adamlarımıza zahmetleri için şükranlarımı sunuyorum. Ve bu sempozyumun amacına ulaşması temennisiyle katılımcıların tümüne teşekkür ediyorum. Sempozyumun başarılı geçmesi dileğiyle sevgiler, saygılar sunuyorum.

BİLDİRİLER

BİR TEMENNİ

Prof. Dr. Bekir KARLIĞA*

Bu sempozyum vesilesiyle Hz. İbrahim (A.S.)'in insanlığa getirdiği mesajın önemini, müslümanlar açısından önemini, öteki dinler açısından önemini, ülkemiz ve özellikle Urfa ve Harran Bölgesi açısından önemini tartıştık. Bu bilimsel toplantı gerçekten büyük bir zevkle takip ettiğimiz konuların özüne yol almaya çalıştığımız, güzel değerlendirmelerle dolu olarak sanki bir şölene dönüştü. Adından da anlaşılacağı gibi, birincisini yaptıığımız bu sempozyum gönül ister ki aralıksız olarak devam etsin ve yaklaşık 3500 yıldır insanlığa kurtuluş mesajı içeren ve gerçekten kimi zaman savaşlarla kimi zaman barışlarla, kimi zaman dostluk içerisinde, kimi zaman bilim ve düşünceye katkılarla dolu olan bu büyük tarihî kervan ve kafîle 2000'li yıllara doğru adım attığımız şu günlerde bizi ve bütün insanlığı yeni bir barışa, hoşgörüye, anlayışa ve bunların hepsinin üzerinde de, İbrahimî mesajın taşıdığı en önemli unsur olan tevhid anısına; her mânada birlik, her mânada teklîğe doğru koşan bir anlayışa götürür.

* Marmara Ün. İlahiyat Fak. İslam Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

BİLİM VE DÜŞÜNCE TARİHİNDE URFA

Prof. Dr. Bekir KARLIĞA*

Şehirler vardır tarihte, ilgi ile zihinlerden silinmez. Şehirler

* Marmara Ün. İlahiyat Fak. İslam Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

vardır kutsallıklarıyla, şehirler vardır mimarisiyle, sanatıyla, yazarlarıyla, bilim adamlarıyla şöhret bulur ve böylece insanların hafızalarında yer eder. **Urfa** böyle şehirlerden birisi. Ama hiçbir şehre benzemeyen iki özelliği beraber taşıyan bir şehir: Bunlardan **birincisi**; tevhid anlayışının, tevhid inancının veya insan zihninin ulaşabildiği en süt seviyede soyutlama örneğinin son ifadesi olan tevhid **akidesinin temellerinin** burada atılmış olmasıdır. **İkinci özelliği ise**, bu şehrin bütün **medeniyetlere merkez** olmasının yanı sıra, özellikle bilim ve düşünce tarihinde özgün bir yer işgal etmesidir. Urfa, tarih içerisinde kültür geçişlerinin, düşünce akışlarının uğrak mahalli olmuştur.

Bilindiği gibi insanlık tarihinde üç büyük **kültür intikali** ile karşılaşmış bulunuyoruz. Bunlardan **birincisi** M.Ö. IX. asır ile M.Ö III. asır arasında Grek adalarında gerçekleşmiştir. Ve Grekler, insanlığın ürettiği bütün bilgi değerlerini, birikimlerini bir araya toplayarak yeni bir düşünce şekli ve formu gerçekleştirmişlerdir. Biz buna **Grek düşüncesi** diyoruz. Grek düşüncesi orijinal bir düşünce değildir. Grek mucizesi iddiası yeterli bir iddia değildir. Antik kültürlerin bir derlenişi ve süzgeçten geçirilişinden ibarettir.

İkinci kültür intikali Yunan düşüncesinin eski medeniyetlerden tevârus ettiği fikirlerin ve bilginin VIII. asırla IX. asırlar arasında gerçekleşmiş olan Grekçe'den Süryanice'ye, Süryanice'den Arapça'ya aktarılan ve yeni bir düşüncenin insanlığın ufkunda parladığı İslâm düşüncesinin ortaya çıktığı kültür geçişidir. Ve burada da Grekçe'den eserler Arapça'ya, tercüme edilmiş, Süryanice'ye tercüme edilmiş Sonra Arapça'ya tercüme edilmiş.

Üçüncü kültür geçişi ise M.S. XI. asırla M.S. XIII. asır arasında İspanya'da Güney Fransa'da yapılan tercümelemlerle, Arapça'dan da Batı'ya intikal eden bilim ve kültür intikalidir ki, bu geçişle birlikte uyuyan batı dili uyanmaya başlamış ve **Röenans** dediğimiz hareket ortaya çıkmıştır. Rönesansın ortaya çıkışı, modern düşünceyi; modern düşünce, modern bilim ve teknolojiyi ve bizim bugün karşı karşıya bulunduğumuz batı bilim ve düşüncesini ortaya çıkarmıştır.

İşte bu üç büyük kültür intikalinden ikincisi ve ikincisinin büyük bir bölümü, bu şerefli ve şanslı şehir olan **Urfa**'da

gerçekleşmiş veya **Harran** çevresinde gerçekleşmiştir. Özellikle Urfa'nın büyük İskenderin M.Ö. 323 yıllarında başlattığı doğu seferi ile birlikte gerçekleştirdiği Helenistik düşünce akımının temsilcileri Suriye bölgesine gelmişler ve burada yeni bir fikrin yeni Helenistik düşüncenin bir odağını kurmaya çalışmışlardır. İşte bu odaklar arasından birisi de Urfa'dır. Urfa'da pek çok Süryanî mütercim Grekçe eserleri Süryanice'ye çevirmiş ve Yunan felsefesinin, antik bilimlerin, antik düşüncenin ürünü burada Süryanice'ye intikal etmiş ve bir süre sonra da bildiğiniz gibi Sünyanice'den yine bu bölgenin insanları yine bu bölgede yetişmiş olan insanlar, onu Arapça'ya aktarmışlardır. Bu bakımdan Urfa yalnız bir peygamberler şehri değil, Urfa yalnız müslümanlar için kutsal olan bir şehir değil, veya yalnız üç din için kutsal olan bir şehir değil, aynı zamanda bilim ve düşünce tarihinde uğrak yerlerinden bir tanesidir. Ve bunun belgeleri, yazılı metinleri bugün pek çok batı kütüphanesinde ve doğu kütüphanesinde günümüze kadar ulaşmıştır.

İkinci bir husus ise günlerdir vurguladığımız tevhid inancının sembolü olarak Hz. İbrahim'in getirdiği âlemşümül mesajın buradan fıskırmaya ve kaynamaya başlamış olmasıdır. Bu âlemşümül mesaj 3500 seneye yakın veya aşkın zamandan beri bu yeryuvarlağı üzerinde yaşayan sayısızca insanın kaderini tayin etmiş ve gönlünü fethetmiştir. İşte burdan çıkarmamız gereken bazı hususlar var ki, bunların başında İbrahimî mesajın âlemsümül barışa, âlemşümül dostluğa ve insanlık anlayışına katkı verecek bir çerçeve içerisinde ortaya konulmasıdır. Bu sebeple biz Hz. İbrahim'le ilgili ve Hz. İbrahim'in getirdiği risaletle ilgili mesajları, ilgili çalışmalarımızı, yalnız Urfa'yı veya yalnız Türkiye'yi hedef alacak bir şekilde değil, XXI. yy'ın eşliğinde şeffaflaşmaya, globalleşmeye başlayan ve bugünkü kitle iletişim vasıtasıyla küçük bir köy haline gelen dünyaya taşınmak zorundayız. O bakımdan Hz. İbrahim'i (as) her üç dinin karşılaştırmalı metinleriyle ve yine çağdaş insanın anlayabileceği kavramlarla veya dünyanın kabul edebileceği evrensel dille, evrensel mesaj diliyle aktarmamız lazımdır. İşte bu toplantı böyle bir açılıma zemin hazırlayacağı için son derece manidardır ve son derece önemlidir.

Benim burada vurgulamak istediğim bir başka husus da şudur: İslâm bilginlerinin İslâm dini ile ilgili konularda yapmış oldukları araştırmaları evrensel dile kavuşturmaları -bunu yabancı dille

yazmaları manasında değil- ve evrensel kavramlarla, evrensel formlarla ve evrensel normlarla kendi değerlerimizi insanlığa takdim etmeleri gerekmektedir. Yani İslamı XXI. yy bilgi çağı insanının anlayacağı formlarla ve normlarla sunmak zorundayız. Bunu yaparken kendi içimize kapanmak, lenuistik metodlarla uzun uzadıya uğraşmak yerine, bütün insanlığın kullandığı ortak vasıtaları, dilleri ve kavramları kullanmalıyız. İşte bu bakımdan da İbrahim (as) mesajının cihanşümul özelliğini o zaman dünyaya tanıtma imkânımız doğar. İnşallah bu toplantı bu tür çalışmalara ve araştırmalara vesile olur.

Bu toplantıyı tertib eden sayın valimizi, ŞURKAV yetkililerini ve özellikle İlahiyat Fakültesindeki akademisyen arkadaşlarımı tebrik eder ve bu toplantının başarılı neticeler vermesini dilerim.

HZ. İBRAHİM'İN DOĞUM YERİ

Prof. Dr. Şaban KUZGUN*

Biz bu tebliğimizde genel olarak Hz. İbrahim'in Harran ve Urfa ile irtibatını ortaya koymaya çalışacağız. Ancak konuya girmeden önce "Hz. İbrahim'in doğduğu yeri" konusunu incelemek istiyoruz. Bilahare konu ile ilgili arkeolojik malzemeyi değerlendirecek ve bir sonuca ulaşacağız.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in doğum yeri hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ayrıca Kur'an O'nun başından geçen olayları dahi anlatırken gene yer ve zaman bildirmemektedir. İbn Sa'd'a göre babası aslında Harranlı'dır. Oradan Hürmüzcürd'e göç etmiş. Hz. İbrahim burada dünyaya gelmiştir. O'nun dünyaya gelmesinden bir müddet sonra ailesi Babil ülkesine Kûsâ'ya göç etmiştir. Daha sonra buradan tekrar Harran'a gelmiştir.¹

Diğer İslâm Tarihçileri, Hz. İbrahim'in doğum yeri hakkında değişik yerler rivayet etmişler, bir kısmı, O'nun Ehvaz'ın Sus kentinde doğduğunu söylemiş, bir kısmı da Kûsâ'da, diğer bir kısmı ise Harran'da doğduğunu söylemişlerdir.²

Tevrat'taki ifadelerden O'nun Ur Şchrinde doğduğu şeklinde bir

* Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı ve Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. (14 Mayıs 2000 yılında Hz. İbrahim'le ilgili bir konferans verdikten sonra Şanlıurfa'dan Elazığ'a dönerken trafik kazasında vefat etti. Merhuma Allah'tan rahmet diler, çalışmalarının sonraki nesle örnek olmasını dileriz.)

¹ Ebü Abdillâh b. Muhammed İbn-i Sa'd. et-Tabakâtül-Kübrâ, c.1. s.46.

² İzzüddin Ebül-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, el-Cezeri, el-Kâmilu fit-Tarih, c.1, Beyrut 1965. s.94.

anlam çıkarılabilir.¹ Ancak iyice tedkik edildiği zaman Hz. İbrahim'in doğum yeri konusunda Tevrat'ta çelişkilerin olduğu görülecektir. Tekvin'in XI. babında aynen şu ifadeler geçmektedir. "Terah, Abram'ın Nahor'un ve Harran'ın babası oldu... ve Harran doğduğu memlekette, Kildanilerin Ur Şehrinde babası Terah'ın önünde öldü... ve Terah, oğlu Abram'ı, Torunu Lût'u ve gelini Sara'yı, Oğlu Abram'ın karısını beraber aldı ve Kenan diyarına gitmek üzere Kildanilerin Ur şehrinden yola çıktı ve Harran'a geldiler ve orada oturdular."² Bu ifadelerin hemen arkasından XII. abda ise şu ifadeler yer almaktadır. "Memleketinden ve akrabasının evinden sana göstereceğim memlekete git. Ve Abram, Rabbin kendisine söylediği gibi gitti... ve Abram karısı Sara'yı, kardeşinin oğlu Lût'u ve Harran'da kazanmış oldukları bütün mallarını ve edinmiş oldukları canları aldı ve Kenan diyarına gitmek üzere çıktılar ve Kenan diyarına geldiler."³

Bu iki bölümün birbirine bağlanması halinde çelişki açık bir şekilde görülecektir. Çünkü XI. bölüme göre İbrahim'in babası Kenan diyarına gitmek üzere Ur Şehrinden yola çıkıyor ve Harran'a geliyor. Harran Kenan diyarı mı? Bir müddet sonra ise Hz. İbrahim, Harran'dan yola çıkıyor ve Kenan diyarına geliyor. Harran Kenan Diyarı değil mi? XI. Babda Harran Kenan diyarı imiş gibi görünüyor. XII. babda ise Kenan diyarı değilmiş ve oradan Kenan diyarına gitmiş anlamı çıkıyor.

Yahudi Filozofu İbn-i Meymûn, Hz. İbrahim'in Kûsa'da doğduğunu kaydetmektedir.

Tevrat'ta ismi geçen Ur şehrinin eski Babil ülkesinin güneyinde keşfedilen Ur şehri olduğu genel bir kabul görmektedir.⁴

1854 yılında M.J.E. Taylor, Mezopotamya harabelerinde yaptığı bir araştırmada Arapların "Mugayyar" ismini verdikleri ve Fırat nehrine 18 km. uzaklıkta olan bir tümülüste bir takım belgeler bulmuş, bu belgelerden burasının eski Ur Şehri olduğunu

¹ Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, XI, 31.

² Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, XI, 31.

³ Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, XI, 5.

⁴ Sheldon H. Blank, Abraham, U.J.E., V.1, p.14.

keşfetmiştir.¹ L. VVoolley, be şehrin eskiden Dicle ile Fırat arasında olduğunu, ancak Dicle nehrinin bilahare yatak değiştirmesi sonucu dışarıda kaldığını, bu hususun çekilen hava fotoğraflarından açıkça görüldüğünü belirtiyor. O şehrin ilk zamanlarda denize 40 fersah uzaklıkta iken, şimdi 60 fersah uzaklıkta olduğunu, bu duruma, şehrin taşıdığı topraklarla denizi doldurmasının sebep olduğunu söylüyor. Ayrıca o dönemlerde Ur şehrinin deniz seviyesinden yüksekliğinin bugünkü kadar olmadığını da ileri sürüyor.²

İslam kaynaklarında Hz. İbrahim'in doğum yeri olarak Ur şehri zikredilmektedir. İslam kaynakları içinde en makul bilgiyi veren şüphesiz İbn Sa`d'tır.

Hz. İbrahim'in doğum yeri çocukluk ve gençliğinin geçtiği yer ile ilgili olarak arkeolojik malzemenin yeniden değerlendirilmesi gerekir inancındayız. Çünkü bugün elde mevcut olan Tevrat, Kudüs'teki Yahudi mabedinin tahribi sırasında (M.Ö. 587) tamamen ortadan kaybolmuştu. Mabedin tahribinden bir müddet sonra Yazıcı Azra önderliğinde Tevrat yeniden kaleme alınırken, o dönemde mevcut olan Sümer tabletlerinden faydalanılmış, Sümer tabletlerinde Yahudi tarihi ile ilgili olarak bulunan bilgiler Tevrat'a aynen konulmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısında arkeolojik konularla ortaya çıkarılan tabletlerdeki bilgilerle elde mevcut Tevrat'taki bilgilerin bir birine yakın oluşunu başka türlü izah etmek mümkün değildir. Tevrat'ı yeniden kaleme alan yazarlar, Sümer tabletlerini okurken çivi yazısının okunuşunun zorluğu yüzünden yazıyı okuyamamışlar, ayrıca tabletlerde mevcut çivi yazısı harflerinden birinin düşmüş olması yüzünden tabletteki metinden Hz. İbrahim'in Ur şehrinde doğduğu manasını çıkararak bunu Tevrat'a böyle aktarmışlardır.³

Tevrat'ta Hz. İbrahim'in Ur şehrinde doğmuş olduğu ifadesinin yer almasına rağmen, adı geçen bu bölgede Hz. İbrahim ile ilgili olarak hiç bir efsane, destan ve benzeri malzeme mevcut değildir. Hz. İbrahim'in bilahare geldiği yer olarak zikredilen Harran'da (Urfa ve Çevresi), Kudüs'te ve Mekke'de onunla ilgili olarak çeşitli

¹ L. VVoolley, Ur of Chaldees, Nevyork, 1965, p.14.

² L. VVoolley, Abraham Decouvertes Recentes Surles Origines Hebreux, Trans A., H. Collin Delavaud, Paris 1949, p.44-50.

³ Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, XI, 31.

efsane, destan vb. malzeme mevcut iken, doğduğu yer kabul edilen Ur'da onunla ilgili hiç bir şeyin bulunmayışı çok dikkat çekicidir. Gerçi tabletlerde Ur ve Hz. İbrahim isimlerine rastlanılmaktadır.¹ Ama bu Ur kelimesinin Tevrat'ta mevcut Ur şehrini ifade ettiği şüphelidir. Konu ile yakından ilgilenen Sümer yazmaları uzmanı Sargon Erdem'in ifade ettiğine göre tabletlerdike Ur "Ur Şehri" anlamından ziyade, şehir manasına gelmektedir. Ona göre Tevrat'ı yeniden yazanlar ya yanlış anladıkları için veya tablette "mukaddes" manasını ifade eden bir çivi harfi düştüğü için Ur kelimesini malum Ur şehri sanarak Ur'da doğru şeklinde yazmışlardır. Tablet in aslında bulunan belki sonradan düşmüş olan bir harf manayı tamamen değiştirmiştir. Ur kelimesi Sümerce ve bazı Sami dillerinde "Şehir" anlamına gelmektedir. Tabletlerde Ur kelimesi ile birlikte geçen "Kasdim" kelimesi, kaybolan Tevrat yerine yeniden oluşturulan Tevrat'ın Sümer Tabletlerinden istifade edilerek yazılması sırasında belki de Tablet in aslında var olan çivi harflerinden bir tanesinin düşmesi ile "Kasdim" kelimesi yanlışlıkla "Kaldim" şeklinde okunmuş ve "Kaldelilerin Ur Şehri" gibi bir anlam çıkarılarak İbrahim A.S.'ın Kaldelilerin Ur şehrinde doğduğu sonucu çıkarılmış ve Tevrat'a böyle yazılmıştır. Halbuki Tablet in orijinalinde "Ur Kaldim" yerine "Ur Kasdim" ifadesi vardı ve bu da sadece "Kutsal Şehir" anlamına geliyordu. Eğer tabletleri okuyanlar düşen bir çivi harfini yerine koyabilselerdi, Hz. İbrahim'in Kaldelilerin Ur şehrinde değil "kutsal şehir"de doğduğunu yazacaklardı. O devirde Sümer ülkesinde tek mukaddes şehir vardır. Bu şehir tapınakları ile ünlü Harran şehridir. Dolayısı ile Hz. İbrahim Harran'da dünyaya gelmiş olmaktadır.

Sargon Erdem'in çok makul olan yorumundan sonra Arapların "Mugayyar" adını verdiği Güney Irak'taki Ur şehri çevresinde Hz. İbrahim ile ilgili hiçbir kalıntının bulunamamasının sebebi daha iyi anlaşılmaktadır.

Bizim de kısmen katıldığımız bu yoruma göre Hz. İbrahim Ur şehrinde değil, M. Ö. XVIII. asırda bölgenin en mukaddes şehri olan Harran'da belki de Urfa'da dünyaya gelmiş, çocukluğu ve gençliği burada geçmiştir. Dolayısı ile Hz. İbrahim'in esas vatanının Harran ve Urfa olduğunu söylemek mümkündür.

¹ L.VVoolley Ur of Chaldees, p.14.

Sunumda yapılan ek açıklamalar:

Şimdi olay çok geniş. Hadiseyi, kısaltabildiğim kadar kısaltarak vermek istiyorum.

İslâm kaynaklarına baktığımız zaman, Kur'ân'dan bilgi çıkaramıyoruz, mütevatir hadislerden de bilgi çıkaramıyoruz. Mütevatir olmayan kaynaklardan, İslâm kaynaklarının diğer bilgi aldığı yerlere baktığımız zaman, İslam tarihçilerine baktığımız zaman İbrahim (a.s.)'ın doğum yeri ile ilgili farklı rivayetler görürüz. İbn Sad'ın "Tabakât"ında onun babasının Harran'lı olduğu yazılıdır. (Harran'lı burada parantez içinde zikretmek istiyorum. Küçücük Harran kasabası değil. Harran o dönemde bu bölgenin adıdır. Dolayısıyla Urfa da Harran'a dahildir.) Babasının zamanın kralının emrinde çalışan bir üst düzey devlet memuru olması hasebiyle ülkenin değişik yerlerine görev gereği gittiğini, Hürmüzcük denen yere yerleştiğini ve İbrahim (a.s.)'ın orada dünyaya geldiğini, bilahare doğumundan sonra tekrar Harran'a döndüğünü ifade eder.

Sempozyum Urfa'da düzenleniyor. Şanlıurfa kültürünü tanıtmak maksadıyla kurulan ŞURKAV ile Şanlıurfa İlahiyat Fakültesi işbirliği ile düzenlenen bir sempozyum, bu Urfa ile "Ur"un bir irtibatının olup olmadığı da tartışılabilir. Tarihi kaynaklara baktığımız zaman yakın zamana kadar Urfa'nın adı-Arap kaynaklarında-"Ruha"dır, diğer kaynaklarda başka türüdür. Ama Urfa olarak anıldığını bilmiyoruz. Böyle bir bilgi yoktur. Acaba o "Ur" ile Urfa'nın bir irtibatı var mıdır? Ama bu açıdan biz vardır diyemediğimize göre, benim düşünceme göre de Urfa ile Harran aynı anlamda kullanılıyor. Harran dendiği zaman Urfa'yı anlamak gerekiyor. İbn Sa'd'a göre İbrahim (a.s.)'ın babası aslen Harran'lı, Urfalı'dır. Aile Harranlı'dır, bu kesin. Diğer kaynaklara bakıyoruz; mesela İbnü'l-Esir'de veya diğer kaynaklarda başka başka yerler zikrediliyor. Mesela İbrahim (a.s.)'ın doğum yeri olarak "Kusa" diye bir yerden bahsediliyor. Burayı Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Irak arasında bir yere yerleştirmek gerekiyor. Ama tam tesbit edilebilmiş değil.

Ben geçen yıl ve daha önceki yıllarda da Urfa'ya geldim. Müstakil konferanslar verdim. Bir tanesi İbrahim (a.s.) ile ilgiliydi. Konferans sonrası Urfa'ya ve Urfa kültürüne aşına bir zatın bana

verdiği bilgiye göre Kusa şu andaki Urfa'da "Kötüköy" diye anılan bir yer. Bu, sadece onun rivayeti. Yani bilimselliği konusunda herhangi bir şey söylemiyorum. Ama bir halk rivayeti olarak o bölgeye "Kötüköy" dendiğini ve bu yerin adının Arap kaynaklarında Kusa olarak geçtiğini, bu kişiden sadece rivayet olarak aldığımı da belirteyim.

İbrahim aleyhisselâm'ın kardeşi Ur'da ölmüştür. İbrahim, diğer kardeşleri ile beraber babası tarafından oradan alınmış, Harran'a getirilmiştir.

O halde İbrahim (a.s.) Ur'da doğmuş olmalıdır, diye Tevrat'ın naklinden bir bilgi çıkabilir. Ancak Tevrat'ın içinde birçok çelişki vardır. Ben babları falan vererek sizi sıkmak istemiyorum. Bir babın birinci ayetinde diyor ki: Babası, İbrahim'i ve kardeşlerini aldı, Kenan diyarına doğru yola çıktı.

Kenan'la, belirtilen Ur şehri arasında öyle kestirme gittiğiniz zaman fazla bir mesafe yok, yani çölü geçerseniz, Irak ve Suriye arasındaki bir bölgeyi geçerseniz, ulaşırsınız. Kenan diyarına yola çıkan bir kişinin Harran'a gelmesi mantıken mümkün değildir. Dolaşarak falan da mümkün değil. Yani yol imkânsızlığı dolayısıyla da mümkün değil, ama nedense Tevrat diyor ki: "Kenan diyarına gitmek üzere yola çıktı, Harran'a geldi." Sanki Harran, Kenan yolu üzerinde imiş gibi bir anlam çıkıyor. Burada belki izleyicilerimizin hepsi bilmeyebilirler, bilgi vermek istiyorum:

Tevrat'ın bahsettiği Ur şehrinin Güney Irak'ta, Basra körfezine 60 fersah mesafede bir şehir olduğu rivayeti var. Bir tümülüsün kazılmasında meşhur (Tailan) 1854 yılında tabletler bulunuyor. O tabletlerde İbrahim (a.s.)'in babasının Nemrut'la mücadelelerini yazan yazılı metinler çıkarıyorlar. Ve Yahudi tarihine dayanarak olayı "Tevrat'taki Ur Şehri işte bu Ur şehridir", diye irtibatlandırıyorlar ve İbrahim'in (a.s.) Ur şehrinde doğduğunu yani Güney Irak'ta doğduğunu, Basra yakınında doğduğunu ileri sürüyorlar. Ur neresidir diye merak ederseniz diye söyledim.

Şimdi, İbrahim (a.s.), ta Basra'nın oradan çıkacak, Filistin'e doğru giderken bizim bugünkü yaşadığımız Urfa'ya gelecek? Bu durumda Harran, yolunun üzerinde değil, kıyısından, köşesinden bile geçmiyor. İfade böyle. Öbür tarafta bir süre Urfa'da veya Harran'da

kaldıktan sonra tekrar yoluna devam ediyor ve bu defa Filistin'e varıyor.

Şimdi Tevrat'la ilgili araştırma yapanların malumu olduğu üzere, Hz. Musa'ya Tevrat'ın vahyedildiği asır, muhtemelen M.Ö. 13-12. asırdır. Tevrat ilk vahyedildiği andan itibaren itina ile muhafaza edilmiş ve korunmuş bir kitaptır. Ama Yahudi tarihinde büyük facialar vardır. 720'li yıllarda Kuzey İsrail'in yıkılması ve dış işgaller neticesinde yahudi mabetlerinin tahribiyle birlikte, o zaman tabletler üzerine yani levhalar üzerine yazılan Tevrat'ların tahribi söz konusudur. Öyle dönemler geçirmiştir ki yahudiler, özellikle (587) o mabedin tahribinden sonra yazılı hiçbir tablet kalmamıştır. Kutsal kitap tarihçilerine baktığımız zaman şunu söylerler. Öyle şiddetli baskılar ve zulümler olmuştur ki Tevrat'ın metninden bir parçasını bile evinde bulduranlar şiddetle cezalandırılıyor. Bu metinler yok ediliyordu. Dolayısıyla M.Ö. 587'li yıllardan itibaren en az 100 yıldan daha fazla bir süre Tevrat tamamen yok olmuştur. Belli bir rahatlama döneminden sonra Tevrat yeniden vücuda getirilmek istenince etrafa haberler gönderiliyor. Deniliyor ki; Tevrat'tan ne varsa, herkes elinde ne varsa, Tevrat'tan parça olduğunu iddia ettiği nesi varsa getirdi. Arap kaynaklarında "Meşhur Yazıcı Azra" adıyla bilinen, Azrae el-Evrak ismiyle bilinen bu yahudi hahamına vayahutta kişiye kaynaklar getirildi. Bu belgeler tekrar Tevrat gibi yazılmaya başlandı. Fakat gelen malzeme çok eksikti. Kronoloji mantığıyla tarihî scyri içinde kaleme alınırken birçok eksik yerler ortaya çıktı. Bunların doldurulması için gerçek Tevrat olup olmadığına bakılmaksızın nerede hangi bilgi varsa, bulunuyorsa, bu bilgiler Tevrat metniymiş gibi içeriye konuldu.

O dönemde yer üstünde bulunan, okunması mümkün olan yazılar var. Belki tamamen daha yeraltına girmemiş. Tevrat'ın yeniden yazıldığı sırada Babil'de Sümer'de bulunan bu tabletlerden fevkaledede istifade edilmiş. Tevrat kronolojisi içinde boş kalan yerler bu Sümer Tablerleriyle veya o bölgedeki diğer çıkarılan tabletlerle doldurulmuştur. Tabletler okunmuş o tabletlerden ne anlaşılıyorsa doğru-yanlış Tevrat'ın metni gibi Allah'ın Hz. Musa'ya vahyettiği Tevrat gibi Tevrat'a yazılmıştır. İşte böyle bir yazım sırasında Hz. İbrahim'den bahseden, İbrahim'in adı geçen bu metinlerde, yani Ur metinlerinde, yani Sümer metinlerinde, Babil Bölgesi'nde çıkan

metinlerden bir istifadeye rastlanmıyor.

Aslında metnin “Ur kaldiyim” mi, “kasdiyim” mi olduğu şüpheli. Eğer “Ur kasdiyim” ise mukaddesten geliyor, “kutsal şehir”, “mukaddes şehir” manası çıkıyor. Bu bilgiyi bana sunması ve bu ışığı bana tutması bakımından Sümer yazmaları ile ilgilenen Sayın Sargon Erdem beyi anmam ve ona teşekkür etmek gerekir. Esasın bu, onun görüşüdür. Muhtemelen tabletler okunurken tabletlerde harf çivilerinden bir tanesinin düşmesiyle İ yokken stken syrine kelimesi okunmaya başlamış, “kasdim” yerine “kaldim” okunmuştur. Dolayısıyla onu okuyan yarı cahil yahudi bilgini, yahudi okuyucusu “Kaldililerin Ur şehri” demek suretiyle Tevrat'a bilgiyi böyle getirmiştir. Bunun böyle olduğunu nasıl tahmin edersiniz diyeceksiniz. Ben dinler tarihçisi olarak söylüyorum. “Kaldililerin Ur şehri”nden Tevrat'ın orijinalinin yazıldığı milad öncesi 1300'lü yıllarda bahsedilmesi mümkün değildir. Şu bakımdan mümkün değildir: Kaldililer, 600-700'lü yıllarda, yani Tevrat'ın nazil oluşundan en az 500-600 sene sonra tarih sahnesine çıkmışlardır. Dolayısıyla tarihin o dönemlerinde Kaldililer mevcut değilken, Tevrat'ın Kaldililerden bahsetmesi mümkün değildir. Dolayısıyla oradaki ifade “Ur kaldim” yerine “Ur kasdim” olması, yani aslının “İbrahim (a.s.) mukaddes şehirden çıktı” şeklinde olması gerekir. Bir harf çivi düştüğünden “kasdim” yerine “kaldim” okunarak Hz. Musa'dan 500-600 sene sonra tarih sahnesine çıkmış Kaldililerin adı daha sonra muharref olarak yazılan Tevrat'larda yazılmıştır, diyorum. Böyle olunca mukaddes şehirde o dönemde Tevrat'ın yani 587-400'lü veya 300'lü yıllarda tekrar kaleme alınması sırasında ve daha önceki Hz. İbrahim dönemlerindeki kutsal şehir olarak bilinen bölgedeki yerlerden birisi Harran'dır. Harran mabetleriyle, tapınaklarıyla çok meşhur bir şehirdir. Özellikle İbrahim (a.s.) dönemini de kastederek söylüyoruz, böyle bilinen bir şehirdir. “Kutsal şehir” dediğimiz zaman, tıpkı Türkiye'deki “eski şehir” gibi, “yeni şehir” gibi bir şehir kastediliyor ve bununla da Harran kastediliyor olmalıdır.

Dolayısıyla şunu söylüyorum: Bunun malzemesine baktığımız zaman, vefat ettiği yer olan, yaşadığı yer olan, ziyaret ettiği yer olan Kabe-i Muazzama'da, Mekke'de, Kudüs çevresinde, Harran'da yani El Halil'de, Mısır'da, İbrahim (a.s.) ile ilgili kalıntılar

bulabiliyorsunuz. Yani malzeme buluyorsunuz. Tarihi destan malzemesi bulabiliyorsunuz. Bu malzemelerin en yoğun ve en çok bulunabildiği yer, bugünkü yaşadığımız yer olan Urfa şehridir. Fakat doğduğu idida edilen diğer yerlerde, özellikle Tevrat'ta geçen yer olarak Ur şehrinde Hz. İbrahim'in orada doğumuyla ilgili olarak hiçbir malzeme bulamıyoruz.

Konuyu ben çok daha geniş anlatmak isterdim. Ancak özet olarak ifade etmek gerekirse diyorum ki; İbrahim (a.s.) Tevrat'ta zikredilen Ur şehrinde doğmamıştır. “Mukaddes şehir”de doğmuştur. “Mukaddes şehir” olarak o dönemde Harran bölgesi bilinmektedir. Harran derken içinde Urfa da mevcut olabilir.

Ama bizim Urfa'ya saygımız Hz. İbrahim'in hatırasını yaşatmasından dolayıdır. Makam-ı İbrahim buradadır. Birilerine bir şeyler söylemek için, yani ilmî gerçekleri saptırarak değil, inandığım noktaya ulaşabilmek için, biraz daha araştırarak konuyu daha da derinleştiriceğimi belirtmek istiyorum. Affınıza sığmıyorum. Hepinize saygılarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Ömer Faruk HARMAN'ın
Konuyla İlgili Bir Açıklaması

Kelimelerdeki harflerin düşmesi veya harflerin yer değiştirmesi hadisesi, eski dönemlere gidildikçe çeşitli dillerde bir hayli yaygın olan bir şey. Kelimeler ve harfler aynı olsa bile, telafuzlardaki farklılık anlam farklılıklarına sebebiyet verebiliyor. Çok belirgin bir örnek vermek istiyorum: Tevrat, Nuh'un gemisinin Ararat Dağlarına indiğini bildirir (Tekvin 8-4). Halbuki Tevrat'ın aslında hareke ve nokta yoktu. Hareke ve nokta çok daha sonradan kondu. Kelimenin aslı üç sessiz harften ibarettir: I - R - T. Bu, "Ararat" diye de okunur, "Urartu" diye de okunur. Bir batılı araştırmacı kelimenin aslında Ararat değil Urartu olması gerektiğini Kitab-ı Mukaddesi noktlayan ve harekeleyenlerin yanlışlıkta Ararat diye seslendirdiklerini ve batılı coğrafyacıların da Ararat'la Ağrı Dağı'nı aynileştirdiklerini belirtir.

HZ. İBRAHİM'İN DOĞUM YERİYLE İLGİLİ FARKLI BİR YAKLAŞIM

Doç. Dr. Adnan DEMİRCAN*

Kur'ân-ı Kerim'de bazı peygamberlerin hayatından kesitler verilmesi, o peygamberlerin hak-batıl mücadelesi eksenindeki faaliyetlerini hatırlatarak, Hz. Muhammed'in desteklenmesi amacına matuftur. Bu sebeple peygamberlerin doğdukları şehir veya muhitin değil, getirdikleri inanç ve yaşam sisteminin önemli olduğunu, dolayısıyla Hz. İbrahim gibi peygamber olan tarihî bir şahsiyetin doğum yeri hakkında araştırma yapmanın dinî bir önem taşımadığını, ancak tarih açısından değerli olduğunu bir kez daha hatırlamamızın uygun olduğunu düşünüyorum.

Hz. İbrahim hakkında bilgi veren en önemli kutsal metinler, Tevrat ve Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân'da Hz. İbrahim'in memleketi ile ilgili bir ifade mevcut değildir. Adına müstakil bir sure bulunan Hz. İbrahim hakkında geniş tarihî malumata yer verilmemesi, Kur'ân'ın yukarıda değindiğimiz peygamberlerin kıssalarına değinme amacıyla ilişkilidir. Tevrat'ta ise Hz. İbrahim'in memleketi, hayatı ve göçleri hakkında Kurân-ı Kerim'e nispetle daha fazla bilgi bulunmaktadır. Tevrat'a göre Hz. İbrahim'in memleketi, Kaldelilerin (Keldaniler) Ur şehridir.¹ Ur şehri, Güney Irak'ta Tel el-Mukayyer harabelerinin bulunduğu yer olup burada bazı kazı çalışmaları yapılmıştır. Hz. İbrahim'in yaşadığı m.ö. XX. yüzyılda Ur şehrine Elamlıların hâkim olduğu, Tevrat'ın Hz. Musa'ya vahyedildiği m.ö. XIII. yüzyılda Kaldelilerin henüz tarih sahnesine çıkmadığından hareketle² tarihi realiteye uymadığı gerekçesiyle Tevrat'ta Ur'dan Kaldelilerin Ur şehri olarak söz edilmesi eleştirilmiştir. Bu eleştiriye göz ardı etmeden metnin değerlendirilmesi hususunda birkaç ihtimalden söz etmek mümkündür: Birincisi, metni doğru, ancak tefsir edilmeye muhtaç

* Harran Ün. İlahiyat Fak. İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğrt. Üyesi. (Halen Prof. Dr.)

¹ *Tekvin* XI, 31.

² Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanıflık*, Ankara 1985, s. 25 (Wooley'den naklen).

kabul etmektedir. Hz. İbrahim zamanında Ur şehri, Kaldelilerin elinde olmasa bile daha sonraları, Kaldelilerin şehri olarak şöhret bulduğu için Tevrat'ta bu sıfatla yer almış olması mümkündür. Bu da bir yazım ya da istinsah sırasında tefsiri bir kelime olarak metne girmiş olabilir. Yani Tevrat'taki ifade, şehrin Hz. İbrahim zamanında Kaldelilerin elinde olduğu anlamında değildir. İkinci ihtimal, metnin yanlış okunduğunu kabul etmektir. Tebliğde buna işaret edilmiştir. Bu görüşe göre Tevrat'taki ifade yanlışlıkla *Ur Kaldim* şeklinde okunmuş olup doğrusu *Ur Kasdim* olmalıdır; bu da "kutsal şehir" anlamındadır. Üçüncü ihtimal, Tevrat'taki ifadenin tahrif edilmiş olduğunu kabul etmektir. Bu durumda Tevrat'ın muharref olup olmadığı problemi gündeme gelmektedir. Tevrat üzerine yapılan çalışmalar, Hz. Musa'ya inen beş kitaptan meydana gelen Tevrat metninin, Eski Ahid'in diğer kısımlarıyla birlikte, tarihi süreçte Yahudilerin yaşadıkları bazı problemlerden dolayı tam olarak korunamadığını, metinde bazı değişikliklerin meydana geldiğini göstermektedir.

Bütün eleştiri ve yorum farklılıklarına rağmen Tevrat metni, elimizdeki en önemli kaynaklardan biridir. Zira Tevrat, Yahudi geleneğiyle birlikte asırlar içinde gelişen, korunan ve onlar tarafından kurtuluş kaynağı kabul edilen bir kitaptır. Kendi kitabımız hakkındaki hassasiyetimiz dikkate alındığında Tevrat'ın da bir çırpıda kenara itilmemesi gerekir. Öte yandan Tevrat metninin tam olarak korunamamış olması, Hz. İbrahim'in memleketinin adının tahrif edildiğini ispat etmez.

Tevrat'ta zikredilen Hz. İbrahim'in seyahat güzergâhına yönelik eleştiriler de mevcuttur. Buna göre Filistin'e gitmek isteyen bir kişinin önce Kuzeye (yani Harran'a), sonra Güneye gitmesi makul değildir. Oysa o günkü yol güzergâhı ve yolculuk imkânları dikkate alındığında bu eleştirilerin de tenkide açık olduğu görülecektir.

İslâm kaynaklarında Hz. İbrahim'in doğup büyüdüğü şehir olarak birçok yerin adı geçmektedir; ancak zikredilen bilgiler, Hz. İbrahim'in memleketini tespit için tek başına kaynak olarak kullanılamaz. Zira bu kaynaklar, İslâm'ın zuhurundan sonra en erken III. asırda telif edilmiştir. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse kaynaklardaki bilgiler, Hz. İbrahim'in yaşadığı dönemden yaklaşık 3000 sene sonra kayıt altına alınmıştır. Kaynakların telif edildiği döneme bakıldığında İsrailiyat'ın etkisini de göz ardı etmemenin

gerektiği anlaşılmaktadır. İslâm Tarihi kaynaklarında Hz. İbrahim'in memleketi olarak birçok yer adının zikredilmiş olması, ona verilen değeri ortaya koyar. Kaynaklarımızda Hz. İbrahim'in memleketi olarak Kusa, Ur, Bâbil, Harran, Hümmüzcerd, Sûs, Kesker ve Verkâ'nın isimleri geçer; ancak Urfa'dan bahsedilmez. Zikredilen yerler arasında Urfa'ya en yakın şehir Harran'dır.

Hz. İbrahim'in doğum yeri hakkında kullanılabilir kaynaklardan biri efsanelerdir. Şanlıurfa'da halk arasında kabul gören efsane, şimdilik onun Urfalı olduğuna dair kullanılan en önemli delildir. Ancak Hz. İbrahim'in Urfa'da doğduğu ve burada ateşe atıldığı efsanesi, tek başına onun Urfalı olduğunu göstermeye yetmez. Bunun için başka kaynaklar bulmak gerekir. Hz. İbrahim'in Urfalı olduğunu ileri sürenler, Tevrat'ta geçen *Kaldelilerin Urı*'nın Urfa olduğuna dair bir görüş ileri sürmektedirler ki bize göre bu görüşün tarihi dayanakları yoktur.

Hz. İbrahim'in Harran'a göçüne değinen Tevrat'ın 11. ve 12. babları arasında çelişki olduğu iddiasının, Tevrat yorumcularının görüşlerine başvurulduktan sonra tartışmaya açılmasının daha isabetli olacağını düşünüyoruz. Zira Tevrat'ta geçen söz konusu pasajları yorumlamak mümkündür. 11. bapta Hz. İbrahim'in zikredilen aile cfradıyla Kenan diyarına gitmek üzere Keldanilerin Ur şehrinde yola çıktığı ve Harran'a gelerek orada oturdukları belirtilmektedir. Buradan Hz. İbrahim'in ailesiyle birlikte Kenan diyarına giderken Harran'a uğrayarak orada bir süre kalmasından, Harran'ın Kenan diyarından sayılması anlamını çıkarmak gerekmez. Bu, Mekke'den Şam bölgesine gitmek isteyen birisinin Medine'de bir süre konaklaması durumuna benzemektedir.

Konu etrafındaki eleştirileri daha da uzatmak mümkündür. Ancak buraya kadar anlatılanlardan, Hz. İbrahim'in doğum yeri hakkındaki tezin netleşmesi için yeni verilere ihtiyaç duyduğumuz açıktır.

Hz. İBRAHİM (a.s.)'İN DOĞUM YERİ OLARAK URFA*

Mehmet OYMAK**

1. Sümer Ur'u

Arkeolog C.L.WOOLLEY Güney Irak'ta yaptığı kazı ile UR şehrini buldu. Hz. İbrahim (a.s.)'in doğduğu UR'u Mezopotamya'da ve Sümer Ülkesinde arayan tarihçiler ve Tevrat Yorumcuları bu buluşa dört elle sarıldılar. Basra Körfezindeki bu SÜMER UR'unu Hz. İbrahim (a.s.)'in UR'u diye kabul ettiler. Güney Irak'taki bu UR'da Hz. İbrahim (a.s.) ile ilgili bir ize rastlanmamasına rağmen ve açıklama isteyen çok nokta bulunmasına rağmen, neden kabul edildiğini ise anlamak güçtür.

2. Kildan Ur'u

Hâlbuki bazı kaynaklarda doğduğu yer olarak belirtilen Şehir "UR-İ KİLDANÎ" idi. Ve bu UR'un da mutlaka HARRAN ile ilgili olması gerekirdi. Çünkü Hz. İbrahim (a.s.)'de KENAN'a göçünden önce, göç sırasında ve göçten sonra da HARRAN'ın önemli bir yeri vardı. Bu şehirde 15 yıl kadar da yaşamıştı. SÜMER URU'ndan KENAN İLİ'ne gidecek olan Hz. İbrahim'in yolu neden HARRAN'dan geçsin. HARRAN O'nun yolu üzerinde değil ki. Ayrıca buradan 1000 mil kuzeye çıkacak ve oradan güneye Kenan İli'ne inecekti. Bu nasıl kabul edilebilir. En azından izah edilemez. Yine güzergâhta meydana gelen olayları açıklama konusundaki bilgiler de yetersizdir. SÜMER UR'u ise başka bir sıfatla isimlendirilmemiştir.

* Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri arasında yer almayan bu yazının, ŞURKAV Yöneticilerinin talebi üzerine kitaba eklenmesi uygun görülmüştür.

** Öğrt. Gör. Harran Ün. İlahiyat Fak.

Hız İbrahim (a.s.)'in KİLDAN UR'unda doğduğu söylendiğine ve SÜMER UR'u da onun doğduğu yer olmadığına göre, Hz. İbrahim (a.s.)'in UR'u neredeydi asıla bu sorunun cevabı aranmalı idi.

3. Harran'daki Ur

İşte en ilginç buluş bu oldu. Yeni bir UR bulundu ki, bu HARRAN'daki UR idi.

Tarihte bilinen, birçok belgede adı geçen EBLA, EBLA ŞEHRİ veya EBLA DEVLETİ'nin yeri bulundu. Beraberinde heyecan verici bilgileri de insanlığa sundu.

4. Ebla ve Hz. İbrahim (a.s.)'in Ur'u

Haleb'in 55 km. güneybatısında Tell Mardik'de yapılan kazılar konuyla ilgilenenleri ayağa kaldırarak sonuçlar verdi. Arkeolojik, tarihi ve hatta siyasi sonuçlar.

Mezopotamya ve Mısır belgelerinde adı geçen EBLA'nın 17.000 tabletlik saray arşivi bulundu. Hem de M.Ö.2000 yılından da öncesine giden tabletler. Tevrat'ın yazılışından da yüzyıllarca önce yazıya geçen bilgiler. Birçok konuya değinen bu tabletlerden bizi ilgilendireni Hz. İbrahim (a.s.)'in hayatı ile ilgili olanları. İlk bilgilere göre Hz. İbrahim (a.s.)'in doğum yeri, mücadelesi ve göçü anlatılan tabletler okunmaya başlanınca bazı olaylar da açıklığa kavuştu. Bu bilgiler çok şeyi değiştireceği gibi, gerçeği de ortaya koyacaktı.

İşte bu tabletlerde Hz. İbrahim (a.s.)'in doğum yeri HARRAN'DAKİ UR ifadesi ile kayda geçmiştir. Ve burada URFA'nın kast edildiği inkâr edilemeyecek kadar açıktır. Konumuz için ise en önemli noktadır. Ebla tabletleri tam olarak çözülüp yayınlandığında zorlanmalarla Güney Irak'taki SÜMER URU'na iliştirilmek istenen Hz. İbrahim (a.s.) ile ilgili iddia da böylece ortadan kalkmış olacaktır. Anladığımız kadarı ile EBLA TABLETLERİ tarihi yeniden yazdıracaktır. Ebla tabletlerinin konumuzla ilgisine de ilk defa biz değiniyoruz. (Yıl: 1990)

YAHUDİLİK VE HİRİSTİYANLIK'TA HZ. İBRAHİM*

Prof. Dr. Ö. Faruk HARMAN**

İsmi, Tevrat'ın bazı bölümleriyle (Tekvinl 1/26-174) Nehenya (9/7) ve 1. Tarihler'de (1/27) Avram (Abram), Ahd-iAtik'in diğer yerlerinde Avraham (Abraham) olarak geçmektedir. Tevrat'a göre İbrahim'in adı önce "Ulu Ata" manasında Abram iken daha sonra "milletlerin babası" anlamında Abraham'a dönüşmüştür. Bununla birlikte Abraham kelimesinin menşei ve anlamı tam tespit edilmiş değildir. Abram kelimesinin, İbranice'deki "i" harfinin düşürülme özelliğine dayanılarak **abiramın** kısaltılmış şekli olabileceği belirtilmektedir. Abiram Kelimesine hem Ahd-i Atik'te (Sayılar,16/1,1. Krallar,16/34) hem de **abrm** ve **abirami** şekliyle Milattan önce XIV ve XIII. yüzyıllara ait Ras Şamra metinlerinde rastlanmaktadır. İbranice istikakı bulunmayan Abraham, muhtemelen abramın diyalektik bir varyantı veya Ârami dilindeki açılımıdır. Kuzey Şami dilinde bir isim olan abramı, İbrahim'in güneyde İkamet ettiği dönemde Abraham'a dönüşmüştür. Kur'an'da İbrahim ismi altmış dokuz yerde geçmektedir. Kur'an ve hadisler dışında islami kaynaklarda kelimenin meşhur olan İbrahim şeklinde başka telaffuzları da vardır.

* Prof. Dr. Ö. Faruk Harman, sempozyumda oturum başkanı ve müzakereci olarak, ayrıca sorulan sorulara cevap sadedinde "Yahudilik ve Hıristiyanlıkta Hz. İbrahim"le ilgili çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Konuşma kayıtları tam alınmadığı için, konuyla ilgili bu metin, hocamızın Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin c. 21., s. 267-269'daki "İbrahim" maddesinden iktibas edilmiştir.

** Marmara Ün. İlahiyat Fak. Dinler Tarihi Anabilin Dalı Öğrt. Üyesi.

Yahudilik'te Hz. İbrahim

Hz. İbrahim Kitab-ı Mukaddes'te Terah'ın oğlu, İbranilerin atası inananların babası ve Allah'ın dostu olarak takdim edilmektedir (8Tekvin, 11/26; Galatyalılar'a Mektup, 3/7-9; Yakub'un Mektubu, 2/23). Tevrat'ta şeceresi Nuh, Sam, Arpakşad, Şelah, Eber, Peleg, Reu, Seruc, Nahor, Terah, Abram şeklinde gösterilir. (Tekvin, 11/10-26; I. Tarihler, 1/24-27). Putperest olan Terah'ın (Yeşu, 24/2) Abram'dan başka Nahor ve Harran adında 2 oğlu daha vardır. (Tekvin, 11/24-27). Soy kültüründe ilk sırada yer almasına rağmen İbrahim muhtemelen kardeşlerin en küçüğüdür. Adının ilk sırada geçmesi İbraniler'in atası olması itibariyle derecesinin yüksekliğindedir.

Tevrat'a göre (Tekvin, 11/28, 31; 15/7; Nehemya, 9/7) İbrahim Keldaniler'in Ur şehrinde doğdu. Tevrat'ın İbranice methinde doğum yeri "Ur Kasdim" şeklinde anılmakta olup bu ifade Yunanca'ya "Kaldeliler'in ur Şehri" olarak çevrilmiştir. Ur Kasdim'in Aşağı Babilonya'da Fırat'ın batı yakasında, bu bugünkü Bağdat'm 300 km. güneydoğusundaki Tel el-Mukayyer denilen yer olduğu belirtilmektedir. Bir yoruma göre ise Hz. İbrahim'in doğduğu yer Kuzey Suriye'de Harran'a çok yakın olan Ura'dır. Ruhban metnindeki bilgiye göre İbrahim ailesi ile birlikte Ur'dan Harran'a, oradan Ken'an'a gitmiştir (Tekvin, 11/26-27, 31-32); ancak Yahvist gelenek, zımnen de olsa İbraniler'in asıl vatanının Harran çevresi olduğunu belirtmektedir (Tekvin, 24/4, 7, 10; 27/43; 28/10; 29/4). Kitab-ı Mukaddes geleneği İbrahim'in memleketi olarak Kuzey Mezopotamya'yı, yani Güneydoğu Anadolu'ya tekabül eden bölgeyi gösterir. Bugün artık Hz. İbrahim ve ailesinin anayurdunun, içinde Harran'm da bulunduğu bu bölge olduğu kabul edilmektedir.

Hz. İbrahim'in yaşadığı dönem tam olarak bilinmemektedir. Araştırmacılar, Tevrat'ta nakledilen hayat hikâyesinin çeşitli metinlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulduğunu söyler. Julius Wellhausen ekolünün ortaya koyduğu Tevrat'm edebi tarihine göre Hz. İbrahim'le ilgili Tevrat'taki bilgiler Yahvist, Elohist ve Ruhban metinlerine dayanır. Yahvist metin milattan önce 950 yıllarında, Elohist metin milattan önce VIII. yüzyılda, Ruhban metni ise milattan önce 400'lerde yazılmıştır. Tevrat'ta Hz. İbrahim'le ilgili bilgilerin Babil esareti devrine ait rivayetler olduğu, esaret sonrası dönemde Ruhban metni yazarının buna bazı ilaveler yaptığı, Doğu krallığıyla ilgili Tekvin'in 14. babındaki

bilgilerin ise çok daha sonra Helenistlik dönemde eklendiği ileri sürülmektedir. İbrahim'in çağdışı olarak takdim edilen Sennear (Şinar) veya Babilonya Kralı Amrafel'in Babil Kralı Hammurabi ile aynı kişi olduğu yönündeki yaygın görüş kabul edilse İbrahim'in milattan önce XXII-XX yüzyıllarda yaşadığı söylenebilir. Hz. İbrahim'in dünyaya gelişi, çocukluğu ve gençliğiyle ilgili olarak sadece Kitab-ı Mukaddes dışı Yahudi dini literatüründe bilgi bulunmakta olup bu bilgiler İslami kaynaklarla büyük oranda benzerlik taşımaktadır.

Tevrat'a göre Hz. İbrahim'e ilk vahiy Ur şehrinde gelmiştir. Burada tanrıların en büyüğü sayılan Sin adına yapılmış pek çok tapınak vardı. Sin kültü Babilonya'da da yaygındı. "Nehrin (Fırat) öte yakasında yaşayan" İbrahim'in babası da putperestti. Böyle bir ortamda Allah Hz. İbrahim'i peygamber olarak seçmiş; ona büyük bir millet olacağı, mübarek kılınacağı, adının büyük olacağı, yeryüzünün bütün milletlerinin onda mübarek kılınacağı müjdesi verilmiştir (Tekvin, 12/1-3;18/18). Yine Tevrat'a göre kendisine ve zürriyetine miras olarak verilen diyara gitmesi emredilmiştir. (Tekvin, 15/7; Resullerin İşleri, 7/2-3). Terah, oğlu Haran'ın ölümünden sonra diğer oğlu Abram'ı, Haran'ın oğlu ve kendi torunu Lut'u, Abram'ın eşi Sare'yi alarak Ken'an diyarına gitmek üzere Keldaniler'in Ur şehrinden ayrılıp Harran'a varmış (Tekvin, 11/28-31). Hz. İbrahim ve beraberindekiler Terah'ın ölümüne kadar uzun bir süre Harran'da kalmışlardır (Tekvin, 11/31). Nihayet İbrahim, yetmiş beş yaşında iken Rabb'in emri üzerine eşi Sare ve yeğeni Lut ile birlikte Harran'da kazandıkları malları ve yanında çalışan insanları alarak Ken'an diyarına gitmiş (Tekvin, 12/1-5). Bölgede kıtlık baş gösterince güneye doğru yoluna devam ederek Mısır'a ulaşmıştır (Tekvin, 12/9-10). Bir süre sonra da Sare, Lut ve Sare'nin cariyesi Hacer'le birlikte Ken'an diyarına, ilk mezbah yaptığı Beyt-el'e (Bethel) dönmüş (Tekvin, 12/11-13/4). Burada Mısır'dan getirdikleriyle birlikte serveti daha da artmıştır. Bundan sonra İbrahim ile Lut birbirinden ayrılırlar. Lut, Erden havzasını tercih ederken İbrahim Hebron'a giderek Mamre meşeliğine yerleşir. Rab o bölgeyi bütünüyle onun soyuna vereceğini bildirir (Tekvin, 13/18). Elam kralının Filistin'i işgal edip Sodom ve Gomore'yi yağmalaması ve Lut'u esir alması üzerine Amoriler'le bir antlaşma yapan İbrahim, adamları ve müttefikleriyle birlikte işgalcileri Filistin'den kovarak yeğeni Lut ile halkını kurtarmıştır (Tekvin, 14/13-24).

Hz. İbrahim, vaad edilen Ken'an diyarının kendisine verileceğine

inanmakla beraber bu hususta Tanrı'dan gözle görülür bir işaret ister ve bu işaret kendisine gösterilir (Tekvin, 15/7-11). Ayrıca ona zürriyetinin çok olacağı müjdesi verilir (Tekvin, 15/1-6). Fakat Ken'an diyarına gelişin onuncu yılında hala çocuksuz olan Sare cariyesi Hacer'i kocasına verir ve Hz. İbrahim seksen altı yaşında iken İsmail dünyaya gelir (Tekvin, 16). İsmail'in doğumundan sonra geçen on üç yıllık süreyle ilgili Tevrat'ta bilgi yoktur. İbrahim doksan dokuz yaşına gelince kendisine Sare'nin de bir çocuk doğuracağı müjdelendir, bütün Ken'an diyarı zürriyetine ebedi mülk olarak vaad edilir (Tekvin, 12/1-3,6-7; 13/14-17; 15/1-21; 17/2-21; 18/18; 21/12; 22/15-18). Bu ahdin simgesi sünnet olmaktır. İbrahim sünnet olduğunda doksan dokuz, İsmail de on üç yaşındadır (Tekvin, 17/22-27).

Hz. İbrahim 100, Sare doksan yaşında iken İshak doğar. Fakat İshak'ın sütten kesilmesinin ardından kıskançlık duyguları kabaran Sare'nin isteği ve Rabb'in emri üzerine İbrahim, Hacer ile İsmail'i evden uzaklaştırır. Onlar bir süre Beer-şeba çölünde dolaştıktan sonra Paran (Faran) çölüne gidip orada yaşarlar (Tekvin, 21/1-21). Tevrat'taki konuyla ilgili bilgiler bazı problemler taşımaktadır. Mesela Sare'nin, doğduğu günden itibaren İsmail'i kıskanmamasına rağmen kendi oğlu İshak dünyaya gelince kadar on üç yıl boyunca ona katlanmış olması zayıf bir ihtimaldir. Ayrıca Tevrat'ta bildirilenlere bakılırsa o sırada on yedi yaşında bulunması gereken İsmail'den "çalı dibine atılan küçük bir çocuk" olarak söz edilmesi de (Tekvin, 21/8-20) tuhaftır. Diğer taraftan İshak'ı müjdelemek üzere misafirler (melekler) geldiğinde (Tekvin, 18/1-32) İbrahim'in, eşi Sare ve uşağı ile birlikte oturduğu bildirilmekte, fakat İsmail ile annesinden hiç söz edilmemektedir. Halbuki Sare'nin onların dışarı atılmağını istemesi bir arada buldukları kanaatini vermektedir. Bütün bunlar, İslami kaynaklarda belirtildiği üzere İsmail'in küçük yaşta iken annesiyle birlikte evden uzaklaştırıldığını ihtimalini güçlendirmektedir.

Tevrat'a göre İbrahim, Mamred'den cenup diyarına göç eder ve Kadeş ile Şur arasındaki Gerar'a gider (Tekvin, 20/1-18). Kral Abimelek'le yaptığı anlaşma uyarınca orada bir kuyu kazar ve oraya Beer-Şeba (yemin kuyusu/ yedi kuyu) adını verir (Tekvin, 21/22-33).

İshak büyüdüğünde İbrahim'e onu kurban etmesi emredilmiş, İbrahim oğlunu kurban etmek üzere Moriya diyarına götürmüşse de Rab onun yerine bir koç göndermiştir (Tekvin, 22). Tevrat'a göre Sare 127

yaşında Hebron'da vefat etmiş ve İbrahim tarafından Makpela mağrasına defnedilmiştir (Tekvin, 23). Yaşı 140'a varan İbrahim, İshak'ı evlendirmiş (Tekvin, 24), kendisi de Ketura adında bir kadınla evlenmiş ve ondan Zimran, Yokşan, Medan, Midyan, Yişbak ve Şuah adındaki çocukları doğmuştur (Tekvin, 25/1-4; krş. Taberi, I, 309). Hz. İbrahim kendisine ait her şeyi İshak'a bırakır. Cariyelerinin oğullarına ise hediyeler verir ve onları oğlu İshak'ın yanından ayrılarak şark diyarına gönderir. 175 yaşında vefat eden İbrahim'in oğulları İsmail ve İshak Makpela mağrasına, Sare'nin yanına gömerler (Tekvin, 25). Bugün burası Halil (Hebron) diye adlandırılmaktadır.

Ahd-i Atik'e göre İbrahim Allah'ın dostudur (İşaya, 41/8; II. Tarihler, 20/7). İsrail, İbrahim'in zürriyeti diye çağrılmaktadır (İşaya, 41/8; Yerehya, 33/26; Mezmur, 105/6; II. Tarihler, 20/7). Ahd-i Atik yazarları çeşitli vesilelerle onu örnek bir şahsiyet olarak gösterirler: Yahve, "İbrahim'in Allah'ı" diye tavsif edilir (Çıkış, 3/6, 15,16;4/5; Ester, 13/15; 14/18; Mezmur, 46/10). Rab, İbraniler'in Ken'an diyarındaki hakları kendisinin İbrahim'e görünmesine. ona yaptığı vaad ve ahidlere bağlar (Çıkış, 6/3, 8; 32/13; Tensiye, 34/4); Hz. Musa, Yeşu, İlya, Davud, Nehemya hep bu ahdi hatırlatırlar (Çıkış, 2/24; Sayılar, 32/11).

Kitabı-ı Mukaddes dışındaki Yahudi dini literatüründe de İbrahim Yahudi dindarlığının modeli olarak gösterilir. Talmud ve Ahd-i Atik tefsirlerinde, Hz. İbrahim'in bütün emirleri daha onlar vahyedilmeden önce yerine getirdiği, şifahi Tora'ya uygun davrandığı, Musa şeriatının hükümlerini uyguladığı, bunlar oğlu İshak ile torunu Yakub'a vasiyet ettiği ve sabah ibadetini ilk defa onun tesis ettiği kabul edilmektedir. En önemli fazileti Allah'ı ilk tanıyan kimse olmasıdır. Onun bir, üç, on veya kırk sekiz yaşında Allah'ı tanıdığı ileri sürülmektedir. Bir put ustası olan babasının putlarını reddettiği için Kral Nimrod (Nemrud) onu ateşe atmış ve Cebrail kendisini ateşten kurtarmıştır. İbrahim, Allah'ın kendisiyle rüya veya rü'yette değil açık olarak konuştuğu büyük peygamberlerden biridir. Keldaniler'in ülkesinde gerçek tanrının bilgisine erişmiş, ilahi dil olan İbranice'yi öğrenmiş, memleketin putperestliği reddetmiş, Tanrının buyruğu üzerine ülkesini terk ederek Ken'an diyarına gitmiştir.

Hıristiyanlık'ta Hz. İbrahim

Hz. İbrahim Hıristiyan kültüründe de özel bir yere sahiptir. Ahd-i

Cedid'de Zekeriyya ve Meryem, İbrahim'in yapılan vaadleri ve onunla akdedilen ahdi dile getirmekte (Luka, 1/55, 73). İbrahim'in soyundan geldiği belirtilen Hz. İsa (Matta, 1/1; Luka, 3/34) muhtelif kişileri "İbrahim'in kızı veya oğlu" diye adlandırmakta (Luka, 13/16; 19/9), "İbrahim zürriyetiyiz" diyen Yahudilere onun gibi davranmazlarsa bütün ayrıcalıklarını kaybedecekleri uyarısında bulunmaktadır (Yuhanna, 8/33-44). Diğer peygamberlerle birlikte "Allah'ın melekutunda" olan İbrahim (Luka, 13/28) bütün inananların, doğruların ve Yahudilerin (Luka, 16/22-30) atasıdır; diğer milletler onun gölgesinde oturacaklardır (Matta, 8/11).

Petrus, İstefanos (Resullerin İşleri, 3/25; 7/2-8, 17) ve Pavlus (İbraniler'e Mektup, 6/13) Yahudilere ataları İbrahim'e yapılan vaadleri hatırlatır. Pavlus, bu vaadlerin İbrahim'in oğlu (İbraniler'e Mektup, 2/16). İsa Mesih'te gerçekleştiğini belirtmekte (Galatyalılar'a Mektup, 3/16-18), İbrahim'in zürriyetinden olmaktan çok onun yolundan gitmenin önemli olduğunu vurgulamaktadır (Romalılar'a Mektup, 9/7-9). Hıristiyanlar, Pavlus'tan itibaren onu bir imam modeli olarak kabul etmektedirler. Yeryüzünün bütün milletleri İbrahim vasıtasıyla ilahi lutfu nail olmuşlardır. Kendisi Allah'a imanıyla Salih sayılmıştır (Romalılar'a Mektup, 4/3; krş. Tekvin, 15/6). İbrahim'in imanını taklit edip o imanda yaşayanlar onun manevi çocuklarıdır (Romalılar'a Mektup, 4/11,12) dolayısıyla onun vasıtasıyla mübarek kılınmışlardır. Yahudiler İbrahim'e kan bağı ile Hıristiyanlar ise iman bağı ile bağlıdırlar. O inananların babasıdır.

Tarihçi Josephus, Berosus'tan naklen, tufandan on nesil sonra Keldaniler arasında yaşadığı bildirilen büyük salih kişinin İbrahim olduğunu söyler. Ona göre İbrahim, semayı gözlemleyerek Allah'ın varlığını akıl yoluyla bulan ilk kişidir. Yahudi filozof Philo'ya göre ise İbrahim, Musa şeriatını değil tabiat şeriatını uygulamıştır. Tarihçi Nicolas de Damas, İbrahim'in bir ordu ile Kalde'den çıktığını, önce Şam'a gidip orada bir süre kaldığını, daha sonra Ken'an diyarına girdiğini nakletmektedir. Justin'e göre İbrahim Şam'ın dördüncü kralı idi. Josephus, Philon, Nicalos de Damas gibi bazı kilise yazarları Hz. İbrahim'in astronomi, metafizik ve matematikteki derin bilgisinden bahsetmektedir. Suidas harfleri ve İbrani dilini, İsidore de Seville ise Süryani ve Keldani harf karakterlerini onun icat ettiğini söylemektedir. Yesirah kitabı ile 88 ve 89. mezmurlar ona nispet edilmektedir.

Kilise, inananların atası kabul ettiği İbrahim'in adını IX.

yüzyıldan itibaren şehitler kütüğüne (artyrologes) kaydetmiştir. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi hadisesi Papa Damase'tan itibaren ayin kitabına alınmıştır. Kıbtî kilisesi onu 28 Mart'ta anarken Süryani kilisesi, ateşe atıldığı kabul edilen 20 Ocak'ta özel tören düzenlemektedir.

Kitab-ı Mukaddes dışında kalan ve apokrif kabul edilen eserlerde de Hz. İbrahim'le ilgili bilgiler vardır. II. yüzyıla ait Apocalypse d'Abraham adını taşıyan apokrif eserde İbrahim'in put ustası olan babasına yardım ettiği, ancak çeşitli olaylar sebebiyle zihninde putlara tapmanın meşruluğu hakkında şüpheler uyandırdığı nakledilir. Hz. İbrahim'le ilgili diğer bir apokrif kitap da Testament d'Abraham adını taşımakta ve onun vefatını anlatmaktadır. Yazılış tarihi bilinmeyen bu eserlerde müellif Hz. Musa'nın vefatıyla ilgili Yahudi kaynaklarından faydalanmıştır.

KUR'AN'DA TANITILAN MODEL ŞAHSİYET**Hz. İBRAHİM (a.s.)****Prof. Dr. Mustafa BAKTİR*****A-KUR'AN VE KISSALAR**

Kıssa, insanlık tarihi kadar eski bir anlatım biçimidir. Kur'ân-ı Kerîm'de kıssalar, özellikle peygamber kıssaları geniş bir yer tutar. Hatta Kur'ân'ın Taberi'ye göre üçte biri, M. Reşid Rıza'ya göre de dörtte üçünü oluşturduğu kaydedilmiştir. Bu tesbitler tamamen kesin olmamakla birlikte, nisbî bir gerçeği ifade ettiği de gözden uzak tutulmamalıdır.¹

Kur'ân'ı Kerim'de çokça zikredilen kıssaların gayesi, Kur'ân'ın asıl indiriliş gayesinin gerçekleşmesidir. Bunlar, sırf bazı tarihi olayların hikâye edilmesi için kaydedilmemiş, Kur'ân'da anlatılmak istenen ilahî mesajın daha çarpıcı ve inandırıcı bir üslûpla Kur'ân muhatablarına ulaştırılması için verilmiştir. Bu kıssalar anlatılırken dinin asıl gayesi yanında, ikinci derecede önemli olan birçok meseleye de işaret edilmiştir. Böylece beşeriyetin yaratılışında mevcut sosyal ve psikolojik cihetler göz önünde bulundurularak daha cazip ve canlı bir anlatım üslubu yakalanmıştır.²

Diğer taraftan kıssalar, insan topluluklarının özelliklerine göre peygamberlerin nasihat ve irşadlarını dile getirirler. Bu toplumların her zaman maksatlarını bulabilecekleri birer tip olarak ortaya konuldukları, gözden uzak tutulmamalıdır. Mesela Hz. Nuh'un (a.s.)

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Kur'ân kıssaları hakkında geniş bilgi için bkz. Yıldırım Suat Kur'ân-ı Kerîm'de Kıssalar. Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, 3. sayı. Ankara 1979, s. 37-63. Şengül, İdris, Kur'ân Kıssaları Üzerine, İzmir 1994, s.26.

² Yıldırım, s.40, Şengül, s.27, 28.

kavmi sapık ve mağrurdur. Hz. Lut'un (a.s.) kavminde sefahat ve fuhuş yaygındır. Ad kavminde dünyevi güç ve kuvvet, Semud kavminde dünya nimetlerine perestiş ve gurur, Medyen ahalesinde ölçü, tartı ve muamelelere hile karıştırma, İsrail oğullarında da inat ve taassub vardır. Bunların hepsi bazı cezalara maruz kalmışlar, peygamberlere uyanlar ise kurtulmuşlardır.¹

Kur'ân kıssalarında, insanlığı irşad ve terbiye için gönderilen peygamberlerin ayrı bir yeri vardır. Bu kıssalarda, peygamberlerin Allah'tan aldıkları hidayet düsturlarını insanlara tebliğ keyfiyeti, bu tebliğ karşısında insanların takındığı müsbet ve menfi tavırlar, imanla küfür cepheleleri arasında geçen tevhit mücadelesinin, kısa ve özlü tarihi vardır. Böylece Kur'ân, muhatablarını aynı hataya düşüp de helak olmaktan sakındırmak istemiştir.²

Kur'ân'daki kıssalarla ilgili olarak bir hususa da temas etmek istiyoruz. Kıssalarda, tarihi unsurların genellikle kapalı tutulması, bunların gerçekliğini inkar ederek hayalî, temsili veya uydurma olabileceği vehmini doğurabilir. Bu görüş kesinlikle reddedilmiştir. Çünkü böyle kabul edildiğinde Kur'ân'ın hayra yönlendirici, inkarcıların kötü akıbetlerini göstererek de caydırıcı olma hususiyeti ve eğitim gayesi gerçekleşmeyecektir. Bu da Kur'ân'ın temel espirisine ve ilahi mesaj özelliğine aykırıdır.³

Kur'ân'da peygamberlerin kıssaları anlatılırken örnek insanlar oldukları ve özellikle onların hayatlarından ibret alınması gerçektir vurgulanmıştır: **"Andolsun onların (geçmiş peygamberler ve ümmetlerin) kıssalarında akıl sahipleri için pek çok ibretler vardır."**⁴

Kur'ân'da anlatılan kıssaların en önemli fonksiyonlarından birisi de, tarihte yaşayan insanlardan hayır ve şer tarafını temsil eden **"Model Şahsiyetlerin"** takdim edilmesi ve böylece insanlara örnekler sunulmasıdır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) hakkında şöyle buyruluyor:

"Andolsun ki, Resullullah sizin için, Allah'a ve Ahiret

¹ Yıldırım, s.43, 44.

² Şengül, s.17, 29.

³ İlgili görüşler için Bkz. Şengül, s.116-125.

⁴ 12/Yûsuf 111. ayrıca bkz. 33/Ahzab 21. 60/Mumtehine 16.

gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir."¹

"Model şahsiyet" veya "Güzel örnek" olarak tercüme edebileceğimiz "üsve-i hasene" tabiri, Kur'ân'da Mümtehine Suresi'nde iki ayrı ayette, Resullullah'tan (sav) başka geçmiş peygamberler arasında sadece İbrahim (as) için kullanılmıştır:

"İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda sizin için gerçekten güzel bir örnek (üsve-i Hasene) vardır. Onlar kavimlerine demişlerdi ki, "Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz birtek Allah'a inanıncaya kadar sizinle bizim aramızda düşmanlık ve öfke belirmiştir..."²

Bu ayetin devamında,"... Ancak İbrahim'in babasına söylediği, andolsun ki senin için mağfiret dileyeceğim, fakat sana Allah'tan gelecek herhangi bir şey için de elimden bir şey gelmez..." buyuruluyor. Ancak Hz. İbrahim (as)'ın babası hakkında dua etmesi hoş karşılanmamış o da babasının Allah'a iman etmediğini anlayınca bundan vazgeçmiştir.³

Hz. İbrahim (as.)'ın bu hareketi Kur'ân'ın diğer ayetlerinde açıklanan, normalde anne ve babaya iyilikte bulunmayı, onlara "of" bile dememeyi emreden,⁴ Allah'ın şirki affetmeyeceği,⁵ şirke çağırımları halinde onlara itaat gerekmediği,⁶ şeklinde emir ve tavsiyelerine uygundur.

Yine Mümtehine Suresinde Hz. İbrahim (as) ile ilgili olarak meselenin ehemmiyeti vurgulanıyor ve şöyle buyuruluyor:

"Muhakkak ki sizden Allah'a ve Ahiret gününe varacağını uman kimse için bunlarda (Hz. İbrahim (as.) ve beraberinde ki müminlerde) güzel örnekler vardır."⁷

¹ 33/Ahzab21.

² 60/Mümtehine 4.

³ Bkz. 9ATevbe, 114.

⁴ Bkz. 17/İsra 23, 24. 31/Lokman 14.

⁵ 4/Nisa45, 116.

⁶ 31/Lokman 15.

⁷ 60/Mümtehine 6.

Kur'ân'ı Kerim peygamberlere ve onlara tabi olan müminlere, özel tavır ve yaşayışlarda benzemeyi açık olarak teşvik ediyor. Nitekim her gün kıldığımız namazlarda okuduğumuz Fatiha Suresinde, **"(Allahım), bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiği kimselerin yoluna hidayet et, gazaba uğrayanların, sapanların yoluna değil"** şeklinde dua etmemiz emrediliyor. Kendisine nimet verilenlerin başında, hiç şüphesiz peygamberler geliyor. Yüce Rabbımız onları önder, din ve dünya işlerinde mürşid, ahlak ve fazilette insanlığa örnek ve model olsunlar diye seçmiştir. Hz. İbrahim (as)'da Kur'ân'da örnek bir şahsiyet olarak kendisinden çokça bahsedilen bir peygamberdir.

B- KUR'AN'A GÖRE Hz. İBRAHİM (a.s.)

Hz. İbrahim (as), Hz. Nuh (as), Hz. Musa (as), Hz. İsa (as) ve ahir zaman peygamberi Hz. Muhammed (sav) ile birlikte "Ulu'l-Azm" peygamberlerden sayılmıştır.¹ Hz. İbrahim (as.)'in ismi Kur'ân'ı Kerim'de 69 kere zikredilmiştir. Hz. Musa (as)'dan sonra Kur'ân'da en çok ismi geçen peygamber, Hz. İbrahim (as)'dir.²

Bir defasında Hz. Peygamber (sav)'e bir sahabi gelerek **"Ey insanların en hayırlısı"** dedi. Buna karşılık olarak Resullullah (sav): **"O, İbrahim (as)'dir"** buyurdular.³ Bu hadis, çeşitli şekillerde tevil ve izah edilmiş olsa da, Hz. İbrahim (as)'ın Resullullah (sav) nezdindeki itibarını göstermesi açısından önemlidir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Resullullah (sav)'den sonra Kur'ân'da "Üsve-i Hasene", yani model şahsiyet olarak verilen tek peygamber, Hz. İbrahim (as)'dir. Bu bakımdan bu tebliğimizde onun örnek şahsiyeti ile ilgili olarak Kur'ân ve Sünnet'te geçen vasıfları tesbit edip iki ayrı gurupta vermek istiyoruz. Bunlardan birincisi, peygamberî ve vehbî vasıflar, ikincisi ise beşerî ve kesbî vasıflardır. Aslında onun hususiyetlerini, kesin çizgilerle iki ayrı grupta toplamanın zorluğunun da farkındayız. Ancak peygamberî ve beşerî şahsiyetini ortaya koymak için böyle bir tasnife gitme ihtiyacını

¹ Bkz. 33/ Ahzab 7. 46/Ahkâf 35.

² Bkz. M. Fuâd abdulbaki, el-Mucemu'l-Mufehres li Elfaz'il Kur'ân'il-Kerim Mısır, ts. s.1-2.

³ Müslim, Fedail. 150 H. No. 2369, Ebû Davud, Sünnet, 14, H.No: 4672.

duyduk. Bu iki grup arasında bazı tedahüllerin olması da ihtial dahilindedir.

C- PEYGAMBERÎ VE VEHBÎ VASIFLARI

1- Kendisine ve Nesline Peygamberliğin Verilmiş Olması

Hz. İbrahim (as)'n peygamberliği, Kur'ân'da çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Bakara Suresinde iki bir ayette şöyle buyruluyor: **"Bir zamanlar Rabbi İbrahim'i bir takım kelimelerle sınamış, onları tam olarak yerine getirince, ben seni insanlara öndek (imam) yapacağım demişti".**¹ Böylece Allah, Hz. İbrahim (as)'ı kendisine uyup hidayete erecekler için bir önder yaptı. Bu onun fazilet ve şerefte çok ileri bir seviyede olmasından dolayıdır. Güzel ahlak ve sıfatlarda mümtaz bir mevki kazandığı için Allah bu vazifeyi ona tevdi etmiştir.²

M. Abduh'a göre burada ki **"imamet"** risalet manasınadır. Çünkü peygamberlik kesble olmaz onun için de ayette buna işaret edilerek bizzat Allah'ın imanı, yani önder, yaptığı vurgulanmıştır. Nitekim O da insanları şirkten uzaklaştırıp halis tevhide davet ederek bu önderliğin gereğini yapmıştır.³

Nahl Suresinde de şöyle buyruluyor: **"İbrahim gerçekten Hakka yönelen, Allah'a itaat eden bir önder idi. Allah'a ortak koşanlardan değildi. Allah'ın nimetlerine şükredici idi. Çünkü Allah onu seçmiş ve doğru yola iletmişti."**⁴

Allah'ın onu seçmiş olması, kulun şayi olmaksızın bir çük nimetlerin meydana geldiği ilahi feyzini ona vermesidir. Bu da ancak peygamberler ve onlara yakın olan siddîkîn ve şüheda inçidir.⁵

Hz. İbrahim (as) hakkında Bakara Suresinde ki bir başka ayette

¹ 2/Bakara124.

² Bkz. Kurtubi Muhammed b. Ahmed, el-Cami'li Ahkami'l-Kur'ân. Beyrut, ts, II. 107.

³ Muhammed Abduh. Tefsiru'l-Kur'ân'il Kerim, nşr. M. Reşid Rıza, Mısır 1945,1, 455.

⁴ 16/Nahl. 120, 121.

⁵ İsfehani. Ragıp. Ebül-Kasım el-İluseyin b. Muhammed, el-Mufredat fi Garibil'l-Kur'ân. Mısır. 1961, s.87.

de şöyle buyruluyor: **"İbrahim'in dininden kendini bilmezlerden başka kim yüz çevirir? Andolsun ki, biz onu dünyada (elçi) seçtik. Şüphesiz o, Ahirette de Salihlerdendir."**¹

Yukarıdaki iki ayette geçen "ictiba" ve "İstifa" lafızları "seçmek" manasına eş anlamlı kelimelerdir. Hz. İbrahim (as) bu makamlara Allah'ın lütfü ve ikramı ile seçilerek nail olmuştur.²

Enbiya Suresinde de onun peygamberliği hakkında, **"Andolsun biz İbrahim'e daha önce rüşdünü vermiştik. Biz onu iyi tanırdık"**³ buyrulmaktadır. İsfehani'ye göre bu ayette geçen "rüşd" kelimesi, Hz. İbrahim (as)'ın risaletten önce sahib olduğu hidayet ve doğruluk manasındır.⁴

Hz. İbrahim (as)'ın nesline de peygamberliğin verilmiş olduğu Kur'an'da değişik ayetlerle ifade edilmiştir. **"Ona İshak ve Yukub'u bağışladık. Peygamberliği ve kitapları onun soyundan gelenlere verdik..."**⁵

Peygamberliğin ve semavi kitapların onun nesline verildiğinin Kur'an'da açık bir şekilde belirtilmiş olması, şereflerin en büyüğüdür. Nitekim Beni İsrail peygamberleri ve Hz. İsa (as), Hz. Yakub (as)'ın soyundan, Hatamü'l-Enbiya Hz. Muhammed (sav)'de diğer oğlu Hz. İsmail (as)'in soyundan gelmiştir. Resullullah (sav)'den sonra da peygamberlik kapısı kapanmıştır.⁶

Kur'an'ı Kerim de başka ayetlerde de Hz. İbrahim (as)'ın neslinden gelecek peygamberlere ve salih kişilere temas edilmiştir.⁷

2- Makam-ı İbrahim'in Namazgah Edinilmesi

Allah'u Teala Kur'an'da Resullullah (sav)'e ve onun şahsında ümmete şöyle hitab ediyor: **"Biz Beyti (Kabe'yi) insanlara**

¹ 2/Bakara, 130.

² Emiri Ahmet el-Bera, İbrahim Aleyhisselam ve Da'vetuhi fi'l-Kur'an'l Kerim. Cidde 1986, s.148.

³ 21/Enbiyâ 51.

⁴ İsfehani, s.196.

⁵ 29/Ankabut 27.

⁶ Sâbüni, Muhammed Ali, Muhtasarı Tefsir-i İbn-i Kesir, Beyrut 1981, III, 35.

⁷ Bkz. 6/En'am, 84-88.19/Meryem 49. 21/Enbiyâ 72, 73.

toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamında bir namaz yeri edinip orada namaz kılın..."¹

Rivayete göre Hz. Ömer (ra) Peygamber Efendimize Makam-ı İbrahim'de namaz kılınmasını teklif ettiğinde, bu ayet nazil olmuştur.²

Makam-ı İbrahim'in ne olduğu hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Makam-ı İbrahim, bir görüşe göre Haccın tamamı, bir görüşe göre Arafat, Müzdelife ve Cenrelerdir. Haram-ı Şerif diyenler de olmuştur. Ancak İbn Kesir'in ve cumhur'un tercihine göre, Hz. İbrahim (as)'ın Kabe'nin binasını tamamlamak üzere üzerine çıktığı taştır. Resullullah (sav), tavafi bitirdikleri zaman burada iki rekat namaz kılmışlardır.³ Nitekim şartlar müsait olduğunda, tavaf namazının burada kılınması sünnettir.

D- BEŞERÎ VE KESBÎ VASIFLARI

1-İslâm Olması

Hz. İbrahim (as)'ın İslam oluşuyla ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: **"İbrahim'in dininden kendini bilmezlerden başka kim yüz çevirir? Andolsun ki, biz onu dünyada (elçi) seçtik. Şüphesiz o ahirette de iyilerdendir. Çünkü Rabbi ona "Müslüman ol" demiş, O da Alemlerin Rabbına boyun eğdim (İslam oldum) demişti."**⁴

Bu ayetler açık olarak gösteriyor ki, Hz. İbrahim (as)'ın dini İslam idi. İslam, Allah'ın emrine teslim olmak ona inkıyad etmek demektir. Nitekim Hz. İbrahim (as) hayatında bunu açık olarak göstermiştir. Allah'ın emri ile oğlunu kurban etmek istemiş, gözünü kırpmadan ateşe atılmış, bütün malını misafirlerine ziyafet için harcamış, hatta ruhunu kalbini her şeyini Allah'a vermiştir.⁵

¹ 2/Bakara125.

² Sâbûni. I. 118.

³ Sâbûni. I.118.

⁴ 2/Bakara. 130.131.

⁵ Bkz. 6 Enam162.

2- Hanif Dininden Olması

Kur'ânı Kerim'de değişik ayetlerde Hz. İbrahim (as)'ın Hanif olduğu bilhassa vurgulanmıştır: **"İbrahim ne Yahudi, ne de Hristiyan idi. Fakat o Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir müslüman (hanif) idi. Müşriklerden de değildi."**¹ **"İbrahim, gerçekten Hakk'a yönelen Allah'a itaat eden bir önder idi. Allah'a ortak koşanlardan değildi."**²

Hanif, Allah için İslam'a bağlanışında müstakim olan demektir. Birisi müslüman olduğunda, "Fılan hanif oldu" denilirdi. Hanif, İslama doğru bir şekilde meyledip onun üzere sebat eden kimse demektir. Cahilliye döneminde sünnet olan ve Kabe'yi tavaf edene Hanif ismi verilirdi. Çünkü cahiliye araplarında Hz. İbrahim (as)'dan sadece bu ikisi kalmıştı.³

Nitekim bir hadiste de Resullullah (sav) şöyle buyurmuşlardır: **"Allah'a en sevgili olan din, semahat ve suhulet üzerine kurulmuş olan din-i Hanif-i İslâmdır."**⁴

3- Halilullah (Allah Dostu) Olması

Peygamberler, Allah'ın elçileri olma bakımından farksız olmakla birlikte, her birisinin bazı hususiyetleri vardır. Bu cümleden olarak Hz. Musa (as)'a "Kelimullah", Hz. İsa (as)'a "Ruhullah", Hz. Muhammed (sav)'e "Habibullah" denildiği gibi, Hz. İbrahim (as)'de "Halilullah" denilmiştir. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyuruluyor: **"İşlerinde doğru olarak kendisini Allah'a veren ve İbrahim'in Allah'ın bir tanıyan dinine tabi olan kimseden dince daha güzel kim vardır? Allah İbrahim'i (kendisine) dost edinmişti."**⁵

Elmalı'ya göre Halil, bir kimsenin umur-ü esrarı arasına giren ve muhabeti, kalbinin eczasına nüfuz eden dostu demektir ki hiç bir haleli olmayan meveddet (sevgi) manasına hulletten alınmıştır.

¹ 3/AI-i İmran 67.

² 16/Nahl 120.

³ Zebidi, Muhammed. Murteza, Tacu'l-Aras, Bingazi, ts. VI, 77.

⁴ Buhâri, İman 29, 1,115, Ahmet b. Hanbel. I. 236. Miras, K. Naima, Sahih-i Buhâri muhtesarı Terid-i Sarih Tercümesi, Ankara, 1969, I, 48.

⁵ 4/Nisa125.

Allah'ın Hz. İbrahim (as)'ı halil edinmesi, onu bir halil gibi özel seçim ile şerefendirip mazharı esrarı rabbani kılmış olmasından mecazdır.¹

Bir başka izaha göre Allah'ın Hz. İbrahim (as)'i halis bir dost edinmesi demek, Hz. İbrahim (as)'i dost gibi ilahi sırlarına vakıf kılarak tekrim buyurmuş olmasıdır. Bu yüce unvanın verilmiş sebebi, Hz. İbrahim (as)'ın Allah'a şiddetle muhabbeti, Allah'ın rıza ve muhabbetini celbeden ibadetlerde bulunmasıdır. Bir rivayete göre Halilullah vasfını olması, insanlara ihsanda bulunması, karşılığında bir şey istememesidir.²

Bir hadiste Peygamber Efendimiz (sav) onun Halil sıfatını vurgulayarak şöyle buyurmuşlardır: **"Her peygamberin peygamberlerden dostalır vardır. Benim dostum ceddim ve Rabbimin Halili olan İbrahim'dir"**. Hz. Peygamber (sav) daha sonra Al-i İmran Suresinin 68. ayetini okudular.³

4- Yumuşak Huylu Olması

Hız. İbrahim (as) kemal sıfatlardan birisi olan yumuşak huylu, halim selim bir insandı. Nitekim bir peygamber için halim selim olması, tebliğ görevini yapabilmesi için gerekiyordu. Kur'ân'da Hz. Peygamber (sav)'e hitaben şöyle buyurulmuştur: **"O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Şayet sen kaba, katı yürekli olsa idin, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet, bağışlanmaları için dua et. İş hakkında onlara danış..."**⁴

Yine Kur'ân'da Hz. Musa (as) ve Hz. Harun (as)'ın Firavuna gitmeleri ve ona yumuşak söylemeleri tavsiye ediliyor: **"Firavuna gidin. Çünkü o iyeden iyiye azıttı. Ona tatlı dille konuşun belki o aklını basana alır veya korkar."**⁵

Resullullah (sav), Bedir esirlerine ne yapılacağı hususunu,

¹ Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, İstanbul 1960, III, 1476,1477.

² Miras, IX, 107.

³ Tirmizi, Tefsir, 41, H.No: 2995.

⁴ 3/Al-i İmran, 159.

⁵ 20/Taha, 43, 44.

ashabıyla istişare etmiş ve görüşlerini almıştı.¹ Hz. Ebu Bekir (ra), bunların müslümanların yakınları olduğunu iyilikle davranılması gerektiğini ve belkide tevbe edeceklerini söylemişti. Resullulah (sav) Hz. Ebu Bekir (ra)'ın bu davranışına Hz. İbrahim (as)'e Hz. İsa (as)'a benzetmiş ve şu ayete okmuştur: "... **Rabbim şimdi kim bana uyarsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, artık gerçekten çok bağışlayan, pek esirgeyensin**".²

Kur'ân'da Hz. Musa (as)'ın duası da şöyle: "Eğer kendilerine azab edersen, şüphesiz onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin."³

Resullullah (sav), Bedir esirlerini öldürülmesini tavsiye eden Hz. Ömer (ra)'de Hz. Nuh (as) ve Hz. Musa (as)'a benzetmiştir.⁴ Nitekim Hz. Ömer (ra)'ın görüşünü teyit edici mahiyette Ayet-i Kerime nazil olmuştur.⁵

Bütün bunlar gösteriyor ki yumuşaklığında bir sınırı olduğu gibi, rıft ile muamele de bir zafiyet alameti değildir. Çünkü insanlara yumuşak davranılması Hz. İbrahim (as)'in ve bazı peygamberlerin vasıflarındandır.⁶

5- Hilim Sahibi Olması

Kur'ân'da Hz. İbrahim (as)'n ahlaki şöyle tarif ediliyor: "... **Gerçekten İbrahim çok ah çeken ve halim (çok sabırlı) idi.**"⁷ **"İbrahim cidden halim (yumuşak huylu) bağıryanık ve kendisini tamamen Allah'a vermiş birisi idi."**⁸

Hilim, nefsi gazabın heyecanından korumaktır.⁹ Bu erkekler için çok nadir bulunan kıymetli bir sıfattır. Hilim sahibi Allah'ın sevdiği

¹ Hadis için bkz. Ahmet b. Hanbel, I, 383.

² 14/İbrahim, 36.

³ 5/Maide, 118.

⁴ Bkz. 10/Yunus, 88, 71/Nuh 26.

⁵ Bkz. 8/Enfal, 67-69.

⁶ Emiri, s.104.

⁷ Tevbe, 114.

⁸ 11/Hûd75.

⁹ Bkz. İsfihani, s.129, Zebidi, VIII, 256.

muhsinlerden sayılmıştır: **"O takva sahipleri ki, bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da muhsinleri sever."**¹

Ancak bu sıfatlarla sıfatlanmak oldukça zor bir iştir. Bu da Allah'ın lütuf ve ihsanı ile olabilir. Nitekim bu husus Kur'ân'da da ifade edilmiştir: **"İyilikle kötülür bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur".**² **"Kim sabreder ve affederse, şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değerli işlerdendir".**³

Resullullah (sav) sahabeten Eşec Abdilkays'a şöyle buyurmuşlardır: "Sende iki haslet var ki, Allah onları sever: hilim ve teenmi".⁴ Bir başka hadisde de Resullullah (sav) asıl pehlivanın kuvvetli olan değil, gazablandığı zaman nefesine hakim olan kimse olduğunu ifade etmişlerdir.⁵

6- Allah'tan Çok Korkan (Evvah) Birisiydi

"Evvah" tabiri, Hz. İbrahim (as) ile birlikte Kur'ân'da iki yerde geçmektedir: **"...Gerçekten İbrahim evvah (çok ah çeken, duygulu, hüzünlü) ve halim idi".**⁶ **"İbrahim cidden halim, evvah (bağrı yanık) ve kendisini tamamen Allah'a vermiş birisi idi".**⁷

"Evvah" ve "Teevvüh" kelimeleri, Allah'tan çok korkan, yalvarıp yakaran, huşu ile Allah'a yönelen, onun rahmetini isteyip azabından ona sığınan gibi çeşitli şekillerde açıklanmıştır. İsfehâni'nin de kaydettiği gibi bu manaların hepsinde "hüzün" hakimdir.⁸

"Evvah" kelimesini, ayetlerin meallerinde de kaydettiğimiz gibi **"çok ah çeken"** ve **"bağrı yanık"** tabirlerinin daha canlı bir

¹ 3/A1-i İmran134.

² 41/Fussilat34.

³ 42/Şura 43.

⁴ Müşlm, İman, 25, H.No: 17.

⁵ Buhâri, Edeb, 102, VII, 115. Tecrid-i Sarih, XII, 140.

⁶ 9/Tevbe 114.

⁷ 11 Hud. 75.

⁸ İsfehani, s.32.

şekilde ifade ettiğini görmekteyiz.

7- Tevazu ve İhlasla Allah'a Yönelirdi (İnâbe)

İsfehâni, "İnâbe"yi şöyle tarif ediyor: Tevbe ve ihlaslı amel ile Allah'a yönelmektir.¹ Allah'a yönelen insan Allah'ın hidayete erdirdiği kimsedir. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır: **"...Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir."**² **"...De ki: şüphesiz Allah dilediğini saptırır, kendisine yöneleni de hidayete erdirir."**³

"İnâbe", Kur'ân'da peygamberlerin, salihlerin ve muttakilerin sıfatı olarak zikredilmiştir: **"...Davud, kendisini denediğimizi sandı ve Rabbından mağfiret dileyerek secdeye kapandı, tevbe edip Allah'a yöneldi."**⁴

Kur'ân'da bir başka ayetin baş tarafı, **"İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda, sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır..."** şeklinde başlayıp şöyle bitiyor: **"...(Hz. İbrahim'le beraber olan müminler şöyle dediler): Rabbimiz, ancak sana dayandık, sana yöneldik. Dönüşte ancak sanadır."**⁵

Hız. İbrahim (as)'da Allah'a daima ihlasla tövbe edip yalvardığı için onun hakkında şöyle buyurulmuştur: **"İbrahim cidden yumuşak huylu, bağıryanık, Allah'a yönelen birisi idi."**⁶

8- Doğru Bir İnsandı (Sıddık)

Sıddık, yalancılığın zıddı olup doğruluk manasıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de sadece üç peygamber doğrulukla vasıflandırılmıştır. Bunlar Hız. Yusuf (as),⁷ Hız. İdris (as)⁸ ve Hız. İbrahim (as)'dır. Kur'ân'da onun

¹ İsfehâni, s.508.

² 42/Şura, 13.

³ 13/Ra'd, 27.

⁴ 38/Sa'd 24.

⁵ 60/Mümtehine, 4.

⁶ 11/Hûd, 75.

⁷ Bkz. 12/Yûsuf, 46.

⁸ Bkz. 19/Meryem, 56.

hakkında Hz. Peygamber (sav)'e hitaben şöyle buyruluyor. **"Kur'ân'da İbrahim'i (n kıssasını da) an. Şüphesiz ki o sıddık (özü, sözü doğru) bir peygamberdi"**¹

9- Şükreden Bir Kul Olması

Şükür, nimeti düşünüp ona karşı teşekkürünü açıktan ifade etmektir. Şükürün zıddı, nimeti inkar veya unutmaktır.

Şükür üç kısımdır: Kalbin şükürü, nimeti düşünmek, lisanın şükürü, nimeti vereni sena edip övmek, azaların şükürü ise, yeteri kadar nimetin karşılığını vermektir. Nitekim Kur'ân'da **"...Ey Davud ailesi şükredin. Kullarımdan şükreden azdır."**² buyruluyor.

Bu ayet gösteriyor ki, şükür zor bir işdir. Bunun için Kur'ân'da şüküründen dolayı iki kişi övülmüştür. Birisi Nuh (as),³ diğeri ise Hz. İbrahim (as)'dır: **"İbrahim, gerçekten Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden (başlı başına) bir ümmetti. Allah'a ortak koşanlardan değildi. Allah'ın nimetlerine şükredici idi. Çünkü Allah onu seçmiş ve doğru yola iletti."**⁴

Resullullah (sav), çok ibadet ettiği için müdahale eden Hz. Aişe (ra) annemize, **"çok şükreden bir kul olmayayım mı?"**⁵ şeklinde cevap vermişlerdir.

10- Çok Dua Ederdi

Allah'a yalvarıp yakarmak manasına gelen dua, çeşitli vesilelerle Kur'ân'da çokça zikredilmiştir.⁶ Resullullah (sav)'de, **"Dua ibadettir"**⁷ buyurdular ve şu ayeti okudular: **"Rabbimiz şöyle buyurdu: Bana dua edin, size icabet edeyim..."**⁸ Bir başka hadiste

¹ 19/Meryem, 41.

² 34/Sebe, 13.

³ 17/İsra, 3.

⁴ 16/Nahl, 120, 121.

⁵ Ahmet b. Hambel, IV, 251, VI, 115.

⁶ Bkz. 2/Bakara 68, 69, 70. 6/En'âm 40, 41.

⁷ Ebû Davud, Salat, 358. H. No:1479, Tirmizi, Dua, 1. H.No: 3372, Ahmed b. Hanbel, IV, 267, 271.

⁸ 40/Mü'min, 60.

de, "Dua ibadetin özüdür"¹ buyurulmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim (as)'ın dilinden nakledilen bir çok dua örnekleri bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını vermek istiyoruz:

"Rabbim, bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat. Bana sonra gelecek için de iyilikte anılmak nasib eyle. Beni naim cennetinin varislerinden kıl. Babamı da bağışla. (Ona tevbe ve iman nasib et.) Çünkü o sapıklardandır. (İnsanların) dirilecekleri gün beni mahcup etme. O gün ne mal fayda verir, ne de evlat. Ancak Allah'a kalm-i selim (temiz kalb) ile gelenler o günde (kurtuluşa erer)."²

"Ey Rabbimiz bizi sana teslim olanlardan kıl, neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar, bize ibadet yerlerimizi göster, tevbemizi kabul et. Zira tövbeleri kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin". "Ey Rabbimiz onlara kendi içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitab ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi gönder. Her zaman üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin."³

"Ey Rabbim, beni ve soyumdan gelenleri namazı devamlı kılanlardan eyle. Ey Rabbimiz, duamı kabul et. Ey Rabbimiz, (amellerin) hesap olunacağı gün, beni, ana-babamı ve müminleri bağışla."⁴

"Ey Rabbimiz, bizi inkâr edenler için deneme konusu kılma, bizi bağışla. Ey Rabbimiz yegâne galip ve hikmet sahibi ancak sensin."⁵

Kunût, huşu ile ibadete devam etmektir.⁶ Hz. İbrahim (as) hakkında şöyle buyuruluyor: **"İbrahim gerçekten Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden (başlı başına) bir ümmet idi. Allah'a ortak koşanlardan değildi."**⁷

¹ Tirmizi, Dua, 1, H.No:3371.

² 26/Şuarâ, 83-89.

³ 2/Bakara, 128, 129.

⁴ 14/İbrahim, 40,41.

⁵ 60/Mumtehine, 5.

⁶ İsfehani, s.413.

⁷ 16/Nahl, 120.

Bu ayette geçen "ümme" kelimesi çeşitli şekillerde tefsir edilmiştir. Bir görüşe göre birçok peygamberin atası olan Hz. İbrahim (as), sıradan basit bir tek insan olmayıp, hayır ve fazileti kendisinde toplayan kâmil bir ümmete, yani bir topluluğa denktir. Nitekim İsfehani de ümmeti, "**Allah'a ibadette bir cemaatin yerine kaim olan**" şeklinde açıklamıştır.¹

11- Temiz Kalbli Olması

H. İbrahim (as)'ın vasıflarından birisi de temiz kalbli oluşudur. Nitekim Hz. İbrahim (as) duasının sonunda, ancak kalb-i selim ile gelenlerin kurtulacağı vurgulanmıştır.² Saffat suresinde de, "**çünkü (İbrahim) Rabbine kalb-i selim ile geldi**"³ buyrulur Hz. İbrahim (as)'ın temiz bir kalbe sahip olduğu açıklanmıştır.

Nitekim günümüzde de peygamber mesleği olan dini tebliğ ile uğraşan kimselerin, kalblerini kin, haset ve buğuzdan uzak tutarak, herkes için hüsn-ü zan besleyen iyi niyetli kimseler olması gerekir. Zira dünyada Hakka'a davette başarılı olmanın, Ahirette de kul hakkından kurtulmanın yolu budur.

12- Misafirperver Olması

H. İbrahim (as)'ın en çok meşhur olduğu vasıflardan birisi de, misafirperverliğidir. Nitekim günümüzde, "**Halil İbrahim Bereketi**", "**Halil İbrahim Sofrası**" gibi tabirler cömertlik ve misafirperverlik için alem olmuşlardır.

Resullullah (sav) de; "**Allah'a ve Ahiret gününe iman eden kimse, misafirine ikram etsin**"⁴ buyurmuşlardır.

H. İbrahim (as)'ın misafirperverliği Kur'an'da şöyle bir kıssa ile anlatılıyor: "**İbrahim'in ikram edilen misafirlerinin haberi sana geldi mi? Onlar İbrahim'in yanına girmişler, selam vermişlerdi. İbrahim de selamı almış, içinden "bunlar yabancılar" demiştir.**

¹ İsfehani, s.23.

² 26.Şuarâ 89.

³ 37.Saffât 84.

⁴ Buhâri, Edeb, 31, VII. 79. Edeb, 85, VII, 104.

Hemen ailesinin yanına giderek semiz bir dana (kebabını) getirmiş, onların önüne koyup, "yemez misiniz?" demişti."¹

Bu ayetlerde vurgulanması gereken bir kaç husus vardır:

Birincisi, gelen misafirler izin almaksızın onun evine girdiler. Bu gösteriyor ki Hz. İbrahim (as) misafirlerine ikramla meşhur olmuştur. Hatta evi ziyafet yeri olarak biliniyordu. Dolayısıyla evine gelen izin almaksızın içeri giriyordu.

İkincisi, ailesinin yanına misafirlerin haberi olmadan gizlice gitti ve sofrayı hazırlattı. Misafirlerde bunun farkında olmadılar. Birde baktılar ki sofraya önlere gelmiş.

Üçüncüsü, hiç tanınmayan misafirlere ikram edilen sofraya da, oldukça zengin idi. Nitekim misafirler de onun bu ikramına hayret ettiler.

Dördüncüsü, sofrayı hizmetçiye vermeksizin bizzat kendisinin getirip misafirlerine ikram etmesi, ayrı bir asalet örneğidir.

Beşincisi, yemek sofrasını hazırlatıp onların önlerine koydu. Bir başka yere hazırlatıp da onları çağırmadı.²

Hz. İbrahim (as) misafirlerine ikramı ve konukseverliğinden dolayı, "**Ebu'd-Dayfân**" veya "**Ebu'l-Edyâf**", yani "**Konuklar babası**" lakabını almıştır.³

13- Vefalı Bir İnsandı

Allah'ü Teala Kur'ân'da Hz. İbrahim (as)'ın vefasını övdü ve onun hakkında, "**Ahdine vefa gösteren İbrahim**"⁴ şeklinde bahsetti. Nitekim o, Rabbisinin kendisine tevdi ettiği Risalet görevini tebliğ için bütün gücünü harcamıştır.⁵ Bir defasında Resulullah (sav) şöyle buyurdular: "**Allah, Hz. İbrahim'i niçin vefalı olarak tavsif etti, bunu size haber vereyim mi? Çünkü o, sabah ve akşam şu ayeti**

¹ 51/Zariyat 24-27. Aynı hadise Kur'ân'da bir başka Surede anlatılmaktadır. Bkz. 11/Hüd 69-70.

² Emiri, s.172.

³ İbn Sa'd, et-Tabakatu'l-Kübrâ Beyrut. 1960,1, 47. Tecrid-i Sarih-IX, 107.

⁴ 53/Neem, 37.

⁵ İsfehani, s.528.

okuyordu: O halde akşama ulaştığınızda, sabaha kavuştuğunuzda Allah'ı tesbih edin.”¹

Bir başka rivayette de gece ve gündüz yaptığı ibadetlerden dolayı bu vasıfla tavsif edildiği kaydedilmiştir.²

14- Salih Bir Kul Olması

Salah, fesad'ın zıddı olup, lügatte layık olmak, iyi bir hal üzere olmak, istikamet ve müsalaha anlamına gelmektedir.³

Kur'ân-ı Kerîm'de salih, müminlere ait üstün bir özelliktir. Peygamberler bile bu vasfa sahip olmak için temennide bulunmuşlardır. Hz. İbrahim (as)'dan başka, Hz. Yusuf (as)⁴ ve Hz. Süleyman (as)⁵ da salih insanlardan olmayı temenni etmişlerdir.

Hz. İbrahim (as) Rabbine şöyle dua ediyordu: **"Rabbim bana hikmet ver ve beni salihler arasına kat"**.⁶ Yine Hz. İbrahim (as), **"Rabbim, bana salihlerden olacak bir evlat ver"**⁷ diyerek dua etmiştir. Ayetin devamında, Hz. İbrahim (as) salih bir oğul ile müjdelenmiştir.

Hz. İbrahim (as)'in salihlerden olduğunu haber veren diğer ayetler de şöyledir:

"İbrahim'in dininden kendini bilmezlerden başka kim yüz çevirir? Andolsun ki, biz onu dünyada (elçi) seçtik. Şüphesiz o, ahirette de aalihlerdendir."⁸

"Ona dünyada güzellik verdik, muhakkak ki o ahirette de Salihlerdendir."⁹ **"...Şüphesiz o, ahirette de salihlerdendir."**¹⁰

¹ 30/Rum: 17,18. Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, III, 439.

² Sâbüni, III, 404.

³ Bkz. Dumlu, Ömer, Kur'ân-ı Kerîm'de Salah Meselesi, Ankara 1992, s. 4-5.

⁴ Bkz. 12/Yûsuf 101.

⁵ Bkz. 27/Neml, 19.

⁶ 26/Şuarâ 83.

⁷ 37/Saffat. 100.

⁸ 2/Bakara. 130.

⁹ 16/Nahl, 122.

¹⁰ 29/Ankebut. 27.

Kur'ân-ı Kerîm'de diğer bazı peygamberlerin de salih insanlardan oldukları ifade edilmiştir.¹

15- Kabe'yi İnşa Etmiş Olması

Kur'ân, Hz. İbrahim (as)'ın Kâbe'yi inşa edişini şöyle anlatıyor: **"Bir zamanlar İbrahim'e Beytullah'ın yerini hazırlamış ve (ona şöyle demiştik): Bana hiçbir şeyi eş tutma. Tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rükû ve secdeye varanlar için evimizi temiz tut."**²

"Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltiyor (ve şöyle diyorlardı): Ey Rabbimiz bizden bunu kabul buyur. Şüphesiz sen işitensin, bilensin."³

Nitekim hadislerde Hz. İbrahim (as)'ın oğlu Hz. İsmail (as) ile birlikte Kâbe'yi inşa edişleri uzun uzun anlatılır. Hz. İbrahim (as)'ın bizzat kendisi Kâbe'yi yapıyor, Hz. İsmail (as) da ona yardım ediyordu.⁴

16- Sünnet Olması

Hz. İbrahim (as)'ın sünnet olduğuna dair Kur'ân'da bir bilgiye rastlamıyoruz. Ancak hadislerde onun seksen yaşlarında iken sünnet olduğu belirtilmiştir.⁵

Sünnet olduğu yaş, şekil ve yer hakkında farklı rivayetler bulunmakla birlikte, sünnet olma o günden zamanımıza kadar, Hz. İbrahim (as)'ın hatırası olarak gelmiştir.⁶

17- Kıyamet Günü İlk Elbise Giydirilendir

¹ Bkz. Dumlu, s.85.

² Hac, 26.

³ 2/Bakara, 127.

⁴ Bkz. Buhârî, Enbiyâ, 9, IV. 116.

⁵ Buhârî, İsti'zan, 51, VII, 144. Müslim, Fedail 151. H. No:2370.

⁶ Sünnetle ilgili olarak: Bkz. Tecrid-i Sarih IX, 111. Canan. İbrahim, Hadis Ansiklopedisi, Almanya ts.VII, 41.

Yine Kur'ân'da geçmemekle birlikte Hz. Peygamber (sav) kıyamet günü ilk elbise giydirilen kimsenin Hz. İbrahim (as) olduğunu şöyle haber veriyor: **"...Kıyamet günü (peygamberlerden) ilk elbise giydirilen kişi, (en büyük babam) İbrahim'dir..."**¹

Bunun hikmeti çeşitli şekillerde izah edilmiştir. Tercih edilen görüşe göre, Hz. İbrahim (as) çıplak olarak ateşe atıldığı için Allah'da ahirette onu mükâfat olarak giydirmekte ve örtmede acele etti.²

SONUÇ

Kur'ân'da örnek insan "üsve-i hasane" olarak takdim edilen iki peygamberden birisi Hz. İbrahim (as)'da günümüz insanının alacağı birçok değerler ve mesajlar vardır. Çağlar değişse, insanlık ilim ve fende çok ileri gitse de, peygamberlerin rehberliğine olan ihtiyaç hiç eksilmeden devam ediyor.

¹ Buhârî, Rikak, 45, VII, 195. Enbiyâ, s.IV, 110. Müslim, Cennet, 58 H.No.2860.

² Bkz. Tecrid-i Sarih, IX, 106. Canan, İbrahim, XIV, 162.

HZ. İBRAHİM'İN TEVHİD MÜCADELESİ

Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK*

Tevhid, ulûhiyet, rububiyet ve sıfatları konusunda Allah'ı birlemektir. Yani Allah'tan başka yaratıcı olmadığına, rızık verenin, var edip yok edenin Allah olduğuna, emirlerinin her türlü emrin üstünde olduğuna inanmaktır. Ona has özellikleri canlı ya da cansız herhangi bir varlığa, fert, kurum ya da topluluğa vermemektir.

Tevhid'in karşıtı şirk'tir. Yani Allah'ın isim ve sıfatlarında; ulûhiyet ve rubûbiyetinde O'na ortaklar tanımaktır. Allah'ın varlığını bütünüyle inkâr etmek hemen hemen hiçbir toplumda görülmemiştir. Bütün toplumlar Allah'ın varlığını kabul ederler. Sorun, Allah'a ortak koşma sorunudur. Hatta Allah'a ortak koşanlar bile, ortak koştıkları şeylerin bütün yönleriyle Allah'a denk oldukları iddia etmezler. Kendilerine taptıklarının Allah nezdinde aracı veya şefaathçi olacaklarını ya da Allah'ın hâkimiyetinden bir kısmını o taptıklarına devrettiğine inanırlar.

İnsanlık tarihi boyunca tevhid ile şirk mücadele içerisinde

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Araştırma Dalı Öğretim Üyesi

olmuşlardır. Peygamberler Tevhid'e davet etmiş, tebliğlerine tevhid inancını yaymakla başlamışlardır. Böylece onlar, tevhid mücadelesinin önderleri olmuşlardır. Onlar, insanların insanlar üzerinde ortadan kaldırmak, insanları Tevhid özgürlüğüne kavuşturmak için çaba göstermişlerdir.

Yeryüzünde Allah'ın emirlerine ilk isyan eden şeytandır. Yüce Allah yeryüzünde Âdem'i halife olarak yaratmasına karşı çıkmış, Allah'ın Âdem'e secde edin emrine isyan etmiştir. Şeytan bu davranışıyla, yeryüzünde işlerin nasıl yürütüleceğine Allah'ın karar vermesine itiraz etmiş, böylece Allah'ın ulûhiyetine ortak koşmuştur. Bu nedenle şirk tarafının önderi şeytandır.

Hz. İbrahim döneminde cansız varlıkları yani putları Allah'a ortak koşma şeklindeki şirk hüküm sürüyordu. Kuşkusuz şirk çeşitlerinin en adisi ve en tutarsızı bu şirk çeşitidir. Gerçi putlar, daha önce ölmüş önemli kişilerin, meleklerin ya da gök cisimlerinin sembolleriyde ama ne de olsa o anda sembolleri, oldukları kişiler ölmüşlerdi.

Haddizatında müşrik, canlı bir varlığı da, cansız bir varlığı da Allah'a ortak koşuyor olsa, tevhid taraftarlarına ve hayata bakışı aynıdır. Bu bakış açısı zaman aşımıyla da değişmeye uğramaz. Kur'ân-ı Kerîm'de kıssalara yer verilmesinin nedeni de bu değişmezliktir. Kur'ân-ı Kerîm geçmiş hakkında salt bilgi vermeyi amaçlamaz. Geçmişte olan mücadelelerin benzerleri, Kur'ân'ın indiği dönemde var olduğu gibi sonraki dönemlerde de var olacaktır. Nitekim Kur'ân'da zikredilen birçok kıssadan sonra: "Bunda akıl sahipleri için alınacak ibretler vardır" denilmektedir. Kur'ân'da zikredilen kıssalar hem gerçek hayattan alınmışlardır ve hem de gerek Kur'ân'ın indiği dönemde, gerek sonraki dönemlerde vukubulacak olaylara örneklik teşkil ederler.

Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssalar, tarihi bilgiler vermeyi hedeflemediklerinden olaylardan kısa kesitler sunarlar. Olayların ayrıntılarına girmezler. Hatta bu kısalıklarına rağmen bazen kronolojik bir sıra da takip etmezler.

Tebliğimizde Hz. İbrahim'in Tevhid mücadelesine dair Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılanlarla yetineceğiz. Ayrıca tebliğimiz, buraya kadar anlattıklarımızın çerçevesi dahilinde değerlendirilmelidir.

Müfessiz Razi'nin de dikkat çektiği gibi Hz. İbrahim'in şirkle mücadelesi Kur'ân-ı Kerim'de dört sahne şeklinde verilmektedir. (Razi, et-Tefsirü'l-Kebir, Tahran-tarihsiz, XIII. 34-35). Bu sahnelerinden birincisi babasıyla olan tartışmasıdır. İkisi kavmiyle olan tartışmalarını içermektedir. Dördüncü sahne ise, döneminin kralıyla olan tartışmasıdır.

a. Birinci sahne:

Tıpkı Peygamberimize emredilen: "(Önce) en yakın akrabayı uyar" (26 Şuarâ 214) buyruğunda olduğu gibi Hz. İbrahim de tebliğine babasından başlamış ve şöyle demiştir:

"Babacığım, işitmeyen, görmeyen ve sana hiç bir şey kazandırmamak olan şeylere niçin tapıyorsun? Babacığım, bana, sana gelmeyen bir bilgi geldi; bana tabi ol, seni düzgün bir yola iletayım. Babacığım, şeytana tapma; çünkü şeytan, Rahman'a isyan etmişti. Babacığım, ben sana Rahman'dan bir azabın dokunmasından korkuyorum. O zaman (sen), şeytanın dostu olursun." (19 Meryem 42-45)

Hz. İbrahim'in bu yumuşak davetene karşı babasının cevabı şöyle olmuştur:

"Ey İbrahim, sen benim tanrılarımın yüz mü çeviriyorsun? Bundan vazgeçemezsen, andolsun seni taşlarım. Uzun süre için benden ayrıl git." (19 Meryem 46).

Babasının Hz. İbrahim'i taşıyıp taşımadığına dair Kur'ân'da herhangi bir bilgi verilmemektedir ama bu sözleriyle o, oğlu İbrahim'i aile yuvasından kovmuş oluyordu. Hz. İbrahim, babasının bu tavrına rağmen babasına esenlikler diliyor, bağışlaması için Rabbinden mağfiret dileyeceğini belirtiyor, fakat müşriklerle beraberliğinin süremeyeceğini de ekleyerek şöyle diyor:

"Sizden de, Allah'tan başkâ yalvaktıklarımızdan da ayrılıyor ve yalnız Rabbime yalvarıyorum." (19 Meryem 48)

Bir toplumda en önemli bağ, inanç bağıdır. Bu bağ ortadan kalktıktan sonra o toplumun çimentosu olabilecek bu güçte başka bir bağ mevcut değildir.

Hız. İbrahim'in ileri sürdüğü delillere karşın müşrik babanın cevabı: Taşlamağa kalkışmak ve aile yuvasından kovmak şeklinde olmuştur. Aynı tavır ileride göreceğimiz gibi müşrik kavim tarafından da sergilenmiştir.

b. İkinci sahne:

Bu tartışma sahnesinde Hız. İbrahim, kavminin anlayacağı bir dil ile onlara taptıkları putların ilah olamayacaklarını anlatıyor:

"Üzerine gece karanlığı basınca bir gördü: 'Budur Rabb'im' dedi. Yıldız batınca: 'Batanları sevmem' dedi. Ay'ı doğarken görünce: 'Budur Rabb'im' dedi. O da batınca: 'Rabbim doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan tohluluktan olurum' dedi. Güneşi doğarken görünce: 'Budur Rabb'im, bu daha büyük'dedi. (O da) batınca dedi ki: 'Ey kavmim, ben-sizin (Allah'a) ortak koştüğünüz şeylerden uzağım. Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben O(na) ortak koşanlardan değilim!' (6 En'âm 76-79).

"Kavmi onunla tartışmaya girişti. (O onlara) dedi ki: 'Beni doğru yola iletmış iken Allah hakkında benimle tartışmaya mı giriyorsunuz? Ben, sizin O'na ortak koştüğünüz şeylerden korkmam. Rabb'im ne dilerse o olur. Rabb'im bilgice herşeyi kuşatmıştır. Hala (kendinize gelip) öğüt almıyor musunuz?" (6 En'âm 80).

Bu sahne kavmi, Hız. İbrahim'in çağrısını kabul etmemiş ama olay, tartışma sınırında kalmıştır.

Müfessirlerin bazısına göre. Hız. İbrahim önce yıldızlara, ardından aya, sonra güneşe inandığını ve nihayet Tevhid inancına ulaştığını söylerler. Bu görüşte olanlara göre Hız. İbrahim'in bu aşamalardan geçerek Tevhid inancına ulaşması çocukluk yaşlarında, akli ermeye başladığı sıralarda gerçekleşmiştir. Bu görüşü ileri sürenlerin bazısına göre sözkonusu aşamaların nedeni şudur: Bu görüşü ileri sürenlerin bir kısmı bir olay nakletmektedir: Dönemin kralı bir rüya görmüş, rüya yorumlayıcıları, o sıralarda doğacak bir çocuğun kralı tahtından edeceğini kendine haber vermişlerdir. Bunun üzerin kral o yıl doğacak çocukları öldürme kararı almıştır. Hız. İbrahim'e hamile olan annesi, çocuğunu kurtarmak için onu bir

mağarada doğurmuş ve ergenlik çağına kadar onu mağarada saklamıştır. Mağaranın kapısındaki bir aralıktan yıldızları, ayı ve güneşi gören Hz. İbrahim önce bunların Rab olduklarına inanmış ve nihayet Tevhid inancına ulaşmıştır.

Başka peygamberler için de benzeri efsaneleri anlatan müfessirler olmuştur. Bu müfessirlerin, rüya yorumcularının ya da kahinlerin gaybı bu derece net okuyabildiklerine inanmaları hayret vericidir.

Ayetlerin siyak ve sibakını gözönünde bulunduran müfessirler ise, Hz. İbrahim'in önceden Tevhid inancına sahip olduğunu, kavmine Tevhid'i kavratmak için böyle bir rolü oynadığını ya da meallerini verdiğimiz ayetlerde geçen "Budur Rabb'im" şeklindeki cümlelerin: "Benim Rabb'im bu mu (yani bu benim Rabbim olamaz)" anlamında olduğunu söylerler.

Muhtemelen Hz. İbrahim'in kavmi, yıldızların ayın ve güneşin sembolleri mahiyetinde olan putlara tapıyorlardı. Hz. İbrahim, putların sembolleri oldukları yıldız, ay ve güneşin kendileri "Rab" olamazlar. Onlar "rab" olmadıkları göre onların bu sembolleri haydi haydi olamazlar, düşüncesini anlatmak istiyordu. Önce yıldızdan başlanmış olması da, bir yıldızın "rab" olamayacağını anlatmak, ay'ın "Rab" olmadığını anlatmaktan daha kolaydır. Kısacası küçükten büyüğe doğru bir gidiş söz konusudur.

c. Üçüncü sahne:

Bu sahnede olay kızıışmaktadır. Sahne Kur'ân-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır:

"(İbrahim), babasına ve kavmine dedi ki:

- Sizin şu karşısında durup tartıştığımız heykeller nedir?
- Babalarımızı onlara tapar bulduk (da bu sebeple onlara tapıyoruz) dediler.

- Doğrusu siz de, babalarınız da açık bir sapıklık içine düşmüşsünüz, dedi." (21 Enbiya 52-54).

Sahnenin bu perdesinde müşriklerin geleneklere körükörüne bağlılıkları dile getiriliyor. Putlara tapmalara, babalarını bu putlara tapar olarak bulmalarından dolaydır.

Peygamberlerin davetlerine karşı çıkan guruplardan biri, bu tür gelenekçilerdir. Birşeyin doğru ve yanlışlığını değerlendirmeye sözkonusu değildir. Atalarından neyi görmüşlerse

o mutlaka doğrudur.

Hız. İbrahim, taptıkları bu putların aciz olduklarını; bir fayda sağlama ya da zarar verme güçlerinin bulunmadığını kendilerine anlatmıştı ama o müşrik topluluk bunu anlayamamıştı. Bunun üzerine Hız. İbrahim, putların bu durumunu gözlerinin önüne sermek maksadıyla bir panayır için şehri terkettikleri bir sırada büyük put dışında diğer putları parçalar. Dönüşlerinde bu işin İbrahim tarafından yapıldığını anlarlar ve sorgulamak üzere İbrahim'i getirirler. Sorgulama kralın huzurunda yapılmaktadır.

d. Dördüncü sahne:

"Dediler ki: İbrahim, tanrılarımıza bunu sen mi yaptın?"

- Hayır, dedi (büyük putu göstererek) bu büyükleri yapmış, onlara sorun eğer konuşurlarsa (!)

- Sen de bilirsin ki, bunlar konuşmazlar, dediler.

- Peki, dedi, siz Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Yuh size ve Allah'tan başka taptıklarınıza. Aklınızı kullanmıyor musunuz siz?" (21 Enbiya 62-67).

Sahnenin ikinci perdesinde kal devreye giriyor ve kendisince Hız. İbrahim'e karşı bir atakta bulunuyor. Kur'an-ı Kerim'de olay şöyle anlatılmaktadır:

"Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımararak) Rabbi hakkında İbrahim'le tartışanı görmedin mi? İbrahim:

- Benim Rabbim O'dur ki yaşatır, öldürür, demişti.

- Ben de yaşatır, öldürürüm dedi. İbrahim:

- Allah, güneşi doğudan getirir, sende onu batıdan getir' deyince

inkar eden o adam şaşırıp kaldı. Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez." (2 Bakara 258).

Dönemin kralı büyük bir alana hükmediyordu ve güçlü bir hükümdar idi. O da Firavun gibi rablık iddiasında bulunuyordu. Bu konumundan güç alarak Hz. İbrahim'i sorguya çekerek kendisine davet ettiği Allah'ın kim olduğunu sordu. Hz. İbrahim, kendisine davet ettiği Allah'ın, yaratan ve öldüren olduğunu söylediğinde, hükümdar bu işi kendisinin de yaptığını iddia etti. Rivayetlere göre öldürülme cezasını hakketmiş iki kişi getirilmişti. Hükümdar bunlardan birini öldürtükten sonra diğerini salıverdi ve : "İşte ben de öldürüyor ve diriltiyorum; birini öldürdüm, diğerini de hayata salıverdim" dedi.

Hz. İbrahim'in, hükümdarın verdiği bu cevabın üzerinde durmaması; bu yaptığının öldürme ve diriltme olmadığını anlatmaması enteresandır. Muhtemelen orada bulunanlar, Hz. İbrahim'in anlatacaklarını anlayacak durumda değillerdi. Çünkü halkına her istediğini yapma gücünü kendisinde bulan hükümdarların halkı köle ruhlu insanlardır. Hükümdara kulluğu içlerine sindirmişlerdir. Başka türlü olabileceğini tahayyül bile etmezler. İşte bu sebeple Hz. İbrahim onların da anlayabilecekleri bir delile yöneldi ve madem öldürme ve diriltme gücüne sahipsin, benim Rabbim güneşi doğudan doğuruyor ve batıda batırıyor, o halde sen de bunun aksini yap diyor. Hz. İbrahim'in bu sözleri karşısında müşrikler, kaba kuvvete başvurdu ve dediler ki:

- Eğer bir iş yapacaksanız, onu yakın, tanrılarınıza yardım edin." (21 Enbiya 68). Müşrik baba, oğlu İbrahim'e "seni taşlarım" demişti, müşrik toplumun cevabı ise, İbrahim'i ateşe atmak suretiyle yakmak şeklinde olmuştur. Müşrik bakış açısındaki ortak nokta şiddete başvurmaktır. Oysa tevhid mücadelesi verenler, güçlü dahi olsalar farklı inanç mensuplarına karşı şiddeti hiçbir zaman tasvip etmezler. Kendilerine karşı şiddete başvurmayanlara iyilik yapmaları dahi tavsiye edilmektedir. Konuyla ilgili ayetlerde şöyle buyurulmaktadır:

"Belki de Allah sizinle, onlardan düşman olduklarınız arasına bir sevgi koyar. Allah (buna) kadirdir. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmeden, onlara adaletli davranmaktan menetmez.. Çünkü Allah, adalet sahiplerini sever. Allah

sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkararak ve çıkarılmanız için yardım eden kimselere dost olmaktan meneder. Kim onlarla dost olursa, işte zalimler onlardır" (60 Mümtebine 7-9).

Hız. İbrahim'in verdiği cevap karşısında ne diyeceklerini bilemeyen kral ve müşrikler, İbrahim'i ateşe atarlar. Ama yaktırmayan Allah, Hız. İbrahim'i kurtarır ve ateş ona serinlik ve esenlik verir. O müşrik kavim artık İslah olacak değildir. Hız. İbrahim için de yol görünüşüdür. Bir yanda din ve Allah sevgisi diğer yanda vatan sevgisi. İbrahim ya doğup büyüdüğü yeri, ailesini, evini-barkını, vatanını terkecekti. Hız. İbrahim, din ve Allah sevgisini tercih etti. Irak'tan Mısır'a, Suriye'den Filistin'e kadar uzanan bölgelerde vaaz ve telkinlerde bulundu. Çünkü Tevhid mücadelesi, evrensel bir mücadele idi ve bir bölgeye sıkışıp kalamazdı.

Sonuç

Kıssalara Kur'an'da yer verilmesi, sonrakilerin ibret almaları içindir. İnanç guruplarının geçmiş dönemlerde meselelere bakışları ile sonrakilerin bakış açıları arasında tam bir benzerlik vardır. Dünün müşrikinin bakış açısı ile bugünün müşriklerinin bakış açısı, dünün tevhid inancına sahip olanının bakış açısı ile bugünün tevhid inancına sahip olanının bakış açısı arasında tam bir paralellik vardır. Kur'an-ı Kerim'de kimi toplumsal olaylardan bahsedildikten sonra "felen tecide li sünnetillahi tebdilen: Allah'ın toplumlara hakim kıldığı kanunda bir değişiklik bulamazsın" buyurulmasının nedeni budur.

Hız. İbrahim'in tevhid mücadelesine dair naklettiğimiz ayetler çerçevesinde varılan sonucu özetleyecek olursak:

1. Hız. İbrahim'in putları kırması dışında herhangi bir fiili eylemi sözkonusu değildir. Bu eylemin de ilk dönemlerde gerçekleşmediği, kavmiyle süren sözüml tartışmalardan sonra gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Kaldı ki bu eyleminde de herhangi bir canlının canına kıyma, kan dökme gibi bir durum sözkonusu değildir. Buna karşın sırf Allah'ın birliğini davet etmesinden dolayı, babası kendini taşlamakla tehdit etmiş, onu aile yuvasından kovmuş müşrik olan kavmi ise kendisini ateşe atarak yakmak istemişlerdir.

Bu durum Tevhid ehlinin daima barıştan ve fikir özgürlüğünden yana olduklarını, müşriklerin ise, gerelde şiddet ve kaba kuvvetten yana olduklarını gösterir.

Hız. İbrahim'in, kavminin taptıkları putlardan korkmadığını dile getirmesi, kavminin bu putlara baskı kurma peşinde olduklarını gösterir. Onların bu baskıları karşısında Hız. İbrahim, asıl korkulması gerekenin Allah olduğunu özenle vurgulamıştır.

2. Tevhid mücadelesi evrensel bir mücadeledir ve bu mücadele mensupları mümkün olduğunca kendileriyle başkaları arasındaki engelleri kaldırmaya çalışır, onları kazanmak için onlara iyi davranmaya gayret ederler.

3. Hız. İbrahim, toplumunun anlayacağı dilden konuşmuş, tevhidin delillerini anlayabilecekleri bir dille onlara anlatmaya çalışmıştır.

4. Hız. İbrahim'in getirdiği delillere karşı müşrikler ya kaba kuvvete başvurmuş ya da atalarını da bu putlara tapar olarak bulduklarını söyleyerek geleneklerin doğruluk ve tutarlılıklarını test etmeden gelenekçi bir tavır sergilemişlerdir.

Sadece Hız. İbrahim'in değil, peygamberlerin karşısında dikilen sınıflardan biri bu tür gelenekçilerdir. Kur'ân-ı Kerîm bu konuda birçok misal nakletmektedir.

Kuşkusuz gelenek, gelenek olduğundan dolayı kınanmaz. Ancak oluşan geleneğin test edilmesi ve yanlışlığı durumunda ondan vazgeçilmesi gerekir.

5. Toplumun ileri gelenleri, toplumun değişime uğramasına karşı çıkarlar. Çünkü değişen toplumda mevcut konumlarını muhafaza edip edemeyeceklerinden kursu duyarlar. Babasının Hız. İbrahim'e karşı çıkmasının nedeni de bu olmalıdır.

Yönetici kesimin toplumsal değişime karşı çıkmalarının sebebi de budur. Özellikle yönetimleri sırasında halklarına zulmetmişlerse, değişime daha da şiddetli karşı çıkarlar. Onlar da bu konumlarını kaybetme ve geçmişte yapmış oldukları haksızlıkların hesabını verme endişesi taşırlar.

6. Kavminin kendisini ateşe atmalarından sonra Hız. İbrahim

başka diyarlara göç etmiştir. Tevhid mücadelesi verenlerin Allah ve din sevgileri, her türlü sevginin üzerindedir.

7. Hz. İbrahim, Tevhid konusunda mücadeleye başladığı andan itibaren müşrik olan babası ile kavmi arasındaki sevgi ve dostluk bağları kopmuş, ancak onlarla birlikte yaşamaya devam etmiştir. Kavminin kendisini ateşe atmalarından ve Tevhid mücadelisini vermesinin imkânsız hale gelmesinden sonra kavmiyle birlikte yaşama bağı da kopmuştur.

HZ. İBRAHİM'DEN KUR'AN'İ MESAJLAR

Prof. Dr. İbrahim CANAN*

Hz. İbrahim aleyhisselam, Kur'ân-ı Kerim'de ismi en çok geçen iki peygamberden biridir. 136 kere geçmekle Hz. Musa, birinci sırayı tutarken, 69 kere zikredilmekle Hz. İbrahim, ikinci sırayı tutar. Onun zikrinden bu kadar çokluğu, bu yüce peygamberin ehemmiyetini gösteren Kur'ânî bir delil olmaktadır.

Bu ehemmiyet birçok sebeplerden ileri gelmektedir:

1. Hz. İbrahim, üç semavî dinin kavşak noktasında yer alır.

Yahudiler onu kendilerinden bilirler, hıristiyanlar onu kendilerinden bilirler. Kur'ân-ı Kerim bu meselede onların yaptıkları münakaşayı anlatır ve Hz. İbrahim'in ne yahudi ne de hıristiyan olmadığını, bilakis müslüman olduğunu belirtir. (Al-i İmran 67)

Bu üç dinin, Hz. İbrahim gibi, cidden tevhide ve birleştirici mesajları çok olan bir zatı sevmekte ve tebicilde birleşmeleri, insanlığın beklenen sulha kavuşması açısından zamanımızda ayrı bir ehemmiyet taşır. Nitekim Kilise tarihinde mühim bir dönüm noktası teşkil eden ve uzun bir hazıkhktan sonra 1965 yılında Kilise'nin diğer dinlerle münasetlerini tesbit maksadıyla- akdedilen **İkinci Vatikan Konsülü'nde**, müslümanlarla ilgili yapılan bir değerlendirmede müslümanların Hz. İbrahim'e bakışlarına atıf yapılır. Şöyle denir: "Kilise, müslümanlara takdirle bakar. Onlar,

* Marmara Ün. İlahiyat Fak. Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Vahid, Hayy, Kayyum, Rahman, Rahim, Kadir, yeri-göğü yaratan, insanlara hitabeden bir Allah'a taparlar. Tenhada, yalnız bile olsalar, tıpkı Hz. İbrahim'in itaat etmesi gibi, -ki, islamî inanç Hz. İbrahim'i peygamber kabul eder-bütün samimiyetleriyle Allah'ın emirlerine itaat etmeye gayret ederler"¹

Belirtmede fayda var: Kur'ân-ı Kerîm Hz. İbrahim'den bahsederken, onun yüceliğini, ehemmiyetin belirtmek sadedinde, onun hakkında "**ümme**t" tabirini kullanır. (Nahl 120) Tevrat'ın bir ayeti de Hz. İbrahim'i "**ümme**t" olarak tavsif eder: "Rabb Abraham'a dedi: Seni büyük bir millet edeceğim ve seni mübarek kılacağım. Senin adını büyük edeceğim." (Tekvin 12, 1-3). Keza Kur'ân'da "**Babanız İbrahim**" tabiri (Hacc 78) olduğu gibi, Tevrat'ta da "Sen birçok milletlerin babası olacaksın" ifadesi yeralır. (Tekvin 17,4) İncil'de de "Abraham hepinizin babasıdır" ifadesi mevcuttur (Romalılar 4,17).

2. Kur'ân'a göre, Hz. İbrahim Üsve-i Hasene'dir.

Kur'ân'da sadece iki peygamber hakkında üsve-i hasene yani güzel örnek tabiri kullanılır. Biri Hz. Peygamber, diğeri Hz. İbrahim'dir aleyhisselam. "İbrahim ve onunla beraber olanlarda sizin için uyulacak güzel örnek vardır." (En'âm 90)

Kur'ân'da birçok ayette hem Hz. Peygamber'e hem de müslümanlara hitabedilerek Hz. İbrahim'e uyulması emredilir (Nahl 123, En'âm 161, Al-i İmran 95, Nisa 125). Bir ayette de: "Hz. İbrahim'in dinine ancak kendini bilmezlerin uymayacağı" (Bakara 130) belirtilir.

Hz. İbrahim'i örnek almak, onun Kur'ân'da beyan edilen ahlakı ile ahlaklanmak, halleriyle hallenmek, onun getirdiği mesajları benimsemek demektir. Öyle ise, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'le ilgili olarak beyan edilen vasıflar nelerdir görelim.

1) Müşriklerden olmamak: Hz. İbrahim'in en ziyade üzerinde durulan vasfı budur. Altı ayrı âyette "O, müşriklerden değildi" denilir

¹ Vatikan II, Les Relations de l'Église Avec Les Religions Non-Christiennes, Cerf, Paris 1969, p.29.

(Bakara 135, Al-i İmran 67, 95, En'âm 161, Nahl 16, 123). Bir kere de Hz. İbrahim'in ağzından: "Ben müşriklerden değilim" dediği görülür (En'âm 79).

Bir peygamberin müşrik olmayacağı belli olmakta birlikte, onun hakkında yedi ayrı ayette müşriklerden olmadığı vurgulanması, imanda, onun nasıl saf, berrak ve mutlak bir tevhide ulaştığının ifadesi olmaktadır. Hz. Peygamber, bir hadislerinde, şirkin, karanlık gecede Safa tepesinde yürüyen küçük karıncanın ayağından çıkan sestene daha gizli olduğunu belirtir ve şirkin en düşük derecesini, zulme rağmen sevmek, adalete rağmen buğzetmek diye açıkladıktan sonra: "Din, buğz ve sevgiden başka bir şey değildir" diye noktalar.¹

Demek ki, Hz. İbrahim, bütün hissiyatını Allah'ın rıza frekansına ayarlamış bir insandı. Sevdiği zaman o şeyde rıza ölçülerini arıyor, buğz ve adavet edince onda rıza ölçülerini arıyor, buna başka duygu ve düşünceler karıştırmıyordu. Böylece Kur'an'da da ifade edilen "Onların çoğu, şirk koşmadan Allah'a inanmazlar" (Yusuf 106) ayetinde ifade edilen şirk-i hafi'nin her çeşidinden uzaktı.

2) Sıdk Sahibi Olmak: Hz. İbrahim'in bir vasfı islamın en çok ehemmiyet atfettiği sıdk ve doğruluk idi. "Kitap'ta İbrahim'i de an! O, şüphesiz dosdoğru bir peygamberdi" (Meryem 61).

3) Hanif Olmak: Haniflik, Hz. İbrahim'in getirdiği dinin adıdır. Hanif, hakka meyleden manasına gelir. Aleyhissalatu vesselam: "Ben müsamahalı ve kolay olan haniflikle gönderildim" buyurmakla hanifliğin sadece "hakka meyil" değil, aynı zamanda müsamaha ve kolaylık taraftarlığı manasına da geldiğini belirtmiştir.²

4) Şakir (nimetlere şükredici) olmak: Şükür, yapılan iyiliğin iyilik olduğunu idrak, nimetlerin Allah'tan geldiğini itirafıdır. Hz. İbrahim'in bir ayette nimetlere şükredici olduğu belirtilir. (Nahl 120)

5) Vazifeşinaslık: Hz. İbrahim, Rabbi tarafından çeşitli imtihanlarla imtihan edilmiş, muhtelif hizmetlerle mükellef kılınmış, o bunların hepsini tastaman yerine getirmiş ve onları ifade hiçbir

¹ Hakim Ebû Abdillâh, el-Hakim en Neysaburi, el-müstedrek Ala's-Sahîheyn, 1335 baskısından ofset, Beyrut, 2, 291.

² Ahmed İbnu Hanbel, el-Müsned, Kahire 1313 baskısından Ofset, Beyrut, 6, 116.

fütur, hiç bir kusur, bıkkınlık, sabırsızlık, gevşeklik, memnuniyetsizlik izhar etmemiştir. Ayet-i Kerime'de "Rabbi İbrahim'i bir kısım kelimelerle imtihan edince, O, bunları eksiksiz yerine getirdi" (Bakara 124) buyrulur ve ayrıca "Sözünü yerine getiren İbrahim" (Necm 37) ifadesiyle tavsif edilir.

Onun imtihan edildiği kelimelere tebliği, putları kırması, ateşe atılması, oğlunu kurban etmesi, Ka'benin inşası, hac menasikini ihdası gibi Kur'ân'da zikri geçen vak'alar dahil edildiği gibi, sünnet olmak, tınak kesmek, misvak kullanmak, bıyık vs. traşları... gibi hadislerle sabit olan bazı ameller de dahildir ve sayıları otuzu bulmaktadır.¹

6) Misafirperverlik: Hz. İbrahim cömertliği ile bilinir. Kur'ân-ı Kerîm, onun bu halini birkaç kere zikreder: Hz. Lut'un azıtmış kavmini cezalandırmakla vazifeli melekler, yol geçeceği, insan suretinde kendisine uğradıkları zaman, onları hiç tanımadığı halde, aç olup olmadıklarını sormadan "semiz bir dana kızartarak" mükellef bir sofraya hazırlar (Zariyat 25-30), Hud 69).

7) Halim, evvah ve münib olmak: Hz. İbrahim, yumşak huylu, içli ve Allah'a yönelen bir kimsedir (Hud 75). Bu onun kendi kusurunu bilen, insanlara karşı merhametli ve Allah'a karşı da tövbekar olduğunu ifade eder.

8) Merhamet: Hz. İbrahim'in hilm ve evvah sıfatlarını tamamlayan bir vasfı da merhametli oluşudur. O, kendini yurdundan kovan, ateşe atan kavmine beddua etmemiş, "Ey Rabbim! Bana tabi olanlar bendendir, bana asi olanları Sana bırakıyorum, Sen Gafur'sun, Rahim'sin" demiştir (İbrahim 36).

Hz. İbrahim'in merhameti, Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle, müşrik babasına Allah'tan mağfiret dileyecek (Şuara 86), ilahi cezayı haketmiş Lut kavminin cezalandırılmaması için, vazifeli meleklerle münakaşa edecek derecede (Hud 74-76, Ankebut 32) ileri bir seviyededir. Halbuki müşriklere, nifakı belli olanlara Allah'tan mağfiret ve rahmet dilenmez.

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. İbrahim'in örnek alınmasını emrederken, onun, müşrik babasına yaptığı mağfiret duasını hariç tutarak tasrihte

¹ Beyzavi, Tefsir, Mısır 1995, ikinci baskı, 1, 35.

bulunur ve böylece, sevgi ve merhamette ilahî ölçülerin dışına çıkılmaması yani, Allah'tan daha merhametli olma yanlışlığına düşülmemesi gerektiğini mesajını da -merhametiyle meşhur- Hz. İbrahim vesilesiyle verir.

9, 10) Hz. İbrahim'in Allah için Hicret (Saffat 99), kalb-i selim'le Allah'a kavuşmak (Saffat 84) gibi başka mümtaz yönleri de vardır.

3. Mazhar Olduğu İlahî Lütuflar

Kısmen iradesinin de katkısı bulunan ve insanlara örnek olan bu vasıfları sebebiyle Allah'ın kendisine, mükafeten bahsettiği faziletler de çoktur. Onun zikredilen vasıflarına uymanın, Allah nezdinde ne kadar makbul ve ehemmiyetli olduğunu anlamamız için ona bir mükafat olarak verilen ilahi lütufları da kısa kısa belirtmemiz gerekmektedir.

Bunların Hz. İbrahim'e, yaptıkları sebebiyle Allah tarafından bir farz olarak verildiğinin bilinmesi ayrı bir ehemmiyet taşır. Bu, bize, şahsi kesbin ilahi yardıma da-Peygamberler hakkında bile vesile olduğunu, kesbsiz yani yapabileceğimizi yapmamamız halinde, ilahi inayete mazhariyetin olmayacağını duyurması bakımından mühimdir. Nitekim Kur'ân'da bu hususu belirtmeye önem atfetmiştir: "Rabbi İbrahim'i bir kısım emirlerle imtihan etmiş, o da onları yerine getirmiştir. Allah: "Seni insanlara iman (önder) kılacağım demişti..." (Bakara 124) buyurur. Gerek bu bahsin devamında ve gerekse başka surelerde, Hz. İbrahim'e Cenab-ı Hakkın, ihlasına, samimiyetine binaen bahsettiği imtiyazları, lütufları şöyle özetleyebiliriz.

1) Hz. İbrahim ve Al-i İbrahim alemlere seçkin kılındı (Bakara 130, Al-i İmran 33-34).

2) Allah'a dost ve halil oldu (Nisa 125).

3) Allah'ın selamına mazhar oldu (Saffat 109).

4) Yaşlılıkta çocuk sahibi olmuştur (Hud 62-64, Hicr 53).

5) Bütün ümmetlerin hayırla yadedeceği mümtaz bir nesil verilmiştir (Bakara 124). Onun neslinden birçok peygamber gelmiştir. Hz. Muhammed de onlardan biridir.

6) Semavat ve arzın melekutunun gösterilmesi (En'âm 75).

7) Kitap (suhuf) verilmesi. Beriyete bir kısım mesajlar bulunla gönderilmiştir. "Hiç kimseye başkasının günahı yüklenemez" düsturu (Necm 36-54), hadislerde de zaman tanzimi¹ gibi hususlar Suhuf-i İbrahim'de gelen mesajlardandır.

4. Mücadele Metodu

Hız. İbrahim'in zamanımıza hitabeden yönlerinden biri de hak yolunda yapılması gereken mücadele ve bunun metodudur. İnanmayanlara karşı ne yapılması gerektiğini belirten ayetin (Mümtahine 4) devamında Hız. İbrahim örnek verilerek, bu hususta onun yolundan gidilmesi irşad ediler: "İbrahim ve onunla beraber olanlarda sizin için uyulacak güzel bir örnek vardır. Onlar milletlerine şöyle demişlerdi: "Biz sizden ve Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız. Sizin dininizi inkar ediyoruz..." (Müntahine 4)

Kur'ân-ı Kerîm Ankebut suresinde yer verdiği uzunaca bir bahiste Hız. İbrahim'in mücadele anlayışındaki teferruatı verir (16-27. ayetler). Burada halkı davet ettiği ana meseleler, muhataplarını ikna için başvurduğu delliler, halkın reaksiyonu vs. belirtilir. Biz burada bu teferruata girmeden dikkati çeken metoda yönelik hususları prensipler halinde belirteceğiz.

a) Davette Tedrîc: Hız. İbrahim'le ilgili ayetler yakından tedkik edilince, tebliğinde tedrice yer verdiği görülür.

- 1) Önce babasının irşadından başlamış (Meryem 41-49).
- 2) Halka hitabetmiş (Ankebut 16-27).
- 3) Nemrut'la cedelleşmiş (Bakara 258).
- 4) Putları kırmış (Enbiya 57-68).

Burada teferruata girmeden, özetle belirteceğimiz husus şudur:

¹ Suyutî, ed-Dürü'l-Mensûr, 1314 Mısır baskısından ofset, Beyrut, 6, 341.

Ayetlerin bazıları davete babasından başladığını göstermektedir, tıpkı Hz. Peygamber'in tebliğe en yakınlarından başlaması gibi (Şuara 214). Bilahare de babasına ve halka hitabetmiştir (Şuara 70-83). Bazı ifadelerde sadece kavmine hitabı mevzubahis olmaktadır. Babası ve kavmine müşterek hitaplarıyla sadece kavmine hitapları arasında bir safha farkı olmadığı söylenebile, Nemrut'la olan ferdi cedeli, mücadele vetiresinin ileri bir safhası olabilir. Bu cedel onun faaliyetinin ilerleyip, Nemrut'a kadar intikal ettiğini ifade eder. Nemrud'un mağlubiyetinden sonra ipler iyice kopmuştur, Hz. İbrahim de işi, putları kırma noktasına getirmiştir. Bundan sonra ateş atılacaktır.

b) Plan-Program: Tebliğ çalışmaları ile ilgili olan en mühim nokta, plan ve programdır. İnsanların irşad ederken bir plan dairesinde hareket etmek, atılacak bir adımın, söylenecek bir sözün arkasından ne getireceği önceden düşünerek, hesaplıyarak bunları yapmak Hz. İbrahim'in uyguladığı bir metoddur.

O, gök cisimlerine tapmanın batıl olduğunu söylemek için, önce yıldızın uluhiyetini, sonra ayın uluhiyetini, en son olarak da güneşin uluhiyetini "zevâle marûz olanlar bana rab olamazlar" diyerek reddediyor. Bu reddi bir anda yapmıyor.

Keza putları kırmayı dilediği zaman, düşüncesini icra için bir plan yapıyor.

1) Halkın topluca eğlenecekleri bir gün bu işi yapacaktır.

2) Halka iştirak etmiyecektir.

3) Halka katılmayınca dikkatleri üzerine çekmemek için onları inandıracak bir mazeret bulmalıdır. Yıldızlara bakarak ben hastayım diyor. Yıldıza inanan halk bu söze inanıyor ve ondan kuşkulandırmıyor.

4) Putları kırarken en büyüğünden başlamıyor.

5) Baltayı en büyük olanın boynuna koyuyor.

6) Bunun kendisinden bilineceğini tahmin ediyor ve bunu inkar da etmiyor.

7) Davasını açıkça, mertçe müdafa ediyor.

8) Bu işi şu büyük put yapmış olmalı, balta onun elinde, isterseniz kendisinden sorun diyor.

9) Halk kendi aralarında birbirlerine "Siz haksızsınız" diyorlar. Böylece Hz. İbrahim planında hedefine varmış oluyor.

10) Hz. İbrahim ateşe atılmaya razı oluyor. İlahî inayet O'nu yanmaktan koruyor.

Hak olan dava mağlub olmuyor, "Hak daima galiptir, o mağlub edilemez, çünkü hakkın sahibi Allah'tır" gerçeği bir kere de onun vesilesiyle insanlığa ders veriliyor.

c) Hasbilik: Hz. İbrahim, mücadelesini samii yürütmüştür. Başarılarını hep Allah'tan bilmıştır. Babasına: "Senin için Allah'a istiğfar edeceğim derken "Fakat sana Allah'tan gelecek hiçbir şeye gücüm yetmez" (Mümtahine 4) demiştir.

Tam bir iman, tam bir hasbilik içinde olmasaydı ne bütün bir cemiyeti karşına almak demek olan putları kırma işine tevessül edebilirdi, ne de oğlunu tereddütsüz bıçağın altına yatırabilirdi.

5. Hacla İlgili Hizmeti

Hz. İbrahim'in ismiyle özdeşleşen bir husus, müslümanların hac ibadetidir. Çünkü hac ibadetinin merkezini ve esasını teşkil eden Ka'be'yi Hz. İbrahim inşa etmiş, insanları uzak diyarlardan hacc yapmaya ilk defa o çağırmış ve haccın temel menasikini o tesbit etmiştir.

İlahi emir üzerine oğlu İsmail'le Ka'be'yi inşa eden Hz. İbrahim, haccın emniyetle yapılması için Mekke'yi haram ilan etmiş, oranın herkes için emin kılınması için Allah'a dua etmiş ve Allah bu duayı kabul etmiştir. Oranın emniyetine cahiliye Arapları bile riayet etmişlerdir. Bir ayet şöyle: "Doğrusu insanlar için ilk kurulan ev Mekke'de, alemler için mübarek ve doğru yol gösteren Ka'be'dir. Orada apaçık deliller vardır, kim oraya girerse güvenlik içinde olur. Oraya yol bulabilen insana, Allah için Ka'be'yi haccetmesi gerekir" (Al-i İmran 95-97).

Mekke'nin haram olması, emin belde olması sadece insan kanı dökülmesini önlemeye münhasır değildir. Hayvanları avlanamaz, ağaçları kesilemez, otları yolunamaz.¹

Hız. İbrahim koyduğu bu esaslarla çevrecilik meselesini en ciddi seviyede ilk ele alan kimse olmaktadır. Ben daha önce de söyledim, bir kere daha tekrar ediyorum: Urfalılar, bu yönüyle Hız. İbrahim'e sahip çıkmalıdır. Birleşim Milletlerce Hız. İbrahim'in "çevreciliğin piri" kabul edilmesini sağlamalıdır. Bu paralelde beynelmilel faaliyetler organize etmelidirler. Mesela gelecek yıl, bu toplantının adı niye "Hız. İbrahim Çevre Günü" olmasın ve bu vesile ile GAP'ın getireceği çevre problemleri, bunlara karşı alınması gerekli tedbirler üzerinde durulmasın?

Hız. İbrahim, diğer semavi dinlerde de ehemmiyetli bir yer tuttuğu, bütün ehl-i kitap tarafından sevildiği için bu çağrının benimseneceği, en azından bir ses getireceği kanaatindeyim.

6. Aile Kaygısı

Hız. İbrahim deyince akla geliveren mesajlardan biri, aile meselesidir. Gerçekten onda çok güçlü bir aile endişesi, aile ve hanedanına karşı fevkaledede bir alaka mevcuttur. Bu husus pekçok ayette yer alır. Cenab-ı Hak onun bu alakasına muvafık olarak, İbrahim hanedanını şerefçe alemlerin üzerine çıkarmıştır. Nitekim biz müslümanlar, günde beş vakit namazda, kaç kere selavat okurken Peygamberimiz Hız. Muhammed'e ve Al-i Beytine Allah'tan rahmet dilerken Hız. İbrahim ve Aline bir nevi tevessül ederek: "Ey Rabbimiz İbrahim'e ve İbrahim'in Aline rahmet ettiğin gibi Muhammed'e ve Muhammed'in Ali'ne de rahmet et!" diyoruz.

Bu şeref, Hız. İbrahim'in Aline olan alakasının neticesidir. Kabe'yi kurma hizmetine mukabil Cenab-ı Hak: "Seni imam kılacağım!" deyince Hız. İbrahim: "Zürriyetimi de!" demiştir.

Hız. İbrahim'in ailesine alakası, onların Allah'a kulluk terbiyesi üzerine yetişmeleri çerçevesindedir. Allah'a kulluklarını hakkıyla

¹ Bu mevzuda geniş bilgi için İslâm'da Çevre Sağlığı kitabımız görülmelidir (Cihan Yayınevi, İstanbul, 1986, s.47-58).

yerine getirecek şartlar üzerinde durmuştur.

Bu maksadla, şu ayete bakalım (meal): "Rabbim! Ben çocuklarımdan bir kısmını namaz kılabilmeleri için Senin mukaddes evinin yanında, ziraate elverişsiz bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz insanların gönüllerini onlara meylettir, şükretmeleri için onları meyvelerle rızıklandır" (İbrahim 37).

Burada şu mesajlar var:

1) Hz. İbrahim, çocuklarını yetiştireceği çevrenin seçimini rast gele değil, şuurlu, hesaplı yapmıştır.

2) Buradaki hesabı, onların ibadetlerini daha iyi yapabilmeye, buna zemin hazırlamaya dayalıdır.

3) Terbiye meselesinde çevre şartları düşünülmelidir.

4) Ziraate elverişsiz yer, bu maksada daha uygundur.

5) Mescide (en azından ezan sesi duyulacak kadar) yakın olmalıdır.

6) Aile, kendisini seven içtimai bir muhitte yaşmalıdır. Çünkü Hz. İbrahim duasında: "Rabbimiz! İnsanların gönüllerini, onlara meylettir" (İbrahim 37) demiştir.

7) Rızıklarının temine düşünülmüştür. Hem de **meyvelerle** ifadesi düşündürücü bir husustur. Çünkü ziraate elverişli olmayan bir yerde meyve talep ediliyor.

8) Emniyet talebediliyor. Bir başka ayette çevrenin emniyetli olmasını talep ettiğini görürüz. "Rabbim bu beldeyi emin kıl" "Bakara 126). Tabii ki bununla mal, can, ibadet, ırz emniyetleri kastedilir.

9) İbrahimi terbiyede namaz işi önceliklidir. Bu maksadla yaptığı şu dua da vardır: "Rabbim beni ve çocuklarımı namaz kılanlardan eyle!" (İbrahim 40)

Bütün bu ifadeler, terbiyeyi hedefler olarak anlaşılıp, onların gerçekleşme şartları için yapılacak gayret beşeri insiyatife bırakılmıştır. Zira, zaman ve mekana göre vasıtalar değişebilir. Hedefin zikri kafidir.

7. Mesajların Mesajı

Aile ve hanedanına bu kadar düşkün, bu kadar yakından ilgili bir zatın, Hz. İbrahim'in Allah yolunda oğlunu kurban etmesi hadisesini mesajların mesajı olarak değerlendiriyorum.

Evet putların kırılması, ateşe atılmayı göze alacak kadar davasının peşinde koşmak cidden mühim ve fevkalade dikkat çekici mesajlardır. Ama, ailesine düşkün bir insanın oğlunu hiç tereddüt etmeden kurban etmeye teşebbüsü, hepsinin üzerinde ayrı bir mesajdır.

Ya Hz. İsmail'in bu meseledeki tavrı: "Ey Babacığım! ne ile emrolundun ise yap. İnşallah sabredenlerden olduğumu göreceksin!" sözü onun, o babaya layık evlat olduğunu gösteriyor.

Evet bu vak'a gösteriyor ki, çocuğunun terbiyesini çevre şartları çerçevesinde ele alan aileler başarılı olurlar, ideallerine uygun nesil yetiştirebilirler.

8. Dua Adabı

Hz. İbrahim'in bir başka mühim mesajı dualarıdır. Kur'an'da gelen İbrahimi dualar, bize tamep etmemiz gereken mühim hedeflerin Allah'ın rızasına, dünyevi ve uhrevi başarıya götürecektir ideallerin, gaye-i hayallerin neler olabileceği hususunda fikir verirler.

İslamda duanın, sadece dille talebten ibaret bir şey olmadığını bilirsek, bu İbrahimi duaların faaliyet programları olduğunu anlarız.

Yani dualarla, ulaşmak istediğimiz hedefleri ortaya koymuş, fikir ve düşünce planına almış oluyoruz. Eğer dua edip istediğimiz şeyin gerçekleşmesini samimiyetle, ısrarla istiyorsak bunların gerçekleşmesi için bize terettüp eden diğer faaliyetleri yapmamız gerekir. Sözelimi, Allah'tan buğday isteyen çiftçi diliyle talep noktasında kalmamalı, ekmeli, sulamalı, korumalı vs.

Aslında bütün taleplerimiz ve dualarımız aynı durumdadır; niyet ve dil planında istenen şeylerin gerçekleşmesi için gerekli olan şeyler fiil ve iş planında yapılmalıdır.

Hz. İbrahim'in duaları, peşine düşülmesi gereken mühim

şeyleri bize haber vermektedir. Onları eylemlerle, gayretlerle, tedbirlerle biz hayata geçireceğiz, sadece dille söyleyip kalmıyacağız.

Son söz, biz, Kur'ân'da yer eden İbrahimi mesajlar, her ne kadar, bütün müslümanların müşterek değerleri ise de, bunlara Urfalıların, daha bir alaka göstermelerini, sahiplenmelerini diliyoruz.

Urfa, GAP sebebiyle maddi bir câzibe merkezi olma yolundadır. Dünyanın her tarafından insanlar buraya gelecekler. Temenni ediyoruz ki, buraya **Harran Ovası'nın** maddi bereketi için gelenler, Hz. İbrahim'in maneviyatını, kardeşliğini, hasbiliğini, plan ve programını alarak dönsünler. İbrahimi tevhidi burada hissedebilsinler, koklayabilsinler.

Başarı, **Urfalıların** bu paralelde verecekleri karara, gösterecekleri azme bağlıdır. **İbrahimi bir planla** varılmayacak hedef yoktur.

ÖZGÜR DÜŞÜNCEYE ÇAĞRI

Prof. Dr. Musa K. YILMAZ*

Düşünceye ve özgürlüğe çağrı öyküsü çok eski bir öyküdür. Adeta ilk peygamberle başlayan bir öykü. Ancak bu öykünün en can alıcı kısmı İbrahim Peygamber'in başından geçmiştir.

Tarihte birçok peygambere ev sahipliği yapmakla ünlenen Urfa kenti daha çok "Halil İbrahim Peygamber" ismiyle özdeşleşmiştir. Hz. İbrahim Urfa'da mı doğmuştur? Nemrut denen zalim bir kral tarafından burada mı ateşe atılmıştır? İbrahim'i yakmak için tolanan odunlar Balıklıgöldeki balıklara dönüşmüş müdür? Bunlar soru. Bu sorulara verilecek yanıtlar olumlu veya olumsuz. Bunlar ayrı tartışma konusu. Ancak kabul etmeliyiz ki, yaklaşık dört bin yıl önce meydana gelmiş olaylarla ilgili olarak sorulan bu sorulara doğru yanıtlar vermek kolay değildir.

Kuşkusuz başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere o zamanın hadiselerine ışık tutan doğru kaynaklar vardır.¹ Ne var ki, Kur'an tarihi olayları anlatırken işin özüne ve mesajın önemine vugu yaparak özellikle yer ve şahıs isimleriyle ilgili detaylara inmez. Hz. İbrahim kıssası, Kur'an'da en detaylı anlatılan kıssalardan biridir. Fakat mükerrer ayetlerde daha çok Hz. İbrahim'in tevhid inancı uğrunda katlandığı mücadeleye dikkat çekilmiştir. Kur'an'dan anladığımız kadarıyla Hz. İbrahim'in hayatı insanları kölelikten kurtarıp özgürlüğe

* Harran Ün. İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Peygamber kıssalarına yer veren kaynaklardan biri de Tevrat'tır. Hatta Tevrat Kur'an'a göre daha çok detay verir. Ancak Tevrat'ın zamanla tahrife maruz kalmış olması, onu ikincil bir kaynak olarak değerlendirmemize yolaçmıştır. Kur'an ise bütün bilim dünyasının ittifakiyle tahrife uğramamıştır.

kavuşturmak ve ve onları düşündürmek konusunda ilginç sahnelerle doludur. İşte Kur'an-ı Kerim bu yoğun düşünce ve özgürlük mücadelesinden kesitler verir.

H. İbrahim babasının ve akrabalarının güçsüz putlara ve zevallı heykellere tapınıp durduklarını görünce çok şaşırır ve onları düşündürmek için şu soruyu sorar: “*Sürekli tapınıp durduğunuz bu heykeller de neyin nesi?*”¹ H. İbrahim’in bu sorusu onları eleştirel düşünmeye sevkeden zekice bir soruydu. İbrahim babasını ve kavmini canevinden vurmuştu adeta. Ancak onların bu zekice soruya verdikleri yanıt son derece yüzeysel, kafalarının çalışmadığını ilan eden aptalca bir yanıtı. Şöyle diyorlardı: “*N’apalım, atalarımızı hep bunlara tapar bulduk.*”²

H. İbrahim’in onlara yanıtı çok sertti: “*Vallahi siz de atalarınız da kendinizde değilsiniz.*”³ H. İbrahim’in bir tek amacı vardı; o da onların eleştirel olarak düşünmelerini sağlamaktı. Kuşkusuz H. İbrahim’in babası ve kavmi de düşünüyordu. Ancak onlar daha çok geleneksel, faydacı ve kişisel sorunlarını çözmeye yönelik düşünüyorlardı. H. İbrahim ise, zorluklara, engellere ve her türlü sıkıntıya rağmen toplum sorunlarını çözmeye yönelik eleştirel bir düşünceye sahipti. Çünkü H. İbrahim, alışagelmiş insan hayatını altüst eden önemli değişikliklerin, sabrın ve çok çalışmanın bir ürünü olduğunu biliyordu. Zira sorunların çözümü geniş ölçüde düşünmeyi, araştırmayı ve kararlı bir şekilde mücadeleyi gerektirir. Eleştirel düşünmek ise, sadece varolan durumu eleştirip sorunları öylece bırakmak değil, çözümleri ve alternatifleri de ortaya koymaktır.⁴

H. İbrahim’in kavmi çoğunlukla eleştirel düşünceden yoksun kimseler oldukları için neyi neden yaptıklarının farkında bile değillerdi. Onlar belirli kalıpları ve belirli öğretilerin içinde sıkışıp kaldıklarından kendilerini ve öğrendiklerini yenileme ihtiyacını duymazlardı. Bu yüzden gözleriyle gördüklerinin ve kulaklarıyla işittiklerinin tek doğru olduğunu sanıyorlardı. Zira Nemrut adlı zalim kral onları farklı şeylerle oyalıyor ve onlara şöyle hitap ediyordu: “*Ey*

¹ Enbiya:21/52.

² 21/53.

³ 21/54.

⁴ Dr. Orhan Akınoğlu, Bir Eğitim Değeri Olarak Eleştirel Düşünme, Ded, Cilt,1, s.23.

şerefli kavmim! Geliniz birlik olalım ve tanrılarımıza sahip çıkalım. Tekrar dünyaya gelmeyeceğimize göre uzun ömürlü olmak için tanrılarımıza yalvaralım. Yiyelim, içelim, eğlenelim ve tanrılarımızı koruyalım. Unutmayınız ki tanrıların önüne koyduğumuz yiyecekler kutsanmıştır. Daha uzun ömürlü olmak için onlardan yemeyi ihmal etmeyiniz.”

Nemrut bu öğütlerle kavmine bir takım haklar veriyordu kuşkusuz. İnsanları sürekli bir eğlence atmosferinde tutmak için büyük çaba içindeydi. Ancak uzun zaman eleştirel biçimde düşünme yeteneklerini kullanmayan insanların bir anda düşünüp bugüne kadar yaptıklarının hata olduğunun farkına varmaları, kötü gidişe dur demeleri ve gerçekleri kavramaları kolay değildi. O yüzden Hz. İbrahim'in işi oldukça zordu. Çünkü akıl gibi çok değerli bir cevheri taşıyan insanların elleriyle yaptıkları heykelciklere taptıklarını gördükçe onlara acıyor ve onları kurtarmak için büyük gayretler sarfediyordu. Hele kavminden bazı insanların “*Ey Tanrılarımız! Sizler olmasaydınız bizler de olamazdık*” şeklindeki yakarışları Hz. İbrahim'i derin bir üzüntüye sevediyordu.

Ancak Hz. İbrahim'in babası ve akrabaları pek belli etmeseler de Onun sorusuyla büyük bir sarsıntı geçirmişlerdi. Ne diyeceklerini bilemediklerinden “*Sen doğru mu söylüyorsun? Yoksa bizimle alay mı ediyorsun?*”¹ diyerek onu ciddiye almak istemediklerini göstermeye çalıştılar. Hz. İbrahim kararlıydı. Basireti bağlanmış bu insanların gözünü mutlaka açmak istiyordu. “*Hayır*” dedi, “*sizin gerçek sahibiniz göklerin ve yerin de sahibidir. Açıkçası ben bu durumunuza tanıklık edebilirim*”² Onlar yine aldırmadılar ve eski yanlışlıklara devam ettiler.

Hz. İbrahim kavmini düşündürmeye kararlı olduğu için bu kez taktik değiştirdi. Bir yandan da, “*Vallahi siz çekip gittikten sonra putlarınıza öyle bir oyun edeceğim ki*” dedi. Onların kentten ayrılmalarını bekliyordu. Nemrut kavmi piknik yapmayı çok severdi. Bir bayram günü bütün halk piknik için kentten ayrılmaya karar vermişti. Hz. İbrahim de davetliydi. Ancak yolun yarısında gözlerini yıldızlara dikerek “*galiba hastayım*” deyip yola yığıldı ve kente geri

¹ 21/55.

² 21/56.

*döndü.*¹ Büyük bir öfkeyle puthaneye girdi ve heykelleri parçaladı. Ancak onları şaşırtmak ve düşündürmek için büyük puta dokunmamıştı.²

Kent halkı piknik dönüşü, kutsamak amacıyla putların önüne koydukları yemeklerini almaya gittiklerinde gördüklerine inanmak istemediler; her taraf darmadağın olmuş, putlar yerlere serilmişti. Halk öfkeyle “*Vay insafsız vay! Bunu tanrılarımıza kim yaptı acaba?*”³ şeklinde bağırarak sokaklara döküldü. Birileri “İbrahim adında bir delikanlı bu putları diline dolamış diye duymuştuk.”⁴ dediler. Diğer bazıları “Getirin onu, herkes görsün, belki tanıyanlar olur.” diyerek İbrahim adlı gencin herkesin gözü önünde yargılanmasını sağladılar.

¹ 37/88

² 21/57-58.

³ 21/59.

⁴ 21/60.

SEMAVÎ DİN VE KÜLTÜRLERİN ORTAK DEĞERİ OLARAK HZ. İBRAHİM

Doç. Dr. Ali Osman ATEŞ*

Hız. İbrahim, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'a inanan kimselerin kendileri için iman kaynağı kabul ettikleri büyük bir peygamberdir. İslami kaynaklarda Ehl-i Kitab olarak adlandırılan Yahudi ve Hristiyanlar Hız. İbrahim'i "İmanın Babası" saymaktadır.¹ Kur'ân-ı Kerim ise, "Babanız İbrahim'in Dini" ifadesini kullanmaktadır.² Cahiliye Arapları da Hız. İbrahim'e büyük bir saygı beslemekte, kendilerini ona nisbet ederek övünmekteydi. Nitekim bu dönemde "Hums" diye adlandırılan Arap kabileleri kendilerini "İbrahim'in Evladı" kabul etmekteydi.³

Hız. İbrahim'e mensup olmakla iftihar eden, onu kendileri için bir din ve iman önderi kabul eden Ehl-i Kitab ile Cahiliye dönemi müşrik araplarının, tarihin garip bir cilvesi olarak onun tebliğlerinden yüz çevirdikleri de Kur'ân ve Sünnet'in bize haber verdiği hususlardandır. Nitekim önceki Ehl-i Kitab'ı oluşturan Yahudiler, ataları saydıkları Hız. İbrahim'in getirdiği birçok hususu ya terketmişler ya da tahrif etmişlerdir. Bu konuda birçok örnek

* Çukurova Ün. İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (Halen Prof. Dr. unvanıyla aynı göreve devam etmektedir.)

¹ Julius Wellhausen, Arap Devleti ve Sükutu, Tercüme: Fikret İşıltan, Ankara 1963, s.9.

² Hacc, 78.

³ İbn İshâk (v.151), Sîre, Tahkik: M. Hamidullah, Konya 1981, s.80; İbn Hişâm (v.218), es-Sîretü'n-Nebevviyye, Tahkik: Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız Şelebî, 2. baskı, Beyrut 1391, 1/211-212.

saymak mümkün olmakla beraber, bir tebliğ metninin sınırları içinde bunlardan bazılarına değinerek yetinmek mecburiyetimiz vardır. Burada bunlar arasında, Yahudilerin "Nesi" uygulamasını ortaya atarak, çeşitli gayelerle takvimle oynamalarını, Hz. İbrahim'in Dini'nde yeralan ibadetlerin zaman dilimi içindeki yerlerini değiştirmelerini önemli bir husus olarak kaydedebiliriz.¹ Yahudiler, nesi uygulamasının sonucu olarak Hz. İbrahim'in "Haniflik" dininde yer alan Hacc ibadetinin zaman ve mekânını tahrif etmişlerdir. Böylece Hz. İbrahim'in ve sonraki Peygamberlerin Ka'be ve Mekke'ye ziyaretle yapmış oldukları bu ibadeti Kudüs'teki Salamon Mabedi'nin tavafına dönüştürmüşlerdir.² Hz. İbrahim Peygamber'in dininde yeralan oruç ibadetinin zaman ve mahiyet itibariyle değişikliğe uğratılması da ayrı bir husus olarak kaydedilebilir.³ Bununla yetinmeyen Yahudiler, Hz. İbrahim'in Tevhid Dini'nde yeralan namaz ibadetini ve bu ibadetin vakitlerini de tahrif etmişlerdir.⁴ Yine onlar, haftalık ibadet gününün Cum'a olması konusunda münakaşalarda bulunmuşlar ve Hz. Musa'dan Cumartesi Günü'nün (Sebt Günü) kendilerine haftalık ibadet olarak tahsisini istemişlerdir.⁵

Hz. İbrahim'in dininde Ka'be'ye yönelik bulunan kıbleyi tahrif ederek, Kudüs'e döndürmüşlerdir.⁶ Ayrıca, Hz. İbrahim'in dininde

¹ Ali Osman Ateş, İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri, İstanbul 1996, s.178; Krş. Hayrullah Örs, Musa ve Yahudilik, İstanbul 1966, s.309-310, 408.

² Ateş, age, s.123, 125.

³ Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, İstanbul 1979,1/626; Ateş, age, s.91 vd.

⁴ İbrahim, 37; Meryem, 58-59; Hac, 26; İbn İshâk, age, s.79-80; Ezraki (v.144), Ahbâru Mekke, Tahkik: Rüşdî es-Sâlim Melhas, 3. baskı, Mekke 1399, II/30; Taberî (v.310), Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk, Tahkik: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, 2. baskı, Beyrut 1387, I/262; Hâzin (v.725), Lübâbü't-Te'vil (Mecmau't-Tefâsir içinde), İstanbul 1399, İV/165; el-Alusi (v.1270), Ruhul-Me'âni, Beyrut tarihsiz, XIV/251; Ateş, age, s.43vd.

⁵ Nahl, 124; Buhârî (256), el-Câmiu's-Sahih, İstanbul 1979, I/211-212, 216; Müslim (v.261), el-Câmiu's-Sahih, Tahkik: M. Fuâd Abdülbâki, Mısır 1374, II/586; Taberî, Câmiu'l-Beyan, 2. baskı, Mısır 1373, XIV/193; Nevevi (v.676), el-Minhâc, 2. baskı, Beyrut 1392, VI/143; Kastallâni (v.686), İrşâdü's-Sâri, Kahire 1326, İM/3; Ayni (v.855), Umdedü'l-Kâri, Beyrut, tarihsiz, VI/164; Yazır, Hak Dini, İstanbul 1979, V/3137 vd.; Ateş, age, s.64 vd.

⁶ Ezraki, Ahbâru Mekke, M/30; Ateş, age, s.44.

yasaklanmış olan içkiye helal saymışlardır.¹ Yine Hz. İbrahim'in tebliğlerinde mevcut olan mehir uygulamasını tahrif ederek başlık parasına (Mohar) dönüştürmüşlerdir.² Hz. İbrahim'in dinine aykırı olarak "Murdarlık" uygulaması ortaya otarak, hayızlı, nifaslı veya özürlü kadınları ve bunlara dokunan kimseleri necis kabul etmişlerdir.³

Ehl-i Kitab'ın tarihen sonraki kısmını oluşturan Hristiyanlar da, "İmanın Babası" saydıkları Hz. İbrahim'in getirdiği birçok buyruğu terketmişlerdir. Hz. İbrahim'in getirdiği birçok buyruğu terketmişlerdir. Hz. İbrahim'in dininde mevcut olan Sünnet (Hitan) uygulamasını⁴ ve hayız, nifası, cünüblük hallerinden dolayı yapılması emredilmiş olan guslü kaldırmalın,⁵ Hz. İbrahim'in tebliğlerinde haram kılınmış olan domuz etini⁶ ve içkiyi helal saymaları⁷ bu konuda çarpıcı olarak ruhban sınıfı icad edip, rahip ve rahibelerin evlenmemesin meşrulaştırmışlar,⁸ boşanmayı

¹ Ateş, İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adeleri, s.474 vd; Krş. Tevrat, Sayılar, 6/20; 15/7, 10; Levililer 10/10; Örs, age, s.389.

² Örs, Musa ve Yahudilik, s.176; Dinler Tarihi Ansiklopedisi, 11/420-421, 462; Ateş, age, s.288, 295.

³ Tevrat, Levililer, 22/5-7; 12/2-5; 15/19-28; Müslim, Sahih, I/246; Ebû Davud, Sünen, Tahkik: İzzet Ubeyd ed-De'âs-Adil es-Seyyid, Hıms 1388-1394, 1/177-178; İbn Mâce (v.275), Sünen, Tahkik: M. Fuâd Abdülbaki, Kahire 1372-1373,1/211; Ateş, age, s.30 vd.

⁴ Tevrat, Tekvin, 17/9-14; Resullerin İşleri, 7/8; Luka 2/21; Romalılara Mektup, 4/9-12; Galatyalılara Mektup, 5/2-6; Koloselilere Mektup, 2/11-13; Barnâbâ, İncil-i Barnâbâ, Arapçaya Tercüme: Halil Seâde, Mısır 1905, (Mukaddime kısmı), s.2; Ateş, age, s.259 vd.

⁵ Kazıcı, Kur'ân-ı Kerim ve Garp Kaynaklarına göre Hristiyanlık, İstanbul, 1971, s.44, 100-101; A. Tercüman (Anselmo Turmeda), Hristiyanlığa Rediye (Tuhfetü'l-Erib fi Reddi Ehli's-Salib), Tercüme: M. Zihni, İstanbul 1970, s.66; Ateş, age, s.36 vd; Krş. Markos, 16/6; Resullerin İşleri, 22/16.

⁶ Resullerin İşleri, 10/9-16; 11/5-9; I. Korintoslulara Mektup 10/25-26; Romalılara Mektup, 14/14, 20; Ayrıca bkz. Tevrat, Levililer, 11/7-8; Tesniye, 14/8; Barnâbâs, The Gospel of Barnâbâs, Karachi, 1974, s.2; Kazıcı, age, s.75-76; Ateş, age, s.467 vd.

⁷ Yuhanna, 2/1-11; Timoteosa I. Mektup, 5/23; Efesoslulara Metup 5/18; Challaye, Dinler Tarihi, Tercüme: Samih Tiryakioğlu, İstanbul, 1960; s.205-206; Ateş, age, s.477 vd.

⁸ I. Korintoslulara Mektup, 7/1-8, 25-40; Kazıcı, age, s.99-100, 103, 111-112; Ahmet Gürkan, İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Ankara tarihsiz, s.63-65; Ateş, age, s.302 vd.

kaldırarak insanın mutluluğunu zelelemişlerdir.¹ Yine Hz. İbrahim'in dininde mevcut olan oruç ibadetini vakit ve mahiyet itibariyle tahrif ederek orucu bir perhize dönüştürmüşlerdir.² Haftalık ibadet günü olan Cum'a'yı bırakarak, Pazar Gününü benimsemişlerdir.³ Namaz ibadetinin mahiyet ve vakitlerini ve kibleyi de Hz. İbrahim'in tebliğlerine aykırı olarak tahrif etmişlerdir.⁴

Cahiliye dönemi Müşrik Arapları ise evladı olmakla övündükleri Hz. İbrahim'in dinini tahrifte Ehl-i Kitab'dan geri kalmamışlardır. Onlar da aynen Yahudiler gibi nesi uygulaması ortaya atarak, ticari menfaatleri için tavimle oynamış, ayların ve mevsimlerin yerlerini değiştirmişlerdir.⁵ Böylece Bizans ve İran'ın o dönemdeki panayır ve fuarlarını kaçırmamayı hedeflemişlerdir. Hz. İbrahim'in Tevhid dininden yüz çevirerek putlara ibadete yönelen müşrik Cahiliye Arapları bununla yetinmemiş, Ka'be'nin içini ve etrafını putlarla doldurmuşlardır. Cinlere, İsaf, Naile, Buvane ve Sa'd adlı putlara kurbanlar kesmişler,⁶ yine putlara Fer'a, Atire, Bahira,

¹ Luka, 16/8; Matta, 5/31-32; 19/3-10; Markos, 10/2-12; I. Korintoslulara Mektup, 7/10-11, 39; Gluseppe Descuffi, Hristiyan Dini, 2. baskı 1955, s.300, 303; Ateş, age, s.356 vd.

² Bakara, 183-184; Taberî, Câmiu'l-Beyân, M/129; Yazır, age, I/626; Descuffi, age, s.179; Cilacı, İlahî Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban, İzmir 1980, s.27; Ateş, age, s.101 vd.

³ Buhârî, Sahîh, 1/211-212; Müslim, Sahîh, M/586; Ateş, age, s.64-65.

⁴ Bakara, 125; Al-i İmrân, 38, 43; İbrahim, 37, 40; Meryem, 31, 54-55; Hacc, 26; Taberî, Câmiu'l-Beyân, İM/265; Hâzin, Lübâb, I/494-495; İbn Kesir (v.774), Tefsiru'l-Kurani'l-Azim, I/363; Beydâvî (v.691), Envaru't-Tanzil, (Mecmau't-Tefasir içinde, Amire I. Baskı, İstanbul 1317'den ofset), İstanbul 1979, I/494; Ateş, age, s.43-44, 48, 59-60.

⁵ Tevbe, 36-37; İ. Hişâm, age, 1/45-46; Ezraki, age, 1/183-184; İ.Habib, Kitâbi'l-Muhabber, (Hâydarâbad 1361 baskısından ofset) Beyrut tarihsiz, s.157; Taberî, Târihu'l-Ümem, M/286; M. Hamidullah, İslâm Peygamberi, Tercüme: Salih Tuğ, 4. baskı, İstanbul 1980, II/905-906; Ateş, age, s.178vd.

⁶ En'âm, 136; İ. Hişâm, age, 1/162; İbnü'l-Kelbî (v.204), Kitâbü'l-Asnâm, (Tercüme: Beyzâ Düşüngen, Putlar, Putlar Kitabı), metin ve tercüme birlikte neşir, Ankara 1969, s.24; Halebi (v.1044), İnsânü'l-Uyun, Mısır 1384, I/200; Beyhaki (v.458), es-Sünenü'l-Kübrâ, Haydarâbâd-Dekkân 1344, IX/314; Suyuti (v.911), el-Câmiu's-Sağir, 5. baskı, Kahire 1402, H/199.

Şaibe, Hami adı altında asılsız adaklar adamışlardır.¹ Çocuklarına put ismi veya putlara kulluk anlamı taşıyan adlar koymuşlar,² Hz. İbrahim Peygamber'in dininde haram olan meyte etini ve içkiyi helal saymışlardır.³ Kumarı meşrulaştırmışlar,⁴ yaptıkları zina çeşitlerine nikâh adını vermişler, bu cümleden olarak Haden, İstibda, bedel, sığar adı altında sözde nikâh uygulamaları ortaya koymuşlardır.⁵ Hz. İbrahim'in dinine aykırı olarak, üvey kızların, kayınvalidelin, analıkların nikâhını helal saymışlar, anası ile kızını, halası veya teyzesi ile yeğenini birlikte nikâhlamakta bir sakınca görmemişlerdir.⁶ Kadınlara zulmederek, onları bir mal yerine koymuşlar, sayısız kadınla evlenip, bu kadınları sayısız kere boşamışlar,⁷ Hz. İbrahim'in dininden kalan mehiri kaldırıp, başlık parası icad etmişlerdir.⁸ Namaz¹ ve oruç ibadetlerini tahrif

¹ En'am, 139; İbnü'l-Kelbî, K. Asnâm, s.22, 26-27, 36; Taberî, Târihu'l-Ümem, h/274; İ. Hişâm, age, 1/91-92; İ. Habib, age, s.330-331; Buhârî, Sahîh, IV, 160; V/191; Müslim, Sahîh, İV/2192; Aynî, age, XVI/91-92; Ateş, age, S.230, 234-235.

² İ. Kelbî, age, s.9-11, 13, 25, 34-35; İbn Sa'd (v.230), et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut 1388, I/93; 111/124; VII/367; VII/1/41; A.b. Hanbel (v.241) Müsned, İstanbul 1402, 11/161; İbn Hacer (v.852), Tehzibü't- Tehzib (Haydarabad -Dekkan 1325 baskısından ofset), Beyrut tarihsiz, XII/262-263; Ateş, age, s. 243 vd.

³ Süheyli (v.581), Ravdu'l-Unuf, Tahkik: Abdurrahman el-Vekil, Kahire 1387, N/362; Kastallani, age, VII/427, VIII/265; İ. Hacer, Fethu'l-Bârî, (Bulak 1300 baskısından ofset), Beyrut tarihsiz, VII/109; Nesâî (v.303), Sünen (C. Suyuti'nin Şerhi ve Sindi'nin haşiyesi ile), İstanbul 1401, VII/237; Taberî, Câmiu'l-Beyan, VI/68-72; VIII/16; Buhârî, Sahîh, VI/241-243; Müslim, Sahîh, 111/1570-1574, 1586; E. Davud, Sünen, IV/89-90; Ateş, age, s.468, 479, 481 vd.

⁴ İ. Habib, age, s.333-335; Taberî, Câmiu'l-Beyan, II/360; A.b.Hanbel, Müsned, 11/351-352.

⁵ Nisa, 25; En'am, 151; Buhârî, Sahîh, VI/128,132; Müslim, Sahîh, 11/1034-1035; Ebû Davud, Sünen, M/702-703; Taberî, Câmiu'l-Beyan, V/19-20; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IX/158-159; Aynî, age, XX/122; Dârekutnî (v.385), Sünen, Tahkik: A. Haşim Yemani, Kahire, 1386, 111/218; Ateş, age, s.341,348vd.

⁶ Nisa, 23; Buhârî, Sahîh, VI/128; Müslim, Sahîh, 11/1028-1030; İ.Esir, (v.630), Üsdü'l-Ğabe, Tahkik: Muhammed İbrahim el-Benna-Ahmed Aşur, 1970, VII/72-74, 197.

⁷ İ. Malik, Muvatta, N/588; E.Davud, Sünen, II/644-645; Nesâî, Sünen, VI/212; İ. Habib, age, s.310; Taberî, Câmiu'l-Beyan, II/456; Serahsî (v.483), Kitabü'l-mebcut, 2. baskı, Beyrut tarihsiz, V/105; Şehristânî, (v.548), el-Milel ve'n-Nihal, Tahkik: Muhammed Seyyid Geylani, Mısır 1381, M/246; Ateş, age, s.358 vd.

⁸ Ateş, İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri, s.295.

edip,² hacc ibadetini de şirk ve küfürlerine alet etmişlerdir. Hz. İbrahim'in tebliğlerinde yer almadığı halde, "Hums" uygulaması icad ederek Kinane, Kureyş ve Huza'a kabilelerinin ayrıcalıklı ve diğer Araplardan sütün olduğunu iddia ettiler. Harem'den dışarı çıkıp, Müzdelifeden ileri gitmeyi, Arafat'a vakfeye çıkmayı küçüklük olarak gördüler.³ Menat, İsaf ve Naile adlı putlar için ihrama girip,⁴ bunlar için telbiye getirdiler. Telbiyelerinde herşeyin yaratıcısı olan yüce Allah'a şirk koştular.⁵ Ka'be'nin tavafını tahrif ederek, hacıları kendilerinden elbise satın almaya ya da kiralamaya zorlamak için Hz. İbrahim Peygamber'in dinini tahrif ettiler. Elbise satın alamayan veya kiralayamayan hacıları kadın-erkek çırlıçıplak soyup Allah'ın evi olan Kabe'yi tavaf ettirdiler. Elbisesi ile tavaf yapanlara da bir daha bu elbiseyi giymeyi yasakladılar. (Leka).⁶ Kâbe'nin tavafına putların tavafını da eklediler.⁷ İsa ve Naile adını taktıkları bu putları istilam ettiler, Safa ve Merve'ye bunlardan birer tane koyarak, bu putlar için sa'y yaptılar.⁸ Mekke'ye gelen hacılardan para kazanmak için umreyi hacdan ayırdılar. Hacca gelenlerin aynı zamanda umre yapmasını çok büyük bir küfür saydılar.⁹

Durum böyleyken, bir takım batılı yazarlar, Müslümanların Hz. İbrahim'le alakasını reddederek, onun sadece Yahudi ve Hristiyanların atası olduğunu, İslam'ın Hz. İbrahim'in getirdiği Tevhid dini ile hiçbir ilgisinin olmadığını ileri sürdüler. Tabir caizse Hz. İbrahim'i müslümanlardan kıskandılar. Bunlardan Snouck Hurgronje ve Wensinck, hac ibadetindeki ifazı (Arafat'tan dönüş) ile uygulamaların güneş ayininden geçtiğini ileri sürdüler.¹⁰ Houtsma ve

¹ Ateş, age, s.43 vd.

² Ateş, age, 112 vd.

³ İbn İshâk, age, s.80; İ. Hişâm, age, 1/211-212.

⁴ Buhârî, Sahîh, M/203; Müslim, Sahîh, II/928-929.

⁵ İ. İshâk, age, s.100; İ. Kelbî, age, s.6; İ. Habib, age, s.311; Müslim, Sahîh, M/843.

⁶ İ. İshâk, age, s.75, 82; İ. Hişâm, age, 1/125; Buhârî, Sahîh, 11/175; Müslim, Sahîh, M/894; Ezraki, Ahbâru Mekke, 1/177-178.

⁷ İ. Kelbî, age, s.27; el-Muallakatü's-Seb'a, s.7, Tercüme: Ş. Yaltkaya, Yedi Aski, İstanbul 1985, s.28, beyit: 64; Ateş, age, 154-155.

⁸ Buhârî, Sahîh, 11/169-170, 203; Müslim, Sahîh, M/928-930; İ. Habib, age, s.311, Ezraki, age, M/40; Beydâvî, Envaru't-Tenzil, I/230.

⁹ Buhârî, Sahîh, M/152; Müslim, Sahîh, 11/909-911.

¹⁰ Wensinck. MEB İslâm Ansiklopedisi, Hacc Maddesi, V/1, 10-17.

Wensinck, vakfenin Yahudilik'ten alındığını iddia ettiler.¹ Brockelmann ve Wensinck ihram kıyafet ve uygulamalarının Yahudilik'ten adapte edildiğini ortaya attılar.² Brockelmann, Wellhausen, Caetani ve Wensinck, Haceru'l-Esved'in bir put olduğunu söylediler. Yine Wensinck, Brockelmann ve E. Dermenghem, Makam-ı İbrahim'in put olduğunu öne sürdüler.³ G. Demombynes, Von Vloten, Houtsma, Chauvin, M.Watt, şeytan taşlamanın Hz. İbrahim'in diniyle bir ilgisinin olmadığını, bunun bir müşrik ayini olduğunu iddia ettiler.⁴ Kısacası müsteşriklerin görüşlerine göre, İslam'ın ve İslami ibadet müesseselerin Hz. İbrahim'le herhangi bir ilgisi yoktur. İslam, vahiy mahsûlü bir din de değildir. İslam, Yahudilik-Hristiyanlık ve Cahiliye döneminden alınan malzemelerle kurulmuş bir dindir. Halbuki, hakikat peşinde koşan bir ilim adamına düşen husus, önyargılı olmamak, objektif hareket tarzından, kısacası adaletten ayrılmamaktır. Bu sebeple, Yahudilik, Hristiyanlık, Cahiliye dönemi ve İslam'da ortak olan müessese ve prensiplerin kaynağı Hz. İbrahim ve onun getirdiği tevhid dini olan "Haniflik"te aranmalıdır. Aksi takdirde Hz. İbrahim'in imanını veya dinin babası olduğuna dair ortak düşünce boşlukta kalır.

Şurası bir gerçektir ki, incelediğimiz hususları sadece bugünüyle ele alır, günümüzden önceki tarihi seyrini göz ardı eder, bu tarihi akışın sebep ve nitecelerini tahlil ve tenkid süzgecinden geçirmezsek hatalı sonuçlara varmamız kaçınılmaz olur. Bu yüzden İslam'ın benimsediği bazı uygulamaların hem Cahiliye döneminde, hem de Yahudilik ve Hristiyanlık'ta yer aldığını gördüğümüzde, Hz. Peygamber'in bunları Ehl-i Kitab'dan ve Cahiliye devrinden adapte ederek, Allah'ın buyruklarına dayanmayan yeni bir din uydurduğu gibi sathi bir düşünceye kapılabiliriz. Hem Ehl-i Kitab'da, hem

¹ Wensinck, MEB İslâm Ansiklopedisi, Hacc Maddesi, V/1, 16.

² Wensinck, MEB İslâm Ansiklopedisi, İhram Maddesi, V/1, 942-943.

³ Wensinck, MEB İslâm Ansiklopedisi, Ka'be Maddesi, VI/14; Brockelmann, İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi, Tercüme: Neşet Çağatay, Ankara 1954, s.42; Dermenghem, Hz. Muhammed'in Hayatı, Tercüme: Reşat Nuri, İstanbul 1930, s.72.

⁴ Demombynes, MEB İslâm Ansiklopedisi, Recm Maddesi, IX/663-664; Wensinck, MEB İslâm Ansiklopedisi, Hacc Maddesi, V/1, 17; M. Watt, Hz. Muhammed, Tercüme: Hayrullah Örs, İstanbul 1963, s.239.

Cahiliye döneminde, hem de İslam'da yer alan bu uygulamaların kaynağını daha öncelerde, evvelki Peygamberlerin tebliğlerinde aramazsak hataya düşmekten kurtulamayız. Kur'ân ve Hadisler bu konuda düşüncelerimize ışık tutmakta ve Yahudiler-Hristiyanlar (Ehl-i Kitab) ile Müslümanlar tarafından kabul edilen ortak bir kaynağa, Hz. İbrahim'e ve onun "Haniflik" diye adlandırılan Tevhid Dini'ne işaret etmektedir.

Ehl-i Kitab, Cahiliye dönemi ve İslam'da ortak olan hususların kaynağı daha öncelere götürülebilmelidir. Ancak bunu gerçekleştirmek için yeterli tarihi ve ilmi malzemeden mahrum olduğumuz da bir gerçektir. Bu yüzden bu sahada atılacak ilk adım, bizi ciddi olarak Hz. İbrahim ile irtibatlandırmalıdır. Bu konu, tarihi ve dini eserlerde yer alan haberlerin yanında, tarih ilmine yardımcı olan diğer ilim ve disiplinlerin sağladığı malzemelerle de desteklenmelidir.

İslam'ın kendisinden önceki din ve şeriatlara karşı tutumu ve bu tutumun sebeplerini iyi anlayabilmemiz, onun, Hz. İbrahim'in "Haniflik Dini" ile irtibatını bilmemize, İslam'ın tasarruflarında Hz. İbrahim'i bir mihenk taşı olarak aldığını kabul etmemize bağlıdır. Aksi takdirde bu konuda niyet ve yaklaşımları ne olursa olsun müsteşriklerin düştüğü hatalara düşebilir ve söz gelimi, Hz. İbrahim ve Tevhid Dini'yle irtibatını kurmadığımız için, Ka'be'nin aslında bir putperest tapınağı olduğunu ileri sürebiliriz. Burada kaydedilebilecek en doğru husus, Kur'ân ve Sünnet'in Cahiliye ve Ehl-i Kitab örf ve adetlerinden Hz. İbrahim'in Dini'nden orijinal vasfıyla kalanlarıyla, adil olup insanlığın ve toplumun yararına bulunan hususları muhafaza ve tasvib ettiğiidir.

DOĞU - BATI ARASINDA Hz. İBRAHİM

Aytunç ALTUNDAL*

Bir zaman kendilerine, “İsrail’i millet yapan İsrail’in kendisi değildir” dediler. Evet, “enterasandır, ama böyledir” dediler. Ya kimdir İsrâil’i millet yapan? İsrail’i ilk defa millet yapmış olan, -hiç aklınıza gelmez, ama doğrudur-, **Firavun’un ta kendisidir**. Çünkü ilk defa Firavun, Egzados bölümünün 25-16-17’de anlatılır. Bunun yorumu da Telaviv Üniversitesine ait. Musa’ya demiştir ki: “İsrail milletini al ve git.” İlk defa İsrail’i millet yapan Firavun olduğu gibi, Musa’nın adı da gerçekte bir Mısır adıdır. Yani orada bir yahudilik var. Bu Yahudilik, kendisinin millet olduğunu söylüyor. Fakat kendisini millet yapan, bir numaralı düşmanı, yani Firavun’dur. Peki kendisine yol göstermiş olan şahıs kim?: Musâ. O’nun da adını koymuş olan Mısırlı bir prenses. Dolayısıyla ki, Yahudilerin kendi tarihlerindeki bu tip olaylar Yahudilerin kendi hayatlarında ve gündelik hayatlarında pek çok yansımaları bulmuştur. Bazı durumlarda Yahudi için, bizler için olmadığı şekilde veya Hıristiyanlar için olmadığı şekilde tarih, doğrudan doğruya Allah tarafından yapılır. Yani Allah tarihi yapar, Yahudinin kendisi tarih yapamaz. Bu nedenledir ki, Yahudinin kendisi tarihi yapar halde gelmesi XIX. yy’dan sonradır. **Kültür** kelimesinin dahi İbranice’ye girişi XIX. yy’dan sonra olmuştur. İbranice’de kültür diye bir kelime yoktur.

Sonuç olarak toparlarsak **Urfa ve Harran’da altı tane Abraham** var. Yani bu şehrin, Urfa’nın içinde bulunmuş veya

* Araştırmacı -Yazar

buradan geçmiş veya gitmiş altı tane Abraham vardır. Bunların altısı da Hristiyan dünyasında, Vatikan'a göre azizdirler. Bu altıdan başka yedinci bir grup daha var; bunlara da Abrahamit denir. Bunlar keşişlerdir. Abrahamit keşişleri, Sayın Per Kopusyen dediğimiz grupta yer alıyor. Abrahamitler de VIII. yy.da Bizans tarafından burada yakılarak öldürülmüş keşişlerdir.

Şimdi son olarak şuna değineceğim: İki taraf arasındaki ayrılık noktaları ile birleştiriciler neler acaba?

Birincisi, Yahudilerin dilinde ayrılık noktalarını sayıyorum. Abraham bir patriyarktır. Yani bir peygamber değil bir patriyarktır. Yahudilere göre Peygamber daha sonra geliyor. Hristiyanlıkta ise bildiğiniz gibi peygamberlik, müessese olarak yok.

İkinci husus, İbrahim ateşte yanarak ölmemiştir. İbrahim, Tekvin'de anlatıldığına göre huzur içinde ve ileri bir yaşta ölmüştür.

Üçüncü husus, İbrahim'in sadece iki çocuğu değil, Ketura'yla birlikte sekiz çocuğu vardır.

Dördüncü husus, İbrahim hiçbir zaman -başlangıç hariç- yoksulluk çekmemiştir. Tam tersine bazı bölümler var; develerinin taşıyamayacağı kadar ağır yüklere sahip olmuştur. Çok fazla mala sahip olmuştur.

Beşinci husus, Putlara karşıdır, ama ilk defa tarihte çok önemli bir işi de yerine getirmiştir; Putperestlerle bir nevi ticaret anlaşması imzalamıştır.

Altıncı husus, Abraham sadece Müslümanların veya Yahudilerin değil, tabii ki, tüm monoteizme, tek tanrıya inanan herkesin atasıdır.

Birleştirici noktalar arasında en önemli nokta, Abraham'ın Halilullah olmasıdır. Yani Allah'ın dostu olmasıdır. Bu üç tarafta ve üç dinde de hiç değişmez. İbrahim, Allah'ın dostudur. Yine İbrahim'in Harran'da bulunmuş olması tartışmasız üç dinde de değişmeyen ve ortak olan hususlardandır; -doğup doğmadığı ayrı mesele- ama Harran'da bulunmuştur. Bu **Harran ve Urfa**, İbrahim'in tartışmasız bulunduğu yerdir. Gene bir üçüncü husus, birleştirici husus; Abraham'ın **Mekke** ve **Mısır** gezileri, tartışmasız üç din tarafından

kabul edilir.

İki din tarafından kabul edilen bir özelliği ise **Kurban** özelliğidir; Yahudi ve Müslümanlar tarafından kabul edilir. Hıristiyanlar kabul etmez. Sünnet yine Yahudi ve Müslümanlar tarafından kabul edilir.

Altıncı husus, İbrahim'in tebliğ metodolojisi de ortaktır. Üçünde de ortaktır. Bir vahiy vardır, sonradan da akıl vardır.

Üç dinde de ortak olan vasıflar nelerdir? Vasıflar nelerdir, diye düşünülürse şunlar ortaya çıkar:

1- İbrahim'in **birleştirci** oluşudur. Yani Hz. İbrahim veya aziz Abraham veya patriyark Abraham diye anlatılan şahsın, en temel özelliği birleştirci olmasıdır. Bu üç dini, birbiriyle kaynaştırıp birleştirmiş olan şahıs, Hz. İbrahim'dir.

2- **Müsamaha** olayıdır. Bu müsamahayı şöyle açıklamak gerekiyor: Bunun karşılığı hoşgörü ve tolerans. Tolerans ise Hıristiyanlıkta enduranstır. Yani İsa uğruna günahlarından arınma, uğruna çekilen acılara gösterilen müsamaha ve kendilerine acı verenlere karşı gösterilen müsamahadır. Öyle başlamıştır. Hıristiyanlığa bu böyledir.

3- Üçüncü husus **akılcılıktır**. Akılcılıkla çözme meseleleri, sorunları akılcılıkla çözmedir.

4- **Cehalete karşı mücadele**, yani cahil olanlara karşı tebliğ yoluyla, akıl yoluyla yapılan birleştircilik yoluyla yapılan mücadeledir. Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar olarak üçünü, üç ana grubu, üç büyük dini, İbrahim'de bir araya getirecek olan hususlar, vasıflar bunlardır.

Beni dinlediğiniz için çok teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum.

Aytunç Beye bir soru: “Gelişen ve değişen günümüz dünyasında Müslümanların konumu hakkında görüşünüz nedir?”

Aytunç Beyin cevabı: Müslüman gayrete gelmek zorunda.

Gerçi bir gayret gözüküyor. En azından biz de varız deme gayreti içinde, Müslüman. Bu gayret yeterli mi, değil mi? Bunu kendileri kararlaştırınsınlar, bu bir. İkincisi gayret, mutlaka ve kesinlikle bir metodu olursa yürür. Bu metod da İslâm'ın kendi metodudur. Nedir bu metod? Emr-i bi-l ma'rûf, nehy-i ani'l-münker. Bunu uygulayabildikleri sürece müslümanların başarısız olması mümkün değildir. Müslümanların gayretinin hızlanmasında bazı aksilikler olması da kaçınılmazdır. XXI. yüzyıla girerken müslümanlar "bu dünyada biz de varız; bilgimizle, fikrimizle, hayatı değiştirmekteki gücümüzle biz de varız" demektedirler.

İBRAHİM'LE BERABER "ALLAH" DİYE SESLENEBİLMEK

Monsenyör RUGGERO FRANCECSHINI*

Urfa'daki sempozyum, İbranî (Yahudi), Hıristiyan ve İslâm, her üç dinin inananlarının ata saydıkları İbrahim'in simgelediği esaslar üzerine iyice düşünmek için bir fırsattır.

Uzak bir Anadolu yöresi olan Kıldanilerin Ur kentinden başlayalım. Konumuz hiç şüphesiz İbrahim'dir. O'nun birçok halkın atası sayılması, o halkların imanına bağlıdır.

Ama aslında bu İbrahim kimdir?

Tarih kitaplarını karıştıracak olursak anlaşılması zor bir simadır: Hiyeroglif yazıtlar, arkeolojik kayıtlar sayısız şahsiyetin, kralların, din adamlarının yanısıra, köylü, köle gibi basit insanların da anısını günümüze kadar muhafaza etmişler. Ama buna rağmen İbrahim'in adı ancak Tekevvün (Tekvin) kitabında geçmektedir. O da oldukça kısa, vecizli bir şekilde.

Bunun karşısında tarihçi şaşırır durur: Acaba gerçekte kimden bahsedilmektedir? Anılan adam önemli bir kervancı mı? Yoksa bir küçük sürü çobanı mı? Yoksa güçlülerin onunla hesaplaşması gerekecek bir savaşı mı? Yoksa onu kabul etmiş ülkede yerleşmeyi arzu eden bir yabancı mı? Ne olursa olsun gerçek şu ki, onun hakkında çok az şey biliriz. Doğum tarihi bile meçhul. Ama vatanından kopmuş, sadece iman yönünden zengin olan bu adama

* Anadolu Bölgesi Vatikan Temsilcisi.

Allah tarafından sayılamayacak kadar kalabalık bir zürriyet vadedilmektedir.

Her imanlının atası ve örneği sayılan İbrahim, insanlığın dinî tarihinde yeni bir çığır açmıştır. İnsanın kendini Allah'ın ellerine teslim ettiği bir çığır. Etrafta herşeyin yıkılacak gibi olduğu bir anda bile sözünü tutan Allah'ın ellerine... Hatta bir halkın ve onu idare edenin gözüne herşey zor ve karanlık olmaya başladığında.

Her ne kadar tek bir Allah'a iman, kökenleri İbrahim'e dayanan üç dinin ortak unsuru ise de, İbraniler, Hristiyanlar ve Müslümanlar İbrahim'e dayanma, sadece kendi hakkı olduğunu iddia ederler.

İbraniler, yani Yahudiler, kendilerini sadece manevî yönden değil, fizikî yönden de O atanın varisleri sayarlar. İbrani bir anadan doğmakla o dinin kökeninden olduğu kadar o dinin takipçisi olarak da dünyaya gelinir.

İbrani insan, kendini "İsrailoğlu", yani doğrudan İbrahim'in zürriyetinden gelme olduğunu hisseder. Gerçekten de biliniyor ki "İsrail" adı aslında Yakub'a verilmiş bir lakap idi. Babaları İshak'ın takdisini üvey kardeşleri İsmail yerine hile ile kendisi için çalan Yakub'un lakabı.

İbranilere göre o ilk ibranidir. İbrani halkının ilk fidanı ve bu husus belirli sünnet işaretiyle damgalanan bir toprağa Allah'ın çağrısına ve vaadına bağlı bir zürriyete verilmiş bir ayrıcalıktır. Yakub'a olduğu gibi Allah başka peygamberlere de doğrudan doğruya hitap eder. Kendisini Musa'ya açıklayıp onunla Sina Dağı İttifakını kurar.

Hahamlık konusunda da İbrahim o zamanlar dahi kanun hükümlerine uymakta idi, zira o "Allah'ın Dostu" ve tam anlamıyla dindar insandı.

Hıristiyanlık da evrensel kurtuluş planı içerisinde İbrahim'in dini anlamını kabul eder.

İbrahim'in adı Yeni İttifakta Musa'dan sonra en sık karşılaşılan eski İttifakın isimlerindedir.

Öz İnciller İsa'nın Kutsal görevini, Allah'ın zamanında İbrahim'e vermiş olduğu söze bağlarlar.

Bu bir görüş açısıdır. İbrani kökeninden oluşunu imana ve Allah'a itaat unsuruyla ölçen bir görüş açısı. Bu görüşü Pavlus da paylaşmaktadır. Şöyle der: "İşte İbrahim Allah'a böyle iman etmişti ve doğru insan sayıldı. Şu halde şunu iyi biliniz ki İbrahim oğulları imandan doğan oğullardır. Kutsal yazılarda Allah'ın iman eden putperesleri de kurtacağını sezerek İbrahim'e şu güzel haberi verirler: Senin sayende tüm uluslar kutsanacak. Şu halde iman edenler inanmış olan İbrahim'le beraber kutsanmış sayılırlar." (Galatyalılara Mektubundan, 3, 6-9)

Kitap geleneğine dayanan dinlerden son gelen din olan İslâm da, İbrahim'i İbraniler ve Hristiyanlar gibi aynı içtenlikle sever. Allah'ın dostu İbrahim sarsılmaz imanı sayesinde ilk müslüman sayılmaktadır. Yani kensinini tamamen "teslim" eden ilk insan sayılmaktadır.

Kâbe'nin ve Mekke'nin inşaatı ile Hac müessesesinin kuruluşu ona dayanmaktadır. İbrahim, İsmail'in aracılığıyla İslâm'ın ilk atası sayılır. Herşey tek Allah'ın varlığını açıklaması olan din çerçevesinde gelişir, yani tek gerçek din.

Tek Allah'ı tanıyan her üç din yani iman dinleri İbrahim'de temerküz edip daha sonra İbrahim'den itibaren ayrılırlar. Bu husus diyaloga bir engel teşkil etmez, aksine diyalogu zorunlu kılar. Ortak unsurları belirtmek, farklılıkları tespit edip sebeplerini belirtmek bakımından.

Ankara'daki Katolik Cemaatinin yapmış olduğu bir konuşmada Papa II. Jan Pol şunu hatırlatmıştı: "Müslümanlar sizin gibi İbrahim'in tek Allah'a imanını paylaşmaktadırlar", herşeye kadir ve bağışlayıcı Allah'a imanı daha sonra da İbrahim'in soyundan gelen Hristiyan, Müslüman ve Yahudiler tarafından ortaklaşa ifade edilen Allah'a imandan bahsediyordu. (Dimp. 338-9)

Aziz Peder Papa şunları da vurguladı: "Her gerçek ermişlik Allah'tan gelir, Allah hem Yahudilerin, hem Hristiyanların, hem Müslümanların kutsal kitaplarında "Aziz Varlık" olarak adlandırılır. (Dimp.442)

Kazablanka'da toplanmış genç Müslümanlara Papa şöyle seslenmekte idi: "Biz hepimiz aynı Allah'a inanıyoruz. Dünyaları yaratan, yarattıklarını kendilerini öz mükemmeliğe vardırان Allah'a".

(Dimp. 465)

Tabi ki birlik kavramı bu üç dindeki kendilerine özgü farklılıkları ihmal edip onları unutmaz. Zira bu farklılıkların her biri ayrı değerler, ayrı zenginleştirici unsurlar taşır.

Beraberce yaşayıp, beraberce ilerleyip beraberce çalışabilmek için diyalog şarttır ve bu dialog İbrahim'inki gibi yaşayan bir imandan kaynaklanması şartıyla gerçek ve verimli olabilir.

Böyle olursa işbirliğinin, karşılıklı istifade ve karşılıklı hizmet köprüleri atılmış olabilir.

Bizleri birleştirip kardeş kılan Allah'a imanımız kafalarımıza şöyle bir soru getirmektedir: Acaba tüm bunlara rağmen birbirimizi her zaman kabul etmeyi, paylaşmayı, birbirimize saygı duymayı neden her zaman beceremiyoruz? Bu sorular bizleri kayıtsız bırakamaz, bu sorular bizleri düşünmeye sevkederler, kalbimizi iyice değiştirmeye sevketmeli.

MÜSLÜMAN HIRİSTİYAN İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR DİYALOG

Prof. Dr. İbrahim CANAN

Doç. Dr. Ali Osman ATEŞ

Prof. Dr. İbrahim CANAN konuşuyor:

Bizim dinsizlere karşı Ehl-i Kitabla müşterek bir dostluğumuz var. Dostun dostu dosttur. Ehl-i Kitab olarak Hristiyanları başka din mensuplarıyla aynı tutamayız. Onların kızlarıyla evleniriz, kestiklerini yeriz, sofralarına otururuz. Fakat Ehl-i Kitab olmayanların kızlarıyla evlenemeyiz, kestiklerini yiyemeyiz, sofralarına kolay kolay oturamayız.

Yarının global dünyasında Yahudi, Hristiyan ve Müslümanların, üç din mensuplarının dostça bir araya gelmesi lazım. Âcizane kanaatim budur. Bı görüşüme katılmayan arkadaşlar olabilir. Onları da saygıyla karşıyorum. Çünkü geçmişte Hristiyanlarla Müslümanlar arasında birtakım tatsız hadiseler olmuştur.

Yanlış hatırlamıyorsam İslâm Ansiklopedisi'nde okumuştum. Mc. Donald şöyle diyor: "Müslümanlar bidayette Hristiyan düşmanlığı diye bir şey bilmiyorlardı. Müslümanlarda böyle bir şey yoktu. Filistin'in Kudüs'ün Hristiyanlar tarafından geri alınıp Hristiyanların orada Müslümanlara çeşitli işkenceler ve müthiş katliamlar yapması neticesinde, Müslümanlarda da Hristiyanlara karşı bir düşmanlık hissi belirdi."

Temelde öyle bir şey yok. Hicrî birinci asrın son yıllarına kadar Emevî saraylarında sekreterler Hristiyandır. Hristiyanlar devlerin memurluk hizmetlerini görüyor, devletin sekreterliğini yapıyorlardu.

Meşhur tarihçi Belâzurî yazıyor, bunu. Devlet işlerini onlar yürütüyordu. Muhasebe işlerini onlar yürütüyordu. Ayrıca bu hizmetleri gören bazı İranlılar da vardı.

Dininden ve inançlarından dolayı Hristiyanlara karşı Müslümanlarda bir düşmanlık hissi yoktu. Kendi yurtlarının istilası sebebiyle askerî ve siyasî maksatlarla iki din mensupları arasındaki düşmanlığı Hristiyanlar başlattı ve körükledi.

Fakat şimdi tekrar bir araya gelmek durumundayız. Hadiseleri kendi çerçevesi ve kendi şartları içinde değerlendirmemiz gerekir.

Doç. Dr. Ali Osman ATEŞ konuşuyor:

Kültürler, dinler, birbirlerini olduğu gibi kabul etmelidirler. Kendilerinin karşıyı görmek istedikleri gibi değil. Beni, kendilerinin görmek istedikleri gibi görmeye çalıştıkları sürece anlayamayız. Ben Yahudileri, Hristiyanları oldukları gibi, inandıkları gibi, nasılsalar öyle görmek, öyle tanımak, öyle anlamak durumundayım. Buna hazırım.

Ama aynı bakış açısını karşı taraftan da beklerim. İslâm'ı da kendilerinin bakış açısıyla değil, benim Kur'an ve Sünnet'e dayanarak, 1400 senelik kültürüme dayanarak İslam'ı tanımladığım, sunduğum şekilde, benimsediğim, sunduğum şekilde tanımaları, kabul etmeleri şarttır. O zaman diyalog olabilir, o zaman barış olabilir, o zaman anlaşma olabilir. Yoksa hiç kimseye biz, "sen neden Hristiyanısın, sen neden Yahudisin, sen neden Müslümansın?" demiyoruz. Sıkıntılar, herkesin kendi alanından çıkarak, karşı tarafa taarruzundan, kalemlî entellektüel taarruzundan kaynaklanıyor. Turan Dursun'a "hezeyan" dedik. Neden? Çünkü saldırdı, rencide etti, tahrif etti. Diğerleri de aynı şekilde.

Barış, birbirimizi olduğumuz gibi kabul etmekten, tanımaktan, benimsemekten, anlamaya çalışmaktan geçiyor. Ondan sonra tokalaşmak, kucaklaşmak ve ortak değerlerde birleşme gelecektir. Benim kanaatim budur.

Hz. İBRAHİM ve HAC

Doç. Dr. Ali BAKKAL *

Giriş

Prensip olarak ibadetler emredildiği için yapılmakla birlikte, bütün ibadetlerin insanın bedenî hayatından rûhî hayatına, toplumsal hayatından âhîret hayatına varıncaya kadar insanın fayda ve maslahatına bakan pek çok hikmetleri mevcuttur. Bununla birlikte her bir ibadetin mümtaz bir hikmeti vardır. Namazın mümtaz hikmeti, abd ile ma'bûd arasındaki ilişkiyi en yüksek düzeyde temin ederek kişinin ruhî hayatını düzenlemesidir. Orucun mümtaz hikmeti, kişinin beden sağlığını düzene sokmasıdır. Zekâtın mümtaz hikmeti, aynı beldede yaşayan insanlardan fakir ile zengin arasında köprü oluşturması, dolayısıyla insanın yaşadığı cemiyet hayatını düzenlemesidir. Hac ise farklı belde ve bölgelerde yaşayan insan topluluklarını bir araya getirir; yedi iklim dört kıtadan gelen insanlar arasında birlik ve huzuru temin eder.

Bu açıdan bakıldığında ibadetlerin ferdin ruhî ve bedenî hayatında en geniş anlamda insan toplulukları arasındaki huzur ve saadeti temine yönelik maksatlar taşıdığı açıkça görülecektir. Ayrıca hac, günümüzde yaşayan insanlarla Hz. Âdem'den günümüze gelinceye kadar bütün insan toplulukları arasında bir ilişki tesis etmekte, insanları geçmiş çağlara götürmekte ve tarihi en önemli kesitleriyle yaşatmaktadır. Çünkü hac menâsiki Hz. Âdem'den itibaren tarihin en önemli kesitlerinden alınmış ritüeller kabilindedir. Bu ritüeller yapılırken âdeta tarihin içine girilmekte ve tarih en önemli kesitleriyle ibadet şuuru içerisinde yeniden

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (Halen Prof. Dr.)

yaşanmaktadır.

Bu yönüyle hacda ibadet, tarih, düzen anlamları iç içedir. Tarih olarak hac, bize en çok Hz. İbrahim (a.s.) dönemini hatırlatır.

I. Hz. İbrahim'in Hac İbadetini İlgilendiren Bazı Vasıfları

Hz. İbrahim'in (a.s.) pek çok özelliği bulunmakla birlikte, şu üç özelliğe sahip olması onun getirdiği dinde hacla ilgili temel esasların mevcut olmasını gerektirmektedir:

1. "İbrahim, ne bir Yahudi, ne de bir Hıristiyandı. Fakat O, **Hanîf** (Allah'a dönüp O'nu bir tanıyan, doğru) ve Müslim (müslüman) bir kişi idi; müşriklerden de değildi."¹ Yani O, kendi zamanının peygamberi olduğu gibi, İslâm gibi evrensel bir dinin temel esaslarını da getirmiş olan bir peygamberdi. Buna göre gerek inanç ve gerekse amelî ve ahlakî konularda, Hz. İbrahim'in getirdiği Hanîf dini, İslâm dininin temel esaslarını da getirmiş olmalıdır. Özellikle ibadetlerle ilgili temel esaslar İbrahim Aleyhisselâm'ın getirdiği Hanîf dininde mevcut olmalıdır. Hac da bunlardan biridir.

2. İslâm'da Hz. İbrahim (a.s.) "**Peygamberlerin ceddî**", Yahudilikte ise "**milletlerin babası**"² olarak bilinmektedir. Hz. İbrahim'in peygamberlerin ceddî ve milletlerin babası olması, kendisinden sonra gelen peygamberlerin getirdikleri dini esasların, Hz. İbrahim tarafından getirilen Hanîf dininde de mevcut olmasını gerektirir. Bu münasebetle haccın temel esaslarının da Hz. İbrahim tarafından getirilmiş olması kadar tabîî bir şey olamaz.

3. Cenâb-ı Allah Hz. İbrahim'in önder olarak göndermiştir. Bu husus Kur'ân-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır:

"Bir zamanlar Rabbi İbrahim'i bir takım kelimelerle sınamış, onları tam olarak yerine getirince: Ben seni insanlara önder yapacağım, demişti. "Soyumdan da (önderler yap, yâ Rabbi!)" dedi. Allah: Ahdim zalimlere ermez (onlar için söz vermeyem) buyurdu."³ Hz. İbrahim'in önderliği her ne kadar kendi zamanındaki insanlar için

¹ Âl-i İmrân 3/67.

² Tevrât., *Tekvin*, 17/5.

³ Bakara, 2/124.

idiyse de, kendi soyundan da önderlerin gelecek olması ve Hz. İbrahim'in onların büyük babası konumunda bulunması, onların getireceği birçok esaslara Hz. İbrahim tarafından da getirilmesini iktiza eder. Hac da bunlardan biridir.

II. Kâbe ve Hz. İbrahim

Haccın mahiyetini teşkil eden rükünleri ikidir. Birincisi Arafat'ta vakfe, ikincisi ise Kâbe-i Muazzama'yı tavaf etmektir.

Bütün rivayetler birlikte değerlendirildiği zaman Kâbe'nin bir defa gökten indirilişi, üç defa da önemli inşası vardır.

1. Kâbe'nin Gökten İndirilişi

Bazı rivayetlere göre Kâbe, Cenâb-ı Allah'ın Cennet'ten indirdiği Kâbe-i Muazzama büyüklüğündeki bir yakut idi. Melekler O'nu şu andaki Kâbe'nin yerine koymuşlardı. Bir kapısı doğuya, diğer kapısı batıya açılyordu. Tavanında nurdan kandiller asılmıştı. Bu ilk Kâbe'ye "Beytü'l- Ma'mûr" deniliyordu. Cenâb-ı Allah Hz. Âdem'in af dilemesinden sonra, kendisini affederek, yeryüzüne indirdiği bu Kâbe'nin yerini kendisine haber vermiş ve meleklerin Arş'ı tavaf ettikleri gibi, O'nu tavaf etmesini emretmiştir. Bundan sonra Cenâb-ı Allah hac menâsikini öğretmesi için kendisine Cebrail'i göndermiş, Cebrail de kendisine hac menâsikini tamamiyle öğretmiştir. Hac menâsik ve usullerini öğrenen Hz. Adem, Cennet'ten gelen bu ilk Kâbe'yi tavaf ederek, Arafat'a çıkmış ve burada Hz. Havva ile ilk defa buluşmuş, sonra beraberce Mina'ya gelmişler, daha sonra Hindistan'a gitmişlerdir.¹ Hz. Adem, hac menâsikini ifâ ettiği zaman, melekler gelmişler ve O'na "Haccın mebrûr olsun, biz burayı senden ikibin sene önce ziyaret ettik"² diyerek kendisini tebrik etmişlerdir.

Bir rivayete göre Cenâb-ı Allah Hz. Adem'e şöyle emrediyor: "Ey Adem! Tam arşımın hizasında benim bir Harem'im var. Git, benim için oraya bir beyt yap ve onu meleklerimin arşımı tavaf ettiği gibi tavaf et." Sonra Allah ona bir melek gönderdi. Melek kendisine

¹ Hirevi, *Meâricü'n- Nübüvve*, 133.

² Gazâlî, *İhyâü Ulûmiddîn*, I, 690.

Beytullah'ın yerini gösterdi ve ona hac menâsikini öğretti.¹

Bazı rivayetlere göre ise önce Kâbe yaratılmış, sonra da Dünya O'ndan yuvarlak olarak yaratılmıştır.²

Enes b. Mâlik'in rivayet ettiği bir hadîse göre, Hz. Adem'den önce melekler Kâbe'yi tavaf ederlerdi. Hatta bir keresinde melekler Hz. Adem'e nereden geldiğini sorduklarında, Beyt'i haccetmekten geldiğini söylemiş, melekler de kendisine, "Senden önce melekler onu haccettiler" demişlerdir.³

Bazı rivayetlere göre kızıl yakuttan ibaret olan bu ilk Kâbe, Hz. Adem tarafından tavaf edildikten sonra göğe kaldırılmış, ve Hz. Adem O'nun yerine, Kâbe'yi ilk olarak inşa etmiştir.⁴ Kâbe'nin Hz. Adem'den önce de var olduğuyula ilgili rivayetleri çoğaltmak mümkündür.

2. Kâbe'nin Hz. Adem Tarafından İlk Olarak İnşa Edilmesi

Cenâb-ı Allah buyuruyor: "İnsanlar için kurulan ilk ev, çok mübarek olarak kurulan ve insanlar için hidâyet olan Mekke'deki (Ev)dir."⁵ Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşasından önce yeryüzünde birçok binalar yapılmış olduğu tarihen sabit olduğu için, "yeryüzünde kurulan ilk ev" Hz. İbrahim'in inşa ettiği Kâbe olamaz. Şu halde Kâbe daha önce de inşa olunmuş idi. Rivayetlerde bu inşanın Hz. Adem tarafından olduğu belirtilmektedir.

"Ref olunmadan (kaldırılmadan) önce Kâbe'yi çokça tavaf edin. Çünkü (Kâbe) iki defa yıkıldı, üçüncüsünde ref olunacaktır."⁶ hadisi ilk olarak Kâbe'nin Hz. Adem tarafından inşa edildiğine delâlet etmektedir: Hz. Peygamber'in kastedildiği birinci yıkılış Nuh tufanı sebebiyle gerçekleşen yıkılış; ikinci yıkılış ise kendisi 35 yaşlarında iken yangın ve şiddetli yağmur sebebiyle meydana gelen yıkılıştır.

¹ İbn Kesîr, *el-Bidâiye ve'n-Nihâye*, 1, 92.

² İbn İshâk, *Sîre*, 73.

³ İbn İshâk, *Sîre*, 72.

⁴ Hirevî, *Meâricü'n-Nübüvve*, 134.

⁵ Al-i İmrân, 3/96.

⁶ Gazâlî, *İhyâ*, I, 692 (Bu hadisi Bezzâr, İbn Hibbân ve Hâkim, İbn Ömer'den rivayet etmiştir.)

Urve b. ez-Zübeyr'in rivayet ettiği bir hadise göre, Hûd ve Sâlih kavmi dışındaki bütün peygamberler Kâbe'yi haccetmişlerdi. Hatta Nuh Peygamber de Kâbe'yi haccetmişti. Ancak Tufan meydana gelince yeryüzünün başına gelen, Kâbe'nin de başına gelmiş, ¹ yani Kâbe yıkılmıştı. Daha sonra Hz. Nûh da dahil olmak üzere, Hz. İbrahim'e kadar gelen bütün peygamberler kendi kavimleriyle uğraşmak durumunda kalmışlardır.

İbn Kesîr, Kâbe'nin İbrahim Aleyhisselâm'dan önce yapıldığına dair rivayetleri serdettikten sonra şöyle demektedir: Bunlar Beytullah'ın temellerinin İbrahim'den önce yapılmış olduğunu, İbrahim'in ancak o temellere ulaştırılıp orada makam tutturulduğunu göstermektedir. ² Yine İbn Kesîr, Hac Sûresi 22/26. âyetin tefsirinde şöyle demektedir: Pek çokları bu âyetten İbrahim Aleyhisselâm'ın Beyt-i Atîk'i ilk inşa eden kişi olduğunu ve Beyt-i Atîk'in ondan önce yapılmamış olduğunu istidlal etmişlerdir. ³

Tahir Olgun "Hz. Adem ve Şit Aleyhisselâm zamanında insanların taştan, çamurdan evler yapacak kadar ilerlemediği, ahusus Âdem'in torunlarından Mehlalil devrine kadar benî Âdem'in dağlarda, bayırlarda barınıp onun zamanında ilk kasaba teşkil edildiği mervî bulunmasına nazaran Kâbe'nin Âdem ve Şit tarafından yapılmasına doğru bir rivayet denilemez" diyerek Kâbe'nin ilk olarak Hz. Âdem tarafından inşa edildiğini kabul etmez. Ancak "Meğer ki etrafına taş dizmek suretiyle sâha-i beyt'i sınırlandırmış olalar"⁴ diyerek bu işin orta yolunu bulmaya çalışır. Biz de "Eğer Âdem'e bina yapmayı öğreten Allah ise, neden olmasın?" demeyi tercih ederiz.

3. Kâbe'nin İkinci Olarak Hz. İbrahim Tarafından İnşa Edilmesi

Kâbe'yi ikinci defa inşa etme şerefini Cenâb-ı Allah Hz. İbrahim'e bahşetmiştir. Cenâb-ı Allah kendisine Cebrail (a.s.)

¹ İbn İshâk, *Sîre*, 73.

² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Elif Ofset, İstanbul, 1984, I, 256. karşılığını bul

³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, V, 409. Karşılığını bul

⁴ Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, 227.

göndermiş, O da Hz. İbrahim'e Kâbe'yi nasıl inşâ edeceğini öğretmiştir. Cebrail(a.s.) ile Hz. İbrahim (as), Şam taraflarından Mekke'ye doğru yola çıkarlar. Hz. İbrahim (a.s) daha Şam'da ihrama girer, Mekke'ye gelir ve doğruca Harem-i Şerif'e gider. O sırada Hz. İsmail (a.s.) dağda okçuluk oynamaktadır. O'na da Kâbe'nin inşasıyla ilgili emir bildirildi ve O bu emri cân ü gönülden kabul etti. Fakat Nuh Tufanı'nda Hz. Adem'in inşâ ettiği Kâbe'nin yeri kaybolduğu gibi, yüksekliği ve büyüklüğü de bilinmiyordu. Cebrâil (a.s.), Kâbe'nin yerini gösterdi ve ölçüsünü öğretti. Bundan sonra İsmail (a.s.) taş ve balçık taşıyor, İbrahim (as) da Kâbe'yi inşâ ediyordu. Duvarlar yükselip yukarıya taş erişmez duruma gelince, büyükçe bir taş getirdiler. Hz. İbrahim bu taşın üstüne çıkarak Kâbe'yi inşâya devam etti. "Makâm-ı İbrahim" denilen ve Hz. İbrahim'in ayak izlerinin bulunduğu taş, işte bu taştır.

Sıra Hacerü'l- Esved'in yerine gelince, Hz. İbrahim oğlu İsmail'e dedi ki: " Yâ İsmail! Bana iyi bir taş getir ki hacılara işaret olsun." İsmail (as) gidip bir taş getirdi. Hz. İbrahim "Bundan daha iyi olsun" dedi. Hz.İsmail bir müddet "daha iyi" bir taş bulmak için dağlarda koşuşturdu durdu. Fakat babasının istediği evsafa bir taş bulamadı Rivayete göre tûfan olunca melekler Beytullah'ın taşlarını Allah'ın emriyle dağlara götürüp emanet etmişlerdi. İsmail bir ara Ebû Kubeys dağından bir ses duydu: "Cebrail (as) tûfanda bana bir taş emanet etmişti; gel, onu al." İsmail (as) sesin geldiği yere gitti, orada iyi vasıflı bir taş buldu, hemen onu kucaklayıp babasına getirdi. Hz. İbrahim buna çok sevindi ve itina ile onu yerine koydu. Bu taş "Hacerü'l- Esved" idi.¹

Ahmed b. Hanbel'in İbn Abbas'tan rivayetine, Hz. İbrahim ve İsmail Peygamberler (as), Kâbe'yi dokuz zira yüksekliğinde ve üstü açık olarak inşâ etmişlerdi. Kapısı da yerden idi.²

Kur'ân-ı Kerîm'de, Kâbe'nin bu inşâsı ve inşadan sonra Hz. İbrahim'in nasıl dua ettiği kısaca şu şekilde ifade edilmektedir:

"Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın).İbrahim ve İsmail'le: Tavaf edenler, ibadete

¹ Hirevî, *Meâricü'n-Nübüvve*, 184,185.

² Kâmil Miras, *Tecrid-i Sarîh*, VI,17.

kapananlar, rükû ve secde edenler için Evim’i temiz tutun, diye emretmiştik.”

“İbrahim de demişti ki: Ey Rabbim! Burayı emin bir şehir yap, halkından Allah’a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvelerle besle. Allah buyurdu ki: Kim inkâr ederse, onu az bir süre faydalandırır, sonra onu cehennem azabına sürüklerim. Ne kötü varılacak yerdir orası!”

“Bir zamanlar İbrahim ve İsmail beraber Beytullah’ın temellerini yükseltiyor, (şöyle diyorlardı:) Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin.”

“Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar, bize ibadet usullerini göster, tevbemizi kabul et; zira tevbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin.”

“ Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitab ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin”¹

Baba-oğul Kâbe binasını tamamladıktan sonra O’nu tavaf edip haccın erkanını yerine getirdiler. Hz. İbrahim (as) Beytullah’ı oğluna emanet ederek Şam taraflarına, eski vatanına gitmek istedi. Arafat’a çıktı. Mekke-i Mükerrreme’ye baktı; vadî içinde taşlı ve kumlu bir yerdî. Bir de Şam tarafına baktı. Bağlı, bahçeli ve akarsulu olup büyük bir halk kitlesinin orada oturduğunu gözünün önüne getirdi. İsmail’in evladını hatırladı ve onlara şefkat etti. Ellerini kaldırıp Cenâb-ı Allah’a şöyle yalvardı: “Ya Rabbi! İsmail’in evladına rahmet eyle.” Devesine binip gideceği sırada Cenâb-ı Allah kendisine şöyle vahiy buyurdu:

“İnsanlar arasında haccı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde, kendilerine ait birtakım yararları yakînen görmeleri, Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah’ın ismini anmaları (kurban kesmeleri için) sana (Kâbe’ye) gelsinler. Artık

¹ Bakara, 2/125-129.

onlardan hem kendiniz yeyin, hem de yoksula, fakire yedirin.”¹

Hz. İbrahim bu emir üzerine “Yâ Rabbi! Benim sesim nereye kadar yetişir ki!” diye acziyetini izhar etti. Cenab-ı Allah “Seslenmek senden, yetiştirmek benden; tâ ki insanlar gelip bu Ev’i ziyaretle şerefleysinler” buyurdu. Hz. İbrahim geriye dönüp, makamına çıktı. Allah’ın ihsanıyla o kadar yükselmişti ki, kendisini dağların üstünde hissediyordu. Yüzünü Yemen tarafına doğru çevirerek şöyle haykırdı: “Ey insanlar! Yüce Yaratıcı bir ev bina etti. Ve sizi bu Ev’i ziyaret etmenizi emir buyurdu. Geliniz , ziyaret ediniz.” Sonra sırasıyla diğer yönlere doğru dönerek aynı çağrıyı tekrarladi. Cenab-ı Allah Halî’inin sesini bütün dünyaya duyurdu. Hatta bazı rivayetlere göre, o zaman baba sulbünde ve ana rahminde ne kadar hacca gidecek kimse varsa, hepsi “Lebbeyk..” dediler. Bir kere hac yapacak olanlar bir kere, iki kere hac yapacak olanlar ise iki veya üç kere cevap verdiler. Hz. İbrahim (as) yerine oğlu İsmail’ (as)i halife olarak bırakarak Şam tarafına gitti. İbrahim her sene Şam diyarından kalkıp hacetmiştir.²

4. Kâbe’nin Üçüncü Kez İnşası

Kâbe’nin üçüncü inşası Hz.Muhammed (sav)’in 35 yaşlarında olduğu zamana rastlar. Takriben miladın 605. senesi idi. Kâbe duvarlarının dış örtüsü önce ateş almış, sonra da şiddetli yağmurlar yağdığından Kâbe daha fazla dayanamayarak yıkılmıştı. Kureyş helal parasıyla Kâbe’yi ancak Hatim denilen kısım dışarıda kalacak şekilde yapabilmisti. Ayrıca önceden mevcut olan iki kapısından birisini kapadılar ve diğer kapının eşliğini de yüksek tuttular. Hz. Peygamber Kâbe’nin bu inşasında omuzları incininceye kadar taş taşımış ve Hacerü’l- Esved’in yerine konması hususunda ihtilaf meydana gelince, Kureyş’in kendisini hakem tayin etmesi neticesinde, Hacerü’l- Esved’i de yerine koymuştu.³

Zaman, mekan ve ibadet usulü itibariyle hac, uzun bir tarihi süreç içerisinde oluşmuştur. Bu bakımdan hac, “insanlık tarihini ve bu tarih içinde insanın Rabbiyle münasebetini sembolik olarak yeniden

¹ Hac, 17/27-28.

² Hirevi. *Meâricü’n- Nübüvve*, 186.

³ Bkz: M.Asım, *Köksal İslam Tarihi Mekke Devri*, 108-109.

yaşaması” manasına gelmektedir. İnsan bu tabloda Adem’i, Havvâ’yı, Hacer’i, İsmâil’i, İbrahim’i, ve Hz. Muhammed’i canlandıracak ve değişik yer ve zamanlarda, onları temsil edecektir. Böylece insan, tarihi en önemli noktalarıyla yeniden yaşayacak ve bunu sahte bir tiyatro ve piyes havasında değil de, bir ibadet atmosferinde icra edecektir. Tarihin yeniden yaşanması demek, insanın tarihten en üst düzeyde ibret alması, şimdiki görevini ona göre yapması demektir.

III. Hz. İbrahim’in Getirdiği Hac Menâsiki

İslâm’a göre farz ve vacipleri itibariyle hac; hac niyetiyle ihrama girmek, Arafat’ta vakfeye durmak, Müzdelife’de vakfeye durmak, remy-i cemerât (şeytan taşlamak), Kabe’yi tavaf etmek, Safâ ile Merve arasında sa’y etmek, halk veya taksîr (traş olmak veya saçları kısaltmak) ve afakiler için tavaf-ı kader’den ibarettir.¹ Bu menâsik’in hepsi muayyen yer ve zamanlarla ilgilidir. Bu yer ve zamanlar da, bizâtihi insan ve insanlık tarihi açısından çok önemlidir. Zira bu yerlerde, muayyen zamanlarda bütün insanları ilgilendiren çok önemli hadiseler cereyan etmiştir. Hac insana bu olayları hatırlatır, adetâ ibadet havasında aynı olayları hacılara temsîli olarak yaşatır. Bu anlamda hac tarihin yeniden yaşanması demektir.

Hz.İbrahim’in ettiği duanın en önemli kısımlarından birisi “bize ibadet usullerimizi göster”² şeklindeydi. Cenâb-ı Allah da Cebrail (as) vasıtasıyla hac dahil her türlü ibadet esaslarını kendisine öğretmiştir.

1. İhrama Girme

Cahiliye devri Arapları haccetmek veya putlara ibadet etmek istedikleri zaman ihrama girerlerdi. Rivayetler, Medinelilerin Menât putu³ ile İsâf ve Nâile putları için ihrama girdiklerini haber vermektedir.⁴

¹ Geniş bilgi için bkz: Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, s. 370-379.

² Bakara 2/128.

³ Buhârî, *Umre* 10; Müslim, *Hac*, 260.

⁴ Müslim, *Hac*, 259.

Müşrik Araplar ihramlıyken hayvan eti yemezler, perhiz yaparlardı. Onlar ihrama girmeyi başka açılardan da zorlaştırmışlardı. İhramlı iken gölgede oturmazlar, eve veya çadıra girmeleri gerektiği zaman, evin arka duvarını delerek veya üstünden atlayarak eve girerlerdi. Yaptıkları bu garip işleri de “birr =iyilik” olarak kabul ederlerdi.¹ Ancak bu garip hareketlerin hepsini Kureyş kabilesi yapmazdı. Kureyş ve Harem halkı evlerine kapılarından girip çıkarken, Medineliler, köylüler ve çadırlarda yaşayanlar evlerine kapılarından girmezler, çadır halkı çadırlarının arkasından girip çıkar, evleri olanlar ise arkasından açtıkları delikten veya kurdukları bir merdivenle evlerine girer çıkarlardı.² Kur’an-ı Kerim ve hadislerin işaret ettiğine göre Kâbe özel bir kıyafetle tavaf edilirdi. Mekkeliler bu özel kıyafeti satarlardı. Bu kıyafeti satın alamayanlar Kâbeyi çıplak olarak tavaf ederlerdi.³

Cahiliye devrindeki ihrama girme ve çıkma ile ilgili bütün bu olayların tamamen kendileri tarafından uydurulmuş şeyler olduklarını kabul etmek mümkün değildir. Bütün bunlar Hanîf dininin bozulmuş şekillerinden ibaretti.

2. Telbiye

İbn İshak’ın naklettiği bir rivayete göre ilk telbiye Hz. İbrahim’in hac çağrısı üzerine yapılan -ki bu çağrının yapılması Cenâb-ı Allah tarafından emredilmişti-⁴ cevapla başlamıştır. Cenâb-ı Allah kendisine “İnsanlar arasında haccı ilân et..”⁵ diye emrettiği zaman “Yâ Rabbi! Nasıl söyleyeyim?” deyince, kendisine “Ey insanlar! Rabbinizin emrine icabet edin!, de” denildi. O da dağa çıkarak aynı şekilde seslendi. Bu çağrıyı duyanlar kendisine şöyle cevap verdiler: “Lebbeyk, Allahümme Lebbeyk.”⁶ Başka bir rivayete göre Hz. İbrahim bu çağrısını Doğu, Batı, Şam ve Yemen taraflarına doğru dönerek ayrı ayrı yapmış ve her taraftan “Lebbeyk Lebbeyk”

¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini*, I, 685; Tahir Olgun, *Müşümanlıkta İbadet Tarihi*, 179.

² Kâmil, Miras, *Tecrid-i Sarih*, VI, 191.

³ Bkz: A`raf. 7/31; Buharî, *Hac*, 91; Müslim, *Hac*, 152.

⁴ *Hac*, 22/27.

⁵ *Hac*, 22/27.

⁶ İbn İshâk, *Sire*, 72.

şeklinde cevap gelmiştir.¹

Telbiye Cahiliye devrinde de biliniyor ve her kabile tarafından değişik lafızlarla ifade ediliyordu.² Nizar (Kureyş) kabilesinin telbiyesi şöyleydi:

“Lebbeyk, Allahümme Lebbeyk, Lebbeyke lâ Şerike leke illâ Şerikün, Hüve leke, Temlikü ve mâ Meleke”

“Buyur, Allahım buyur! Buyur, Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır, Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin.”³

İbn Habîb’e göre müşrik Araplar bu şirk kokan telbiyeyi Amr b. Luhayy’dan beri yapmaya başlamışlardı. Telbiyede geçen “Şerik=Ortak” sözüyle de Hubel veya İsâf adlı putları kastediyorlardı.⁴ Abdullah Draz ise müşriklerin hac esnasında yaptıkları dualarda Allah’a şirk koşmaları kendilerine Sâbiî inanç ve amellerinden geçmiştir.⁵ Bu görüş İbn Habîb’in görüşleriyle çatışmaz. İbn Habîb şirk ifadelerinin kimin zamanında kullanılmaya başladığını, Draz ise bu ifadelerin kimlerden geçtiğini açıklamaktadır. Hz. İbrahim dönemindeki şirkten uzak telbiye muhtemelen şöyleydi:

“Lebbeyk, Allahümme Lebbeyk, Lebbeyke lâ Şerike Lek.”

“Buyur, Allahım buyur! Buyur, Senin ortağın yoktur.”

Hz. Peygamber (sav), Zü’l-Huleyfe mevkiinde devesinin üzerine binerek şöyle telbiye getirmişti:

“Lebbeyk, Allahümme Lebbeyk! Lebbeyke lâ Şerike leke Lebbeyk! İnnel-Hamde ve’n-Ni’mete leke ve’l-mülk, Lâ Şerike lek.”

“Ey Allah’ım! Senin davetine uydum. Her emrine âmâdeyim. Senin hiçbir ortağın yoktur. Hamd sanadır. Nimet senindir. Mülk de senindir. Senin hiçbir ortağın yoktur.”⁶

¹ İbn İshâk, *Sire*, 72-73; Ezrâkî, *Ahbâr-u Mekke*, I, 73.

² Bkz:İbn İshâk, *Sire*, 75, 100; İbnü’l- Kelbî, *Kitâbü’l- Esnâm*, 6-7; İbn Habîb, *K.el- Muhabber*, 311.

³ İbn İshâk, *Sire*, 100; İbnü’l- Kelbî, *K.el-Esnâm*, 6; İbn Habîb, *K.el-Muhabber*, 311; Müslim, *Hac*,.2.

⁴ İbn Habîb, *K. el-Muhabber*. 311.

⁵ Abdullah Draz, *Kur’an’ın Anlaşılmasına Doğru*, 136.

⁶ Buhârî, *Hac*. 26; Müslim. *Hac*.20.21; Mâlik, *Muvatta`*, I, 331.

Telbiye hac için Allah'ın emrine icabet etmeyi sembolleştiren bir sözdür ve bu sözün aslı İbrahim (as) zamanından beri var olagelmıştır.

3. Arafat'ta Vakfe

Arafe günü Arafat'ta vakfe, haccın mahiyetiyle ilgili iki rüknünden biridir.

Arafat, Mekke'nin 25 Km. güney-doğusunda, yaya altı saat mesafede bir bölgenin adıdır. Rivayetlere göre Hz. Havvâ ile Hz. Adem Arafe gününde bu bölgede bulunan Cebelü'r-Rahme (Rahmet Dağı) denilen bir tepede buluşmuşlardı.¹

“Arafât”, “arafe” kelimesinin çoğul şeklidir. Ancak bu dağa nasıl isim olduğu ve hangi kökten türetildiği hakkında ihtilaflar vardır:

Bazı alimler, “tanımak” manâsına gelen “ma’rifet”ten; bazı alimler “i’tiraf”tan; bazı alimler de “güzel koku” manâsına gelen “arf”ten türetildiğini ifade etmişlerdir.²

Hz. Havvâ ve Hz. Adem'in buluştukları bu güne “Arafe Günü” denmesinin sebebi hakkında muhtelif rivayetler vardır:

a-Bir rivayete göre Hz. Havvâ ile Hz. Adem bu günde buluşup birbirleriyle yeniden tanıştıkları için, bu güne Arafe Günü, buluştukları yere de Arafat denilmiştir.³

b-Diğer bir rivayete göre ise Cebrâil âleyhisselâm, Hz. İbrahim'e hac menâsikini öğretilince şöyle sormuş:

-Arafte (anladın mı, öğrendin mi)?

Neam, Araftü (Evet, anladım, öğrendim).⁴ Ve Arafe Gününün ismi buradan kalmış.

c-Başka bir rivayete göre, halk Arafat meydanında vakfeye durup günahlarını burada itiraf ettikleri için, Arafe Gününe bu isim

¹ Hirevî, *Meâricü'n- Nübüvve*, 133.

² Canan, *Kütüb-i Sitte*, V, 534.

³ Ceylânî, *Gunyetü't- Tâlibîn*, 333.

⁴ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 793; A.Köksal, *İslâm Tarihi*.VIII, 250.

verilmiştir.¹

d-Bu konuda en meşhur rivayet ise şudur:

Bir gün İbrahim Aleyhisselam ibadet ettiği mihrapta uyudu. Rüyasında İsmail Aleyhisselâm ile otururken bir melek gelip: “Ben Allah Teâlânın Rasûlüyüm; Allah Teâlâ bu oğlunu kurban etmeni emrediyor” dedi. İbrahîm Aleyhisselâm korku ile uyandı. Rüyanın Rahmânî mi, şeytânî mi olduğu hususunda tereddüt etti. O gün hep bunu düşündü. Onun için bu güne “Terviye (üzerinde düşünme) günü” denildi. İbrahim Aleyhisselâm ikinci gece aynı rüyayı gördü. Rüyanın rahmânî olduğunu anladı. O güne “Arafe (bilme) günü” denildi. Üçüncü gece yine aynı rüyayı gördü. Artık Cenâb-ı Allah’ın emri olduğunda hiçbir şüphesi kalmadı. Hacer’in yanına geldi. O’na bir dostunu ziyarete gitmek üzere İsmâîl’i hazırlamasını söyledi. Sonra Mina’ya çıkıp İsmail’i kurban etmek istedi. Cenâb-ı Allah kendisine bir koç indirdi ve İsmail’in yerine bu koç kurban edildi. Bu güne de “Nahr (kurban, kesim) günü” denildi.²

Muhtemelen Adem Aleyhisselâm’la Hz. Havva’nın buluştuğu gün ile, Hz. İbrahim’in oğlunu kurban etmesi gerektiğini anladığı gün aynı gündür. Gerek yer ismi ve gerekse gün ismi olarak Arafât ve Arafe, isimlerini tarihî olaylardan almışlardır. Arafat’ta vakfenin de o zamandan beri var olması gerektiği düşünülebilir. Buna göre Hz. Adem’in yaptığı hacda da, Hz. İbrahim’in yaptığı hacda da Arafat’ta vakfe vardı. Nitekim İslâm’dan önce Arap kabilelerinin icra ettiği hacda da Arafat vakfesinin ve Arafat’tan Müzdelife ve Mina’ya inişin (ifâza) var olduğunu görüyoruz. Ancak kendilerini bir nevi Arapların efendisi konumunda gören bazı kabileler haccın bu kısmını kendilerine göre uydurdukları bazı usuller çerçevesinde icra ederlerdi. Kendilerine “Hums” denilen Kinâne, Huzâa ve Kureyş kabileleri, Harem’den dışarı çıkmazlar, Müzdelife’den ileriye gitmezler ve “Biz Harem halkıyız, Harem’den dışarı çıkmayız” derlerdi.³ Müzdelife’de vakfe yapmalarının gerekçesini ise şöyle izah ediyorlardı: “Biz Hz. İbrâhîm’in evladıyız, Kâbe’nin sahibiyiz, Mekkeliyiz, sair Arap kabilelerine mensup hiçbir fert bizim şeref ve asaletimize sahip

¹ A.Köksal, *İslâm Tarihi*, VIII,250.

² Hirevî, *Meâricü’n-Nübüvve*, 174-175.

³ İbn İshâk, *Sîre*,100; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 319.

değildir. Durum böyle olunca biz, hiçbir şeye ta'zim etmeyip, bütün hürmetimizi, Harem dahiline hasretmeliyiz. Arafat'ta halk ile vakfe yapmak bizim kadrimizi düşürüyor.”¹ Hz. Aişe de, Kureyş'in ve Kureyş'in dinini benimseyen müşriklerin Müzdelife'de vakfe yaptıklarını, bunların Hums diye isimlendirildiklerini, bunlardan olmayan Arap hacıların ise, Arafat'ta vakfe yaptıklarını haber vermektedir.² Mudar'dan olan sair Arap halkı ise Arafat'ta vakfe yapardı.³ Hz. Peygamber (sav) Hums'a mesub olmakla beraber, İslâm'dan önce yaptığı haclarda dahi Hums uygulamasını tasvib etmez, vakfesini Arafat'ta yapardı.⁴

Hums uygulaması Hz. İbrahim zamanında yoktu. İbn Hişâm, Hums uygulamasının Fîl senesi sıralarında ihdâs edilmiş bidatlardan olduğunu söylemektedir.⁵ Bu husus Hz. İbrahim dinine ve İslâm'ın özüne zıt olduğu için, Hums uygulaması doğrudan doğruya Cenâb-ı Allah tarafından kaldırılmış ve hacceden herkesin Arafat'a çıkarak, orada vakfe yaptıktan sonra dönmesi (ifâza) emredilmiştir.⁶

Başta Arafat'ta vakfe olmak üzere hacda şiar olaran nitelendirilebilecek bütün hac menâsiki Hz. İbrahim'den kalmadır. Hz. Peygamber'den gelen rivayetler bu hususu desteklemektedir. Amr b. Abdullah b. Safvân, Yezîd b. Şeybân el-Ezdi'nin şöyle dediğini naklediyor: Biz vakfe mahallinde (Arafat'ta), Amr'ın imamdan uzakta durduğu bir yerde vakfe yaparken, İbn Mirba' el-Ensârî yanımıza gelerek şöyle dedi: “Ben Allah Resûlü'nün size gönderdiği elçiyim. Efendimiz hazretleri sizlere şu emri gönderdi:

“Meşâirleriniz üzere olun. Zira sizler, babanız İbrahim'in mirası üzeresiniz.”⁷

¹ İbn İshâk, *Sire*, 80; İbn Hişâm, *Sire*, I, 211-212; Kamil Miras, *Tercriid-i Sarih*, XI, 56.

² İbn İshâk, *Sire*, 76; Buhârî, *Tefsiru'l- Kur'ân*, 35; Müslim, *Hac*, 151.

³ İbn İshâk, *Sire*, 100.

⁴ İbn İshâk, *Sire*, 76; İbn Hişâm, *Sire*, I, 216; Buhârî, *Hac*, 91; Müslim, *Hac*, 153; *Nesâi*, *Hac*, 202.

⁵ İbn Hişâm, *Sire*, I, 211; Kamil Miras, *Tercriid-i Sarih*, XI, 55

⁶ Bakara 2/199.

⁷ Tirmizî, *Hac*, 53; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 63; Nesâi, *Hac*, 202; İbn Mâce, *Menâsik*, 55.

4. Müzdelife Vakfesi

Müzdelife, Arafat'la Mina arasında, Muhassar vadisi ile Me'zemeyn arasında kalan dar bir bölgenin adıdır. İslâm'a göre hacın vaciplerinden birisi de Müzdelife'de vakfe yapmaktır.

Bu bölgeye “Müzdelife” denmesinin sebebi hakkında ihtilaf edilmiştir:

Bazı alimler, ictimâ (toplanma, bir araya gelme) manâsındaki “izdilâf” kelimesinden geldiğini söylemişlerdir. “İztilâf” için “iktirâb” yani “yakınlaşma” manâsına gelir, diyen de olmuştur. Müzdelife Allah' yakınlaşma yeridir.

Bazıları Arafat'tan sökün eden (ifâza yapan) hacıların Mina'da “izdilâf”ı (birleşmeleri) sebebiyle bu ismin verildiğini söylemişlerdir.

Bazı alimler ise, Hz. Havvâ ile Hz. Adem'in burada birleşmeleri sebebiyle bu ismin verildiğini ileri sürmüşlerdir. Bu manâya olmak üzere Müzdelife'ye “Cem” =birleşme yeri” dahi denilmiştir. Hadislerde Müzdelife'nin ismi sık sık “Cem” olarak geçer. Rivayete göre Hz. Adem (as), Cennet'ten yeryüzüne indirildiği zaman, Hz. Havvâ ile, Arafat'ta tanışmaya kadar yakınlık kuramadı. Arafat'ta tanıştılar, Müzdelife'de birleştiler. Bu sebeple oraya “Müzdelife” ve “Cem” denilmiştir.

Bir başka görüşe göre kelimenin kökü olan “zülfet”, “kurbet” yani “yakınlık” manâsına da gelir. Hacılar bu yerde Harem bölgesine yaklaştıkları için, buraya “Müzdelife = Yaklaşma Yeri” denmiştir. Nitekim burası Harem'le Arafat bölgesi arasında hudut noktasıdır.¹

İztibâ, remel, tahsib gibi sünnet seviyesindeki bazı usullerin dışında, İslâm dininde hac menâsikine yeni ilaveler neredeyse yapılmamış gibidir. Yapılan ilaveler de genelde sünnet ve müstehab seviyesinde sayılan hususlardır. Bunlar da genellikle bir olay münasebetiyle hac menâsiki içersine girmişlerdir.

Müzdelife'de vakfe İslâmî hacda önemli bir esastır ve bu esasla ilgili olarak Hz. Peygamber (sav) döneminde meydana gelen herhangi bir olaydan bahsedilmemektedir. Fakat en azından “Müzdelife” isminin konuluşu konusunda Hz. Adem'e kadar varan

¹ Canan, *Kütüb-i Sitte*, V, 529-530.

bir olaydan söz edilmektedir. Kanaatimize göre Müzdelife vakfesi Hz. Adem zamanından beri vardı ve bu esas. Hz. İbrahim zamanında da devam etmiştir. Nitekim cahiliye devrinde de hacılar Müzdelifeye gelirler ve orada vakfe yaparlardı. Kaynaklarımıza göre cahiliye devrinde, hacıların Müzdelife'den hareket edip Mina'ya gidebilmeleri için, Benî Sûfe denilen bir ailenin izin vermesi şarttı. Bu olay, kurban kesileceği günün sabahında cereyan ederdi. Bu vazifenin başında Zeyd b. Advân oğulları bulunuyordu.¹

Hz. İbrahim zamanında Müzdelife vakfesi olmasaydı, cahiliye devrinde böyle bir uygulama olmazdı şeklinde düşünülebilir. Müzdelife ile ilgili rivayetlerin Hz. Adem'e kadar uzanması da bu görüşümüzü desteklemektedir.

Kur'an'da Müzdelife vakfesiyle ilgili olarak şöyle buyurulmuştur: "Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin ve O'nu, size gösterdiği şekilde anın. Şüphesiz ki siz daha önce yanlış gidenlerden idiniz."² En sahih rivayete göre Meş'ar-i Harâm, Müzdelife kesiminde bir tepenin ismidir; buna Kuzeh Tepesi de denir. Kur'an-ı Kerim'in Müzdelife'de yapılacak işten bahsediş şekline bakılırsa. Müzdelife vakfesi önceden de vardı ve insanları bu yerle ilgi bazı yanlış uygulamaları mevcuttu. Cenâb-ı Allah insanları bu konuda uyarış ve doğru olanı hatırlatmıştır.

5. Mina'da Cemreleri Taşlamak

Cemre, "cimâr" kelimesinin çoğulu olup, ufak taşlar kümesi mânâsına gelir. Mina'da birbirine birer ok atımı uzaklıkta üç cemre (taş kümesi) vardır: Cemre-i ûlâ, cemre-i vustâ, cemre-i akabe. Halk arasında bu cemreler, küçük şeytan, orta şeytan ve büyük şeytan olarak bilinir; "remyü'l-cimâr"a da, "şeytan taşlama" adı verilmiştir.

İslâmî kaynaklara göre remyü'l-cimâr Hz. İbrâhim dininden kalma bir esastır. Taberî'nin nakline göre Hz. İbrahim ile oğlu İsmail, hac için Mina vadisine indikleri zaman Cemretü'l-Akabe'de şeytan kendisine görünmüş ve Cebrâil de Hz. İbrahim'e "O'na taş at" demiştir. Hz. İbrahim de şeytana yedi taş atmıştır. Cemretü'l-Vustâ

¹ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 128; Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, 260.

² Bakara, 2/199.

ve Cemretü's- Süflâ (cemre-i ûlâ) yanında da bu olay iki kez cereyan etmiştir.¹ Bazı rivayetlere göre ise, Hz. İsmail'in kurban edilme hadisesinde şeytan önce Hacer'i, sonra da İsmail'i aldatmak istemişti. Fakat her ikisini de aldatamayınca en sonunda bir ihtiyar kılığına girerek, Hz. İbrahim'i aldatmaya çalışmış; O da bu ihtiyarın şeytan olduğunu anlayınca O'nu üç kere taşlamıştır.² Bazı rivayetlere göre ise şeytan Hz. İsmail'i aldatmaya çalışırken, Hz. İbrahim, oğlu İsmail'e O'nun şeytan olduğunu ve O'nu taşlamasını emretmiş, İsmail de bugün cemrelerin bulunduğu yerlerde üç kez şeytanı taşıyıp kovmuştur.³ Rivayetler şeytanı kimin taşıdığı konusunda ihtilafli olmakla beraber, hadisenin Hz. İbrahim zamanında geçtiği hususunda müttefiktir. Cahiliye devrinde remyü'l- cimârın bilinmesi ve bunun sonradan uydurulmuş bir şey olduğu hakkında İslâmî kaynaklarda herhangi bir şey nakledilmeyip, bilakis Hz. İbrahim zamanından kalma bir adet olduğu hususunda muhtelif rivayetlerin bulunması, remyü'l- cimârın Hz. İbrahim'in dininden kalma bir ibadet usûlü olduğunu gösterir.

Cahiliye devrinde Nefr (dönüş) günü cemreleri taşıma usûlü şöyle cereyan ederdi: Taş atma hususunda acele eden kimseler Sûfe'ye gelirler "Kalk, taşla ki, biz de seninle birlikte taşıyalım" derlerdi. O da "Hayır, Vallahi güneş batıya meyletmedikçe olmaz" derdi. Acele edenler, Sûfe'yi sıkıştırmalarına rağmen, Sûfe güneş batıya meyletmedikçe cemreleri taşlamaktan kaçınır, nihayet güneş batıya meyledince, kalkar cemreyi taşlar, halk da onunla beraber cemreyi taşlardı.⁴ Yani cahiliye devrinde Sûfe'den bir görevli cemreyi taşlamadıkça, hiç kimse cemreyi taşıyamazdı. Görevli ilk taşı atınca, halk da taşlamasını yapardı. Taşıma âdeti de Hz. İbrahim zamanından kalmış bir âdetti. İslâm bu âdeti haccin önemli esaslarından biri olarak kabul etmiştir.

6. Haceru'l-Esved'i İstilâm ve Tavâf

Yukarıda geçtiği üzere Haceru'l- Esved, Hz. Adem'in inşa ettiği

¹ İbn İshâk, *Sîre*, 78; Taberî, *Tarih*, I, 274-276.

² Hirevî, *Meâricü'n- Nübüvve*, 175.

³ Kazancı, *Peygamberler Tarihi*, I, 229.

⁴ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 126; Taberî, *Tarih*, II, 257.

Kâbe'de vardı. Nuh tufanı neticesinde Kâbe yıkılmış, Haceru'l-Esved ise Ebû Kubeys dağında kalmıştı. Hz. İbrahim Kâbe'yi inşa ederken tavafın başlangıç yerini işaret etmek üzere güzel bir taş isteyince, Hz. İsmail Ebû Kubeys dağındaki bu taşı bulup getirmişti. İbn İshâk'ın rivayetine göre Hz. Adem Cennet'ten çıkarılırken, bu taş kendisine verilmişti. Ve O, bu taşla aydınlanıyordu.¹

İslâm Ansiklopedisi'nde "Tavaf" maddesini yazan Buhl, tavafın İranlılar, Hindular, Budistler, Romalılar ve diğer milletlerde de mevcut olduğunu ve mazisinin çok eski bir zamana kadar çıktığını söylemektedir.² Bu da tavafın dini ve evrensel bir boyutu olduğunu göstermektedir. Buhl, Kâbe etrafındaki tavafın Hz. İbrahim'den kalma olduğunu ifade eder.³ Kur'an naslarına göre de bunda bir şüphe yoktur.⁴ Ancak Kâbe'nin Hz. Adem zamanında inşa edildiğine dair rivayetlerle, diğer dinlerdeki tavaf adeti, tavafın Hz. Adem'e kadar uzadığını göstermektedir. Nitekim Taberî, tavafın, Hz. Adem'in yaptığı ilk hacdan kaldığını ifade etmektedir.⁵ Bu nedenle Haceru'l-Esved'in selamlanması ve Kâbe'nin tavaf edilmesi hususu, müşriklerden kalma bir âdet olmayıp, Hz. Adem dininden kalma ibadet şekillerinden oldukları açıktır.

Cahiliye devrinde Araplar Kâbe'yi tavaf etmek istedikleri zaman, önce Kâbe'nin yakınında bulunan İsâf adlı putu istilâm etmekle tavafa başlarlar, Nâile adlı putu istilâm etmekle de tavafı bitirirlerdi. Mekke fethedilince, diğer putlar gibi, İsâf ve Nâile putları da parçalanmış ve cahiliye devrindeki tavafıla ilgili uygulama ibtal edilmiştir.⁶ Bunun dışında İslâm, İbrahim dininde olmayan tavafıla ilgili diğer bazı cahiliye devri uygulamalarını da ibtal etmiştir.

7. Sa'y

Sa'y, Safâ ve Merve tepeleri arasında Safâ'dan başlamak üzere, dört gidiş ve üç dönüşten ibaret hızlıca yürüyüşten ibaret olup,

¹ İbn İshâk, *Sîre*, 74.

² Buhl, "Tavaf" Mad. *İslâm Ansiklopedisi*, XII, 1,65.

³ Buhl, "Tavaf" Mad. *İslâm Ansiklopedisi*, XII, 1,65.

⁴ Bkz: Bakara 2/125.

⁵ Taberî, *Tarih*, I, 123.

⁶ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 120.

İslâm'da haccın en önemli vaciplerinden biridir. Ezrâkî, sa'yin Hz. İbrahim devrinden kalma olduğunu ifade etmektedir.¹ Cahiliye devrinde de sa'y âdeti vardı. Ancak cahiliye devrinde Amr b. Luhayy, Safâ ve Merve tepelerine biri kadın diğeri erkek şeklinde olan İsâf ve Nâile putlarını diktirmiş bulunuyordu. O'ndan sonra hac ve umre yapanlar, bunları ta'zîmen meshederlerdi.²

Kur'an'a göre "Safâ ve Merve, Allah'ın nişanelerinden"³ olup bu ikisini tavaf etmekte herhangi bir sakınca yoktur.

Sa'yin cahiliye devrinde bulunması bunun Hz. İbrahim devrinden kalma bir âdet olduğunu gösterir. Ancak cahiliye devri Arapları bu âdet üzerinde bazı tasarruflarda bulunmuşlar ve onu aslı şeklinden çıkarmışlardı. İslâm bu tür uygulamaları iptal etmiş ve sa'yi Hz. İbrahim zamanındaki şekliyle kabul etmiştir. İslâm'ın sa'ye ilave ettiği tek şey, sa'yin sünnetleri arasında yer alan hervele'dir.⁴

Kanaatimize göre sa'y, Hz. İbrahim devrinden kalan ve oğlu İsmail'i su bulmak için Safâ ve Merve arasında koşuşturan Hz. Hacer'i temsil eden bir ibadet şeklidir. Hz. İbrahim, birinci eşi Sâre'nin isteği üzerine, ikinci eşi Hacer ve oğlu İsmail'i alarak Mekke vadisine bırakmıştı. Yanlarında azık ve suyu tükenen Hacer su aramak için önce Safâ tepesine çıkmış, oradan Merve tepesine yürümüş ve bu iki tepe arasını dört gidiş üç dönüş olmak üzere yedi kez katetmişti. Nihayet bu çaresiz insana Cebrail görünmüş, ayakları veya kanadıyla Zemzem kuyusunu açarak gitmiştir.⁵ Hz. Hacer'in Rabbinden yardım isteyerek iki tepe arasında koşuşturması ise hac ibadetinde önemli bir esas olarak kalmıştır.

8. Traş Olmak Suretiyle İhramdan Çıkmak

Medineliler cahiliye devrinde İsâf ve Nâile putlarını ziyaret etmek istedikleri zaman telbiye getirerek ihrama girerler, Safa ve

¹ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 40.

² İbn Habîb, *K.el-Muhabber*, 311; Olgun, *İslâm'da İbadet Tarihi*, 281.

³ Bakara 2/158.

⁴ Hervele, erkeklerin Safâ ve Merve tepelerinin ortasındaki vadide, bugün için iki yeşil direkle işaretlenen yerde koşarak yürümeleridir.

⁵ Bkz.Kazancı, *Peygamberler Tarihi*, I, 217-220.

Merve arasında sa'y ettikten sonra traş olup ihramdan çıkarlardı.¹ Medîneli Evs ve Hazreç kabileleri hac için Mekke'ye geldiklerinde Arafat'ta herkesle beraber vakfe'ye dururlar, sonra Kâbe'yi tavafl ederler, daha sonra Menât'ı ziyaret ederler, başlarını bu putun yanında traş ederlerdi.² Traş olmak suretiyle ihramdan çıkma usûlü büyük ihtimalle Hz. İbrahim'den kalma bu uygulamadır.

Hız. Peygamber de saçları tamamen tıraş etmek (halk) veya kısaltmak (taksir) suretiyle ihramdan çıkılabileceğini ifade etmiştir.³

9. Hac Kurbanı

Allah Teâlâya yaklaşmak için kurban niyetiyle kesilen hususi hayvana Kurban denir. Kurban bayramında Allah rızası için kesilen kurbana "udhiyye"; hac kurbanına ise "hedy" denir. Hedy, harem bölgesinde hacla ilgili olarak kesilen kurbandır.

Tarih boyunca insanlar Allah'a yakın olmak maksadıyla çeşitli şekillerde kurban takdim etmişlerdir. İlk kurban Hız. Adem'in iki oğlu Hâbil ile Kabil'in kurbanlarıdır. Kur'ân-ı Kerim isim verilmeden bu olaydan söz eder.⁴ Bu iki kardeşten Hâbil koç kesmiş, Kâbil ise ekin sunmuştu. Kurbanının kabul edilmemesi sebebiyle Kâbil, kardeşi Hâbil'i kıskanmış ve onu öldürmüştü.⁵

Kur'ân-ı Kerim'de gördüğü bir rüya üzerine Hız. İbrahim'in isim verilmeksizin⁶ oğlu İsmail'i kurban etmeye çalışması olayından müteaddit yerlerde bahsedilir.⁷ Tevrât'a göre ise Hız. İbrahim'in kurban etmek istediği oğlu, Hız. İshâk'tır.⁸

İslâmî kaynaklara göre Hız. İbrahim'in kurban etmek istediği oğul, Hız. İsmail'dir ve şu hususlar bunu doğrulamaktadır:

¹ Müslim, *Hac*, 259.

² İbnü'l-Kelbî, *K.el-Esnâm*, s. 10.

³ Buhârî, *Hac*, 131, *İlim*, 23, 46, *Eymân* 15; Müslim, *Hac*, 327; Muvatta', *Hac*, 189, 242; Tirmizî, *Hac*, 76, Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 80; İbn Mâce, *Menâsik*, 74.

⁴ Mâide, 5/27.

⁵ Suyûtî - Mahallî, *Tefsîru Celâleyn*, 1.132.

⁶ Bkz: Meryem, 19/54.

⁷ Bkz: Saffât, 37/100-111; İbrahim, 14/39.

⁸ Tevrât, *Tekvin*, 22/1-9.

a. Kur`ân-ı Kerim`de kurban edilmek istenen oğuldan yani Hz.İsmail`den bahsedildikten hemen sonra, Hz. İbrahim, Hz. İshâk ile müjdelenmiştir.¹ Buna göre Hz. İshâk`ın doğumu, Hz.İsmail`in kurban edilme olayının hemen akabinde gerçekleşmiş bulunmaktadır. Tevrat`taki bilgiler de bunu doğrulamaktadır. Hz.İshak doğduğu zaman Hz. İsmail 14 yaşında,² baba İbrahim ise 100 yaşında³ bulunuyordu. Bundan bir sene önce baba İbrahim 99, oğul İsmail ise 13 yaşında iken aynı günde sünnet olmuşlardı.⁴ Sünnetten bir sene sonra ise kurban olayı gerçekleşmiş ve arkasından da Hz. İshâk doğmuştur.

b. Kur`ân-ı Kerim`de Hz. İsmâil şöyle anılır: “Kitab`da İsmail`i de an. Çünkü O, va`dinde duran (bir kişiydi), resûl ve nebî idi.”⁵ Bu âyette Hz. İsmail`den “va`dinde duran” sıfatıyla bahsedilmektedir. O`nun bu sıfatı, babası İbrahim`in kendisini kurban etmek istemesi üzerine şöyle demesinden kaynaklanmaktadır: “Babacığım, sana emredileni yap. İnşallah, beni sabredenlerden bulacaksın.”⁶

c. Tivrât`ta kurban edilmesinden bahsedilen oğul, Hz. İbrahim`in “biricik oğlu”dur.⁷ Buna göre kurban edilmek istenen oğul ilk oğuldur. Çünkü biricik oğul, ilk oğuldur. Hem Tivrât`a, hem de İslâmî kaynaklara göre ilk oğul, Hz. İsmail`dir.

d. Bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber (sav) kendisini “Ben iki kurbanlık zatın oğluyum (Ene`bnu`z- Zebihayn)” şeklinde takdim etmiş ve kendisine “Ey iki kurbanlığın oğlu” diye hitap edilmesine ses çıkarmamıştır.⁸ Burada iki kurbanlıktan birisi büyük dedesi İsmail, diğeri ise babası Abdullah`tır.

e. Bir rivayete göre Hz. Peygamber “Gerçekten kurbanlık İsmail`dir”⁹ buyurmuşlardır.

¹ Bkz: Saffât. 37/ 112-113.

² Tivrât, *Tekvin*, 17/ 24-25.

³ Tivrât, *Tekvin*, 21/ 5.

⁴ Tivrât, *Tekvin*, 22/ 25-26.

⁵ Meryem. 19/54.

⁶ Saffât. 37/ 102.

⁷ Tevrat, *Tekvin*, 22/ 10-13.

⁸ Taberî, *Câmiu`l- Beyân*, XXIII. 85; Ali Osman Ateş, *Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler*, II.,215.

⁹ Kurtubî, *el-Câmi`*, XV, 100-101; Ateş, *Asr-ı Saadette Dinler*, II.,215.

f. Rivayete göre Hz. İsmail'in yerine kurban edilmek üzere gönderilen koçun boynuzları Haccâc zamanına kadar Kâbe'de asılı bulunuyordu. Haccâc ile Abdullah b. Zübeyr'in savaşı sırasında Kâbe ile beraber bunlar da yanmıştır. Buna göre kurban edilmek istenen zat, Hz. İshâk değil, Hz. İsmail olmalıdır. Çünkü Hz. İshâk Mekke'de bulunmuyordu.¹

Cahiliye devrinde hac zamanında kurban kesmek Arapların bir adeti idi. Ancak onlar Kurbanlarını Mina'da değil, Kâbe civarında keserlerdi. Kestikleri kurbanların kanlarını da Kâbe'nin duvarlarına sürerler, etlerini parçalar halinde taşların üzerine koyarlar ve "Allah için kestığımız şeyden vahşi hayvanlar ve kuşlar yeyinceye kadar bize bir şey yemek helal olmaz" derlerdi.²

Taberî'ye göre Hz. İbrahim Aleyhisselam kurbanının Mina'da keserdi. "Sonra da sana 'doğru yola yönelerek (hanîfen) İbrahim'in dinine uy! O müşriklerden değildi' diye vahyettik"³ âyeti de buna işaret etmektedir.⁴ Yukarıda geçen "Meşâiriniz üzere olun" hadisinin de Taberî'yi desteklediğini söyleyebiliriz.

Muhammed Hamidullah'ın değerlendirmesine göre ise muhtemelen Hz. İbrahim (a.s) zamanında kurbanlar cahiliye Araplarının yaptığı gibi Kâbe civarında kesiliyordu. Ancak Hz. Peygamber (sav) bu uygulamayı hijyen açısından sakıncalı gördüğü için değiştirmiş, kurbanlar Mekke dışında Mina'da kesilmeye başlanmıştır.⁵

Hz. Peygamber (sav) cemretü'l-Akabe'ye gelip taşlarını attıktan sonra Mina'da konakladığı yere gelmiş ve kurbanını burada kesmiştir.⁶ İslâm'a göre hac kurbanlarının harem bölgesinde kesilmeleri gerekmektedir.

¹ Çantay, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, II, 801.

² İbn İshâk, *Sîre*, 78.

³ Nabl, 16/123.

⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 262.

⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 902.

⁶ Buhârî, *Vuğü'*, 33; Müslim, *Hac*, 323; Tirmizî, *Hac*, 73; Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 79.

SONUÇ

1. Bütün ilâhî dinlerde iman esasları aynı olduğu gibi, genel olarak ibadet ve ahlâk esasları da aynıdır. Dolayısıyla bütün ilâhî dinlerde namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetler var olagelmıştır. Buhl'un İranlılar, Hindular, Budistler, Romalılar ve diğer milletler arasında tavafin bilindiği şeklindeki ifadesi de bunu göstermektedir. İslâm'ın beş temel esasından biri olan hac da, sadece İslâm dinine mahsus bir ibadet olmayıp, temelleri Hz. Adem'e kadar uzanmaktadır. Ancak hac menâsikinin genellikle Hz. İbrahim dininden kalma olduğunu söylemek mümkündür. İslâmiyet, hac ibadetiyle ilgili olarak Hz. İbrahim'den intikal edip de cahiliye devri Araplarının dejenere ettiği bazı hususları aslına irca etmiş, ayrıca bu ibadete kudüm tavafi, remel, ıztıba, hervele, vedâ tavafi (tavaf-ı sader) gibi bazı ilavelerde bulunmuştur.

2. Hz. İbrahim'in "Hanîf" ve "Müslim" bir peygamber olması, İslâm örfünde "ceddü'l-enbiyâ" (Peygamberlerin babası), Tevrat'ta ise "milletlerin babası" olarak bilinmesi, kendi neslinden zamanının insanlarına Cenâb-ı Allah tarafından "önder"lerin gönderilecek olması ve Hz. Muhammed'in (sav) de O'nun neslinden gelmiş bulunması, kendisinden sonra gelecek olan milletlere, kendi neslinden gelen peygamberlerin getireceği dinlerde, kendisinin getirdiği dinin umumî esaslarının bulunmasını gerekir. Hac ibadetinde bu özellik daha çok dikkat çekmektedir. Hac menâsikinden ihrama girme ve ihramdan çıkma, telbiye, Arafat'ta vakfe, Müzdelife vakfesi, Mina'da cemreleri taşlama, kurban, Hacerü'l-Esved'i istilâm, tavaf ve sa'y gibi usuller Hz.İbrahim dininde, İslâm'daki hacda olduğu şekliyle vardı.

3. Şu andaki Kâbe'nin tarihé olarak bilinen ilk bânisi Hz. İbrahim'dir. Hac'da kurban kesme, remyü'l-cemerât ve sa'y gibi önemli menâsikin temelini teşkil eden hadiseler de O'nun zamanında gerçekleşmiştir. İslâm'da genel olarak sünnet seviyesinde sayılan bazı hususlar istisnâ edilirse, Hz. İbrahim dininde hac, tamamiyle İslam'da uygulandığı şekliyle vardı.

4. Hac, oluşumu itibariyle tarihî bir ibadet olduğu gibi, gayesi itibariyle de insana tarihin en önemli kesitlerini sembolik olarak yeniden yaşatmayı amaçlayan bir ibadettir. Çünkü hac, insanın ibadet suuru içerisinde Hz. Adem'i, Hz. Havvâ'yı, Hz. İbrahim'i, Hz.

İsmail'i, Hz. Hâcer'i ve Hz. Muhammed (sav)'i temsil etmesi, bu anlamda âdeta tarihi en önemli kesitleriyle yeniden yaşaması anlamına gelmektedir. Hacda merkez, Hz. İbrahim ve O'nun zamanında yaşanan hadiselerdir. O, Nemrud, Firavun ve Şeytan'la çok mücadele etmişti. Eşleri Sâre ve Hacer, oğlu İsmail, hattâ malı ve mülkü konusunda çok ağır imtihanlara tabi tutulmuştu. Hz. İbrahim bütün bu sınavları kazandı ve şer güçlerin tamamı karşısında muzaffer oldu, galibiyetini ilan etti. Bu anlamda hac, düşmanlara karşı galebe ve zaferi, imtihanlar karşısında başarı ve muvaffkiyeti, Cenâb-ı Allah karşısında kulluğu ve ubûdiyeti temsil eder.

KAYNAKLAR

Ahmed Naim-Kâmil Miras, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Ankara,1980.

Ateş, Ali Osman., *Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler* (Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm adlı eser içinde) c.II, İstanbul, 1994.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul,1964.

Buhâri, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

Buhl, Fr., "Tavaf" Md. İslam Ansiklopedisi, M.E.B.Yay, c.XII, İstanbul, 1988.

Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara,1989.

Ceylâni, Abdülkadir, *Gunyetü't-Tâlibîn*, (Trc: A.Faruk Meyan), İstanbul,1979.

Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul, 1962.

Draz, Muhammed Abdullah, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, (Terc:Salih Akdemir), Ankara,1983.

Ezrâkî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh, *Ahbâru Mekke ve Mâ Cae fihâ mine'l-Asâr*, (Tah: Rüşdî es-Sâlih Melhas), Mekke,1399 h.

Gazali, Hüccetü'l- İslâm Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (Trc: Ahmed Davudoğlu), Bedir Yay, İstanbul.

Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (Trc. Sahlih Tuğ), 4. Baskı, İstanbul, 1980.

Hirevî, Muînüddîn Muhammed Emin Hirevî, *Meâricü'n-Nühüvve* (Altıparmak Peygamberler Tarihi), (Trc:Muhammed b. Muhammed Efendi), 9. Baskı, İstanbul,1986.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *K. el-Muhabber*, Beyrut, trs.

İbn Hişam. Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-*

Nebeviyye, (Tah: Mustafa es-Sakka- İbrahim b. Ebyarî, Abdulhâfız Şelebî), Beyrut, 1391 h.

İbh İshâk, Muhammed, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (Tah: Muhammed Hamidullah), Konya, 1981.

İbnü'l-Kelbî, Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed, *K.el-Esnâm* (Trc: Beyza Düşüngel, Putlar Kitabı, Metin ve tercüme), Ankara, 1961.

İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mısır, 1348.

_____, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri* (Tefsîru'l-Kur'ân'ı-l-Azîm). (Trc: Bekir Karlıgâ; Bedrettin Çetiner), İstanbul, 1984-1987.

Kazancı, Ahmed Lütfî, *Peygamberler Tarihi*, İstanbul, 1997.

Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit, İstanbul, 1949.

Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi (Mekke Devri. II. Muhammed ve İslamiyet)*, İstanbul, 1980.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân*, Mısır, 1950.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, (Nşr: M. Fuad Abdülbâkî), Kahire, 1951

Müslim, Ebu'l- Hüseyin Müslim el-Haccâc b. Müslim el-Kuraşî, *el-Câmiu's-Sahîh*, (Tah: M. Fuad Abdülbâkî), Çağrı Yay, İstanbul, 1981,

Olgun, Tahir *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Ankara, 1998.

es-Suyutî, Celalüddîn Adurrahman, *Tefsîru Celâleyn*, Mısır, 1966.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Ku'rân*, 2. Baskı, Mısır, 1954.

_____, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mulûk*, (Tah: M. Ebu'l-Fadl İbrahim), Beyrut, 1967.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *İlak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, trs

Hz. İBRAHİM- Hz. İSMAİL ve KURBAN

Prof. Dr. Ömer Faruk HARMAN*

1. Hıristiyanlıkta domuz etinin helal olup olmadığı

Bir hocamız, “Domuz eti Hıristiyanlıkta helal kılınmış olabilir” dedi. Doğrusu bu bir tahrifat değildir. Şimdi, benim bu konuya açıklık getirmem gerekiyor. Yahudi kutsal kitabı Tevrat’ın Levililer kitabında hangi hayvanlar yenilir, hangileri yenilmez, dört ayaklılardan, geviş getirenlerden, yarık tınaklılardan, geviş getirmeyenlerden, tek tınaklılardan tadat edilmiş. Denizin hayvanları ta’dâd edilmiş. Göğün kuşları tadat edilmiş. Hatta böcekler ta’dâd edilmiş. Tabii burada deve, domuz, tavşan gibi hayvanların etlerinin de yasak olduğu haram olduğu vurgulanmış. Yahudi şeriatinde hala bu böyle. Ancak günümüz dünya yahudileri üç gruba ayrılmıştır: Ortodoks Yahudilik, Muhafazakar Yahudilik ve Reformist Yahudilik. Reformist Yahudiler, genelde Avrupa ve Amerika’da yaşayan yahudilerdir. Bu Yahudiler, Tevrat’a adeta çöl kanunu diyen, cumartesi yasaklarına riayet etmeyen, Tevrat kurallarını ötekiler gibi uygulamayan, yabancılarla evliliğe, miks evliliğe, karışık evliliğe cevaz veren ve başka din ve ırklarla evlenen yahudiler. Reformist Yahudiler domuz etini yiyorlar. Niye? Çünkü diyorlar ki, domuz eti sıcak iklimde çok çabuk bozulabilen, hijyenik özelliğini kaybedebilen bir ettir. Filistin’in o sıcak ikliminde bunun yasalanması normaldir. Günümüzde eti, gayet hijyenik şartlarda muhafaza ediyoruz. Dolayısıyla yiyebiliriz. Şimdi bu ayrı.

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Ama Hz. İsa'nın konumu nedir? Hz. İsa, Kur'ân'a göre de Tevrat'ı tasdik etmiştir. Hz. İsa İncillere göre de Yahudi mabetlerinde, sinegoglarda ibadet etmiştir. Ve Yahudi şeriatı üzerine amel etmiştir. Yahudilikte sünnet hadisesi var. Hz. İbrahim, oğlu İsmail'i ve evindeki bütün erkekleri sünnet etti. Aynı hadise Hz. İsa için de söz konusudur. Bugün Yahudilikte, doğan yahudi erkek çocuğu doğumunun sekizinci gününde sünnet edilir. Hz. İsa da Yahudi usulü üzre doğumunun sekizinci gününde sünnet edilmiştir. Ancak daha sonra Pavlos çıkmış "bedenin sünnetliliği önemli değil, kalbin sünnetliliği önemli" demiş, sanki biri ötekine mani imiş gibi bu sünnet ahdini -ki Hz. İbrahim'le yapılan ahit ilelebed **baki** olacak idi- ortadan kaldırmıştır.

Domuz eti meselesine gelince, Hz. İsa domuz eti yememiştir. Hz. İsa "domuz eti **veyin**" dememiştir. Böyle bir şey varsa Beycefendi (sempozyumdaki **hıristiyan** temsilcisine hitaben) söyleyebilir. Hz. İsa hatta bazı insanların bedenlerine giriliğine inanılan kötü ruhları oralardan çıkarıp domuz sürüsüne yüklemiştir. Onlar da uçurumdan kendilerini atmak suretiyle helak olmuşlardır.

Hz. İsa "ben Tevrat'ı yahut peygamberleri yani neviim denilen kitapları iptale değil, ikmale geldim" demiştir. Dolayısıyla Hz. İsa'nın hedefi Tevrat'ı ve Tevrat'ın kurallarını ortadan kaldırmak değil, Yahudilerin ihmal ettikleri işin manevî boyutunu daha bir vurgulamaktır. Yoksa Tevrat'taki emirler Hz. İsa tarafından da tatbik edilmiş, uygulanmıştır. Bir misal vereyim, "zina etmeyeceksin denildiğini işittiniz" diyor. On emirden birisi budur. Hz. İsa aynı emri tekrarlamıştır. Fakat ben size derim ki diyor, "Eğer bir göz, şehvetle bir kadına bakmışsa, o göz zina etmiş sayılır. O gözü çıkar at." Zina emri devam ediyor. Ama Hz. İsa'da, onun manevî, ahlakî boyutu daha bir derinleşiyor. "Adam öldürmeyeceksin. On emirden biri budur." denildiğini işittiniz. Fakat size derim ki, sizden biriniz Rabbe takdime arz etmek üzere mabede gittiğinde eğer inanan kardeşinin kalbini kırdığını hatırlarsa, takdimesini orda bıraksın, dönsün; önce onun gönlünü alsın, sonra gelip takdimesini arzetsin."

Cumartesi yasakları var; çok sıkı Yahudilikte. Bunun da sebebi ayrı tabi. Hz. İsa havarileriyle bir gün buğday tarlasında ekin başaklarını elinde ufalıyarak taneleri yiyor. Hemen bir ferisi çıkıyor, "Ey muallim! Bu yaptığın, cumartesi yasaklarına aykırıdır" diyor. Hz. İsa'nın Yahudi şeriatine getirdiği farklı bakış açısı şurda:

Efendim diyor ki, insan sebt için değil, sebt insan içindir. Merkezde insan vardır. Dolayısıyla domuz eti konusu Hz. İsa döneminde de yasaktır. Ancak kendisini havari ilan eden ve Hıristiyanlığı pagan Roma İmparatorluk topraklarında yayan Pavlus, “çarşıda satılan her şey yenilebilir” diyor. Hz. İsa'nın “ağızından giren değil, ağızından çıkan pistir” sözü bu mânaya hamledildi, ne bulunursa yenilebilir. Bunun için hıristiyan dünyada aşağı yukarı fazla bir sınır yoktur.

2. Batı'nın İslâm'a Bakışı

Şimdi batının İslâm'a bakışı konusuna gelemim. Benim vaktiyle verdiğim bir tebliği, bu. 1100'lü tarihlerdeki bir konsilde alınan karar var. Bu konsilde Peygamberimizle ilgili bazı kararlar verilmiş. Bakın Hıristiyan dünyanın İslâm, Peygamberimiz ve Kur'ân-ı Kerim'le ilgili tavırlarını, tarih içerisinde farklı dönemlere ayırarak incelemek mümkün. Ama benim tebliğim bu değil. Tarihin uzun bir döneminde batı dünyası koyu taasup ve aşırı düşmanlık ve siyasî mücadeleler neticesinde Peygamberimize çok ağır hakaretlerde bulunmuşlardır.

Akılın, mantığın, iz'anın kabul edemeyeceği iftiralarda bulunmuşlar. Neymiş? Papa seçilmek istenen bir kardinaldi, papa seçilemeyince içe içe bir domuz ahırında öldü gitti.

Neydi, Jüpiter gibi, falan gibi bir puttur? Arapların taptığı bir puttur. Nedir, falan hastasıdır filan hastasıdır? Bakın Batı, bu katı, taassubâne fikirlerden İkinci Vatikan Konsili öncesinde, “Müslümanlar İbrahimî mirastan pay alacaklar mı? Ona varisler mi, değil mi?” tartışmasına gelindi. Ve daha sonra da, bugün batı dünyasında aklı başında pek çok kişi, Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğini kabul noktasındadır. Şunu belirteyim; bundan sekiz-on yıl önce Bazetti Sani İstanbul'da Saint Antuan Kilisesi'nde bir konferans vermiştir. Konferansının konusu “Eski Ahitteki Peygamberlik Şartlarına Göre Muhammed'in Peygamberliği”. Bütün metropolitler de orada toplanmış. Konferensta konuyu uzun uzun anlatmış. Söylediği sözlerin özeti şu: “Muhammed kendisindeki peygamberlik vasıflarını çevresindeki müşrik putperest araplardan almış olamaz. Muhammed'deki peygamberlik vasıfları, Eski Ahit'teki peygamberlik vasıflarıyla aynıdır.”

Aklı başında hiçbir kimsenin, Hz. Musa'nın peygamberliğini kabul ediyorsa, -Hz. İbrahim ilk defa Kitab-ı Mukaddes'te nebi diye nitelenen kişidir- Onun peygamberliğini kabul ediyorsa ve diğerlerini kabul ediyorsa, -Hz. İsa'yı katmıyacağım, çünkü onlar onu peygamber ötesi ilah olarak algılıyorlar,- Hz. Musa'nın peygamberliğini kabul eden bir kişinin Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğini inkârâ imkân yoktur. Bunu inkâr ediyorsa ötekini de inkar etmek durumundadır. Çünkü temel nitelik nedir? Bir tek Allah'a davet, putlarla mücadele. Bakın Bağdat Nasturî Katolikosu Timoteus'un Halife ile yaptığı sözlü bir münazarada, halife: "Hz. Muhammed de, diğer peygamberler gibi, insanları bir Allah'a kulluğa davet etmiş ve putlarla mücadele etmiştir" demektedir. Yani aklı-selim sahibi hiç bir hıristiyanın, -iman etmeyebilir ama- aklen, mantıken veya kitaben Hz. Peygamber'in peygamberliğini inkârî mümkün değildir.

3. İbrahim, İsmail ve Kurban konusu

"Kurban edilmek istenen, zebha (boğazlamaya) konu olan İshak mıdır, İsmail midir?" meselesini hem Tevrat, hem Kur'ân'a göre inceledim. İslamî literatürde tefsirlerde yer alan çeşitli rivayetler var. Ancak burada onlara temas edemeyeceğim. Üç başlık halinde konuyu ele almıştım. İnsan kurbanı hadisesi tarih içerisinde ve bunun Sami kavimlerdeki tatbikatı var mı yok mu? İkinci başlık, ilk doğanların yani ilk çocukların dini ve hukukî statüsü. Çünkü konu bu hususlarla da sıkı bağlantılı. Üçüncü nokta ise kimin kurban edilmek istendiği hususunda. Tevrat ve Yahudilik ile Kur'ân ve İslamî geleneğin verdiği bilgiler tebliğde ayrı ayrı ele alınmış idi. Konuyu üç başlık halinde ele almış idim. Şimdi bu başlıkların altında satır başlarıyla bir iki hususu belirteyim.

a. İnsan Kurbanı

İnsan kurbanının Sami kavimlerdeki tatbikatı hususuna, eski dünyanın değişik kavimlerinde rastlanıyor. Yunanistan'da, Hindistan'da, İtalya'da, Kelt, Töton ve Sılavlarda, Sami kavimlerde, Mısırlılarda, birçok Afrika ve bazı Amerika kabilelerinde, Aya ve

Aztekler'de insan kurbanı hadisesine rastlanıyor.

İnsan kurbanına insanlar niye tevessül etmiş, sebeplerini kısaca şöyle belirtmek mümkün:

Cemiyetteki adaletin yerine getirilmesi veya dinî bir ibadet gayesiyle insanlar kurban edilmiş, kimi topluluklarında. Herhangi bir felaket sonucunda ilahları yatıştırmak, işlendiğine inanılan bir günaha keffaret veya herhangi bir zafer için şükran nişanesi olmak üzere insan kurban edilmiş, kimi topluluklarda. Bazı durumlarda birinin hayatını kurtarmak için onun yerine bir başkası kurban edilmiş. Ayrıca insan kurbanı koznogonik veya antropogonik oluşumlarla alakalı kılınmış ve mesela Uponışatlara göre ilk insan viraj, kurban edilerek diğer insanlar yaratılmış. Şimdi eski Mısır'da ve değişik yörelerde var.

İbranilere gelecek olursak, İbranilerde insan kurbanı uygulaması var. Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek istemesi Tevrat'ta ve Kur'an'da yer alıyor. Tekvin 22. babda Tevrat'ta yer alıyor. Yeftah'ın kızını kurban etmesi Eski Ahit'te Hakimler kitabında yer alıyor. Krallığın ikiye bölünmesinden sonra, yani Hz. Süleyman'ın M.Ö. 930'lu yıllarda vefatını takiben devlet ikiye bölündü. Kuzeydekine İsrail Krallığı, -başkent Samiriye-; güneydekine Yahuda Krallığı, -başkent Kudüs- adları verildi. İşte krallığın ikiye bölünmesinden sonra İsrail Krallığında ve güneydeki Yahuda krallığında özellikle kral Ahaz ve Manasse dönemlerinde bu tatbikat uygulanmış ve bu iki kral kendi çocuklarını ateşten geçirmişler, İlahlar için. Peygamber Yeramyä döneminde Gebenhinno, bu Gehinnon diye de geçer, Hinnon Vadisi demektir. Cehennem kelimesinin menşeinin bu olduğu da söylenir. Batı kaynaklarındaki jehen kelimesinin. bu işin yapıldığı yer. İlah Molok ve diğerlerine, kişilerin çocuklarını kurban etme hadisesi. Buna rağmen Tevrat'ta insan kurbanı kesinkes yasaklanmış. Levililer ve tesniyede yeralan ahkama müteallik hükümlerde insan kurbanı yasaklanmış. Peygamberler de bunu, insan kurbanının yasak olduğunu İsrailoğullarına ısrarla vurgulamışlardır. Çocuk kurbanı ve bunun yasaklanmasıyla ilgili Tevrat'ta böyle hükümlerin yer alışı, Tevrat'ta bu tür yasakların ısrarla belirtilmesi, eski Samilerde ve İsrailoğullarının Mısır'dan çıktıktan sonra yerleştikleri Kenan diyarında yani Filistin bölgesindeki eski kavimlerde bu tür uygulamanın var olduğunu düşündürüyor bize.

b. İlk Doğanların Statüsü

İlk doğan erkek çocuğun imtiyazlı statüsü yerleşik Doğu ve Batı Samilerinde geniş şekilde uygulandı. Yahudilikte de Yahudi kutsal kitabında ilk doğanın hukuku yaygındı. İlk doğan, mahsûlün ilki gibi Tanrı'ya adanmaktaydı. Bu adanma Tanrı'ya kurban edilme değil, mabet hizmetinde bulunma şeklindeydi. Diğer hayvanlardan ilk doğanlar, eğer eti yenilen ise kurban ediliyordu. Eti yenmeyen ise, onun yerine bir kuzu kurban ediliyordu. Dolayısıyla ilk çocuğun mabede adanması, rabbe adanması, söz konusu. Hz. İsmail ile ilgili babasının “Keşke Rabbin önünde, senin önünde O hayatta kalabilse” duası da budur. “Rabbin önünde demek”, “Rabbin mabedinde hizmette olmak” demektir. Ayrıca ilk doğan çocuk **mirastan iki pay** alıyor. Dolayısıyla ilk doğanın diğerlerine göre çok ayrı ve farklı bir imtiyazı var.

c. Tevrat'a Göre Kurban Edilmek İstenen Kimdir?

Şimdi bunu da böylece tesbit ettikten sonra Tevrat'a göre kurban edilmek istenen kimdir? sorusunu cevaplandırmaya çalışalım. Tevrat'ta nakledildiğine göre Hz. İbrahim'in çocuğu olmaz. Hz. İbrahim Cenab-ı Hakk'a yalvarır. “Bana bir çocuk ihsan eyle; bana bu evimdeki köle olan Şanlı Eliyazer mi mirasçı olacaktır” der. Ve Cenab-ı Hak da Hz. İbrahim'e Tevrat'a göre: “Senin zürriyetin bol olacaktır, denizin kumları semanın yıldızları gibi olacaktır”, diyerek müjde verilir. Hz. İbrahim'in ilk eşi Sara'nın çocuğu olmaz. O dönemin adeti veçhile Sara'nın cariyesi Hacer, Sara tarafından Hz. İbrahim'e verilir. Ve Hz. İbrahim'in Hacer'den İsmail adlı oğlu olur. Hz. İsmail doğduğu zaman Hz. İbrahim 86 yaşındadır. Hz. İbrahim 99 yaşında iken Sara'nın bir çocuk doğuracağı müjdesi gelir. Hz. İbrahim 100 yaşında, İsmail 14 yaşında iken Hz. İshak dünyaya gelir. Tevrat'a göre İshak'ın sütten kesilmesi münasebetiyle tertip edilen törende alaycı bir şekilde İshak'a güldüğü için Hz. Sara, Hz. İbrahim'e “bu çocuğu da, bunun annesini de artık bu evde görmek istemiyorum” der. Hz. İbrahim de Tanrı'nın emriyle eşi Hacer'i ve oğlu İsmail'i, hatta Hacer'in bir eline su kırbasını bir eline azık torbasını verir, çocuğu da yanına katar gönderir. Tabii burda üzerinde durulması gereken bir husus var. “Çocuğu da yanına katar” ifadesi üzerinde durmak

gerekiyor.

Bir gün ben haham efendiye telefon açtım, dedim ki, “Tekvin Kitabının şu babının şu cümlesini bana İbranice'den oku”, o da okudu. Dedim, “tercüme et”. İşte “İbrahim bir eline su kabını verdi, bir eline azık torbasını verdi, çocuğu da omzuna yükledi, gönderdi.” Haham efendi, dedim çocuk kaç yaşında? Omuzuna yükleyip çocuğu gönderdiğinde Hz. İsmail en az 15 yaşında. 14 yaşında iken İshak doğdu. Yahudilikte süt emzirme süresi azamî üç yıl. Üç yıl süt emdiğini düşünürseniz Hz. İsmail 17 yaşında olur. Biz onu bir yıl kabul edelim 15 yaşında. Siz, kadıncağızın eline azık torbasını, su kırbasını verin, 15 yaşındaki delikanlıyı da omuzuna yükleyin. Dedim, bu olur mu? Bir dakika dedi, tekrar baktı, “şerhinde vesairesinde yok” dedi. “Çocuğu da yanına kattı.” Tabii daha sonra o hale geldi iş. Sonra anne-oğul Berşaba çölüne gittiler. Orada su tükendi ve annesi çocuğun susuzluktan öldüğünü görmeyeyim diye çocuğu bir çalı dibine attı. Tevrat'ın ifadesi aynen bu. Ve sonra kendisi su aramaya koyuldu. Çalı dibine atılan çocuk aslında 15 yaşındadır. Bakın metinde problemler var. Konu şu: Yahudilere göre Hz. İsmail, annesi ile birlikte aileden kovulduğu, mirastan mahrum bırakıldığı için geride kalan çocuk daha sonra Cenab-ı Hak tarafından Hz. İbrahim'e hitaben "sevdiğin biricik oğlunu İshak'ı al onu Moria dağlarına götür. Orada kurban et." diye emredilmiştir. Biricik oğlu Hz. İshak değildir. Hz. İsmail kovulmuş olsa bile değildir. Tesniye Hukuna göre bir insanın iki hanımı olsa iki hanımından iki çocuğu olsa, çocuklardan birisi nefret edilen hanımından, diğeri sevilen hanımından olsa...(bazı cümleler kaydedilmemiş) (Buna göre de) kurban edilmek istenen İsmail'dir, İshak değildir. Ama Yahudilekte özellikle Yahvis metinler ırkî faktörü ön planda tuttıkları için, illâ İshak diye ısrar etmişlerdir.

Kur'an'a gelince, Hz. İbrahim ateşe atılıp da yanmaktan kurtulduktan sonra Kur'an Hz. İbrahim'in şöyle dua ettiğini kaydediyor: "Rabbi heb lî mine's-salihîn = Rabbim! Bana salihlerden olacak bir evlat ver. (37/Sâffât, 100)" Cenab-ı Allah da onun bu duasına karşılık "Fe-beşşemâhu bi ğulamın halîm = İşte o zaman biz onu uslu bir oğul ile (İsmail'le) mujdededik (37/Sâffât, 101)" buyuruyor.

Bir kişinin çocuğu varsa “Bana salihlerden olacak bir evlat

ver” şeklinde dua etmez. İbrahim Aleyhisselam’ın hiç çocuğu olmadığı için “Bana salihlerden bir evlat ver diye “dua ediyor. Bu duasına karşılık, Hz. İbrahim'e verilen ilk çocuk, işte "Fe-beşsemâhu bi-ğulamin halim"dir, yani İsmail'dir. Cenâb-ı Allah o çocuktan şöyle bahsetmeye devam ediyor: "Felemmâ beleğa meahu's-sa'ye.. = Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin? dedi. O da cevaben: Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşaallan beni sabredenlerden bulursun, dedi. (37/Sâffât, 102)". Bu âyette isim tasrih edilmediği için bir kısım İslâm uleması, Taberî başta olmak üzere bazı müfessirler, sahabeden, tabiiinden bazı kişiler, Hz. İshak'ın kurban edilmek istendiğini kabul etmişlerdir. Ama bir noktada onları yanıltan şey, -İbn Kesir'in tefsirinde gayet berrak bir şekilde ifade ettiği gibi- Ka'b'a kadar varan ve dayanan rivayetlerdir. Yani Yahudi menşeli rivayetlerdir. Bir de Hûd Suresinde Sara'ya yapılan müjdeyi, Sâffât suresinde Hz. İbrahim'e yapılan müjde ile aynı tutanlar, bu noktada yanıltıyorlar. Hûd suresinde de müjde yapılıyor. Fakat bu, Sâffât'taki müjde değil. Sâffât'taki "Fe-beşsemâhu bi-ğulamin halim", müjdesi Hz. İbrahim'e yapılan müjdedir. Hûd suresindeki müjde (“O’na İshâk’ı, İshâk’ın ardından Ya’kûb’u müjdeledik.” 11/Hûd, 71) ise Sara'ya yapılan müjdedir.. O zaman Hz. İsmail dünyada idi ve şu kadar yaşında idi.

Ben Tevrat'taki delilleri, Kur'an'daki ayetlerin siyak ve sibakını ve Yahudi rivayetleriyle İslâmî rivayetlerin değerlendirmesini yaparak zebha konu olanın, bunu müslüman olduğumuz için değil, objektif olarak baktığımızda bile, Yahudi hukukuna uygun amel etsek bile, İshak değil İsmail olması gerektiğini, bunun ortaya çıktığını söylemek istiyorum.

d. Kurban olayının sebebi

Bu insan kurbanı hadisesinin sebebi; tabii ki, o dönemde yaygın olan bu hadiseyi ortadan kaldırmaktı. Tıpkı buzağı hadisesinde olduğu gibi. Çünkü dört asır boyunca Mısır'da kalmış olan İsrailoğulları Mısır inançlarından etkilenmişlerdir... Mısır'da Boğa, inek kutsal hayvanlardan sayılıyordu. İneği kutsal sayan bir Hintliye ineği boğazlatın, artık onun kutsallığı ortadan kalkacaktır.

Bunun içindir ki, Cenab-ı Allah Bakara Suresinde İsrailoğullarından bir inek boğazlamalarını istemiştir. Cenab-ı Hak, bunun için başka bir hayvanın kurban edilmesini onlardan istemedi. Yine bunun içindir ki Hz. Musa'nın çöle gelmesi gecikince İsrailoğulları hemen bir altın buzağı yapmış ve ona tapınışlardır.

Kurban edilme mahallinin Merve olduğunu söyleniyor. Moria kelimesinin aslında, Şaban Bey'in tebliği münasebeti ile harflarin yer değiştirmesinden veya düşmesinden söz edildi. Burada da öyle bir şeyin olduğu söyleniyor. Bir müslüman alim diyor ki;”Tevrat'ta yer alan Moria kurban mahalli, aslında Merve idi.”

Teşekkür eder, saygılar sunarım.

Prof. Dr. İbrahim Canan soruyor: Acaba Hz. İbrahim'e kadar insan kurbanı meşru olabilir mi? Çünkü rüyasında oğlunu kurban etmesi ifade edilince acaba bir peygamberin gayri meşru bir şeyin rüyasını görmesi mümkün mü?

Prof. Dr. Ömer Faruk Harman cevap veriyor: Efendim, ilahî din Hz. Adem'den Hz. Muhammed (sav)'e kadar temelde, özde aynıdır. Temelde, özde aynı olan dinin insan kurbanını meşrû görmesi mümkün değil. Hz. İbrahim'in rüyasında oğlunu kurban ettiğini görmesi ve Tevrat'ta da İbrahim'in imanını ve takvasını denemek üzere kendisinden oğlunu kurban etmesinin istenmesi, o dönemde vaki olan insan kurbanı hadisesini ortadan kaldırmaya müteveccihdir.

KURBANIN ANLAMI ÜZERİNE

Doç. Dr. Murat SARICIK*

Kurbanla ilgili aklıma doğan bazı şeyleri ifade etmek isterim.

1. Kur'an, insan kurbanını kaldırmayı hedeflemiştir.

Kur'an'ın bir üslubu şöyledir: Bir şeyi kaldıracağı zaman bunu bizzat o şeyle ilgili bir hadiseyle kaldırır. Meselâ Hz. Musa'ya (as) lcl meselesinde buzağıyı kesmeyi emreder. Niçin? Çünkü İsrailoğulları buzağı kesmeye alışmışlardır. Cenâb-ı Allah buzağıyı kestirerek sembolik bir şeyle buzağıya tapılamayacağını açık bir şekilde mesaj olarak vermek ister.

2. Kurban meselesini geniş anlamda ele almak da mümkündür.

Kurban kelimesi 'kurb'tan gelir. Allah'a yaklaşmak kasdıyla kesilen hayvana kurban denir. Örfî mânâ da budur. Genelde bildiğimiz mânâ da budur.

Kurban kelimesinin bir ikinci mânası daha vardır. Kendisiyle Allah'a yaklaşılan her şeye ve ibadete kurban denir. Bu noktadan bakıldığında mâbede adamak da kurban sayılır. Kurban'a bir de bu noktadan bakılabilir.

3. Kurban vasıtasıyla esbabperestliğin kaldırılması gaye edinilmiştir.

Kurban meselesinde aslında tabiat perestliği ve sebepperestliği

* Süleyman Demirel Ün. İlahiyat Fak. İslam Tarihi Öğretim Üyesi (Halen Prof. Dr.)

red meselesi vardır. Hz. İbrahim'in, Hz. İsmail'i kurban etmek istemesinde bu vardır. Çünkü bıçağın tabiatı, kesmektir. Bazı rivayetlere göre Hz. İbrahim bıçağı çaldığı halde bıçak İsmail'i kesmemektedir. Niçin tabiatı kesmek olan bir alet İsmail'i kesmiyor? Biz buradan şunu anlıyoruz ki, eşyanın tabiatı kendi başına değildir. Emredilmezse tabiatının gereğini yapamaz, hâkim değil mahkûmdur.

Yine sebepperestliği ve tabiat perestliği kaldırma bakımından, Hz. İbrahim'de aynı hadise iki yerde tecellî eder. Birincisi, ateşin tabiatı yakmak olduğu halde, her şeye hakim olanın Allah olduğunu göstermek için ateş İbrahim'i yakmamıştır. Hz. İbrahim (sav) "Ya nârû! Kûnî berden ve selâmâ" duasını yapınca, Allah O'nun duasını kabul eder ve ateş O'nu yakmaz. Bu da gösteriyor ki, sebepler, esbâb, tabiat her şeye hakim değildir. Kurban olayında bunu da görmemiz lazım.

İkinci olarak, oğul verilmesi konusunda aynı şey vardır. Doksan yaşındaki bir hanımın bir çocuk doğurması mümkün değildir. Fakat Allah Telâlâ kudretini göstermek için bir mucize olarak Hz. İbrahim ailesine bunu göstermiş. "Ben istediğimi yaparım, sebeplerin, tabiatın hakikî tesiri yoktur" demek istemiştir.

4. Kurban bir imtihan vesilesidir.

Kurbanda bir de imtihan meselesi vardır. Sahih bir hadiste şöyle buyruluyor: "Eşeddü'l-belâi el-enbiyâü, sümme'el-evliyâü el-emseliü fe'l-emseliü." Belâ bakımından en şiddetli insanlar, en kâmil insanlardır. Onun için peygamberlere çok büyük belâlar verilmiştir. Aslında belâ vücudu eskiten şey demektir. Belâ denmesinin sebebi budur. Yani Peygamberler çok büyük zorluk ve meşakkat içinde kalmışlar. Tabii, bir de iş ne kadar zahmetliyse, onun fazileti ve sevabı da o kadar büyük oluyor. Onun için Hz. İbrahim'in neslinden imamlar gönderilmiştir. Bu belâlarda imtihanı kazandığından dolayı. İşte İbrahim'in oğlunu kurban etmesi de çok büyük bir belâdır, bir musibettir, yani bir imtihandır vesilesidir. Ama O, bu imtihanı ve bu belâyı şükrederek güzelce atlatmıştır. Allah'ı çok sevdiğinden dolayı "hanifen müslimen"deki fedakârlığını ve teslimiyetini göstermiştir.

5. Kurbanın haniflikle ilgisi var.

Kur'ban'ın Haniflikle ilgisi var: *el-Müfredât*'a baktığımız zaman Râgıb el-İsfahânî'nin Hanifliğe şöyle bir mânâ verdiğini görüyoruz: Hanif, bütün toplumun gittiği yönden ayrılıp tek başına da olsa ayrı bir yere gitmektir. Somurtmak manasına da gelir. Darılmak mânâsına da gelir. Haniflikte bir dışlanmak vardır. Dalâlettesiniz diye bütün toplum sizi dışlar. Halbuki siz biliyorsunuz ki, hidayette olan sizsiniz, asıl dalâlette olan toplumdur. Hz. İbrahim'de bu özellik var. Bâbilliler O'nu dışlasalar da, O tek başına, Allah'ı çok sevdiği için O'nun yolundan gider. Kurbanıyla da bunu göstermiştir. Ne pahasına olursa olsun, Hanifliğinde devam etmektedir.

6. İsmâil meşelik bir yerde kurban edilmiş olabilir.

Beer-şeba çölü var. Beer-şeba diye bir yer var. Ben bu ismin Bi'r-i seb'a'dan geldiğini düşünüyorum. Bi'r-i seb'a, yedi kuyu demektir. Sami diller birbirine benzer. Mekke'de böyle kuyular var. Hatta Zemzem kuyusu kaybolduğu zaman, Abdülmuttalib buralardan su getiriyor ve getirdiği suyu, içerisini sahtianlarla, derilerle döşediği şeylere dolduruyor. Hacıları bu sularla suluyor. Yani Arabistan'da kuyu yaygındır. Hz. İsmail böyle bir mekanda kurban edilmiş olabilir.

Morie ve More diye meşe ve tepe anlamına gelen gelen bir mekan var. Tevrat'ta da İsmail'in meşe, tepe anlamına gelen Morie more'de kurban edildiği yazılıdır. Biz de diyoruz ki, Hz.İsmail meşelik bir yerde kurban edilmiş olabilir. Çünkü Mekke civarı, o zamanlar meşelikti.

Philip Hitti, dört ciltlik kitabında o zamanlar Arabistan'ın meşelik olduğunu yazıyor ve bu hususu desteklemek üzere iki delil getiriyor. *Birincisi* Hz. İsmail avcılıkla geçiniyordu. Buralar ormanlıktı, o zaman. Tabii ki durumu şimdiki gibi görmemek lazım. Dağa gidiyor, orman hayvanlarını avlayıp geliyordu. *İkincisi* selem ağacı vardı. Selem ağacı meşe ağacı demektir. Taif'te deri sanayi vardı. Suları boldu ve Taifliler selem ağacının palamuduyla derileri sepiliyorlardı. Ben bunu silm ve cehl kelimeleri üzerine yazdığım bir makalede belirttim. Selem ağacı derileri sağlamaştırıyordu. Kötü kokularını yok ediyor, deriyi işe yarayacak hale getiriyordu. İslâm

kelimesi de buradan gelir. Ham deriyi sepiliyerek güzel bir hale getirmek gibi, İslâm da insanları kötülüklerden, pisliklerden temizlemek sûretiyle değiştirir ve güzel hale getirir. Selem ağacı, yani meşe ağacı oralarda var.

5. Kurban ile rüya arasında bir ilişki vardır.

More, Morie, Tensiye 11/30'da Hazûbah görmeye diye tercüme ediliyor. Kurbanda görme ile ilgili bir kısım da var. Çünkü Hz. İsmail (as) diyor ki: "Rüyamı tasdik ettin, rüyamı gerçekleştirdin." Aslında kurban "görülenin gerçekleştirildiği yerdir."

Biliyorsunun İslâmiyete göre rüya üç çeşittir. Bunlardan biri sadık rüyadır. Bu kurban meselesi de sadık rüya kısmındandır. Kurban meselesinde sâdık rüyanın kabulü vardır. Nübüvvetin kırk altı cüz'ünden birisi de sadık rüyadır. Bu açının rüya ile kurban arasında da bir ilişki kurulabilir.

HZ. İBRAHİM'İN TEBLİĞ METODU

Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL*

Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerîm, önceki peygamberlerin kıssalarına zaman zaman yer vermiştir. Şüphesiz Hz. Adem ile başlayan ve Hz. Peygamber'e gelinceye kadar sırasıyla peygamberler tarafından sürdürülen hakkı tebliğ ve İslam'a davet faaliyeti, son peygamber Hz. Muhammed'in ve O'nun yolundan giden davetçilerin devam ettirdikleri görevin bir bölümüdür. Öyle olunca bu kıssaların Kur'ân'da zikrediliş gayesinin, davetin her safhası ve sahası için bütün davetçilere örnekler sunmak, metot ve programlar takdim etmek, onlara, nuruyla yollarını aydınlatacak ve hidayete götürececek kandiller sergilemek, önderler ortaya koymak olduğunu söyleyebilir; okuyanlar ve arayanlar için öğüt ve ibretler almalarını sağlamak olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim bizzat Kur'ân-ı Kerîm bu hususa işaret eder: "Andolsun, onların kıssalarını açıklamada salim akıl sahipleri için birer ibret vardır."¹

Hususiyle davet açısından meseleye bakacak olursak peygamber kıssalarının Kur'ân'da zikrinden maksat, onların metotlarını kavrayarak, yaşayışlarına vukuf kesbederek ve Allah yolunda çektikleri meşakatlere muttali olarak davetçilerin davette sebatlarını sağlamak, azimlerini bilemektir de diyebiliriz.² Bu açıdan Hz. İbrahim'in de bir numune olarak sunulduğunu görürüz. Nitekim Yüce Rabbimiz şöyle buyurur: "İbrahim'de ve O'nun maiyyetindekilerde sizin için hakikaten güzel bir örnek vardır."³ Bu bakımdan aslında hayatının bütün yönleriyle bizim için güzel bir örnek oluşturan Hz. İbrahim'in özellikle tebliğ faaliyetinin ve davetinde uyguladığı metotların bilinmesine ve incelenmesine ihtiyaç

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Öğretim Üyesi (Halen S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dekanı)

¹ 12 Yûsuf: 111.

² Sâbüni, en-Nübüvve ve'l-Enbiyâ'. Halep 1975. s.106.

³ 60 Mümtehine: 4.

vardır.

Ebü'l-Enbiya (peygamberlerin atası) unvanına sahip olan Hz. İbrahim'den Kur'ân-ı Kerîm'de 25. Surede, 63. ayet içinde 69 kez bahsedilmektedir.¹ Bu durum, O'na ve davet faaliyetine verilen önemi gösterir. Şühpesiz bir tebliğ faaliyetinde en etkin metot, her şeyden önce davetçinin şahsiyet yapısı, davranışları, yaşayış biçimi ve tebliğ ettiği esaslarla kendi hayatının uyum içinde olmasıdır. Bu sebeple davetçilerin, tebliğ faaliyetlerinde başarılı olabilmeleri açısından bir takım meziyet, özellik ve vasıflara sahip olmaları gerekir.² Bu açıdan Hz. İbrahim'in şahsiyeti ve hayatı incelendiği zaman Kur'ân'ın ifadesiyle O'nun sıdkı tam bir peygamber,³ çok yumuşak huylu, içli, bağıryanık ve kendini Allah'a vermiş bir kişi,⁴ azim sahibi bir peygamber olarak her türlü mihnet ve meşakkate karşı son derece sabırlı⁵ ve hakka yönelerek yalnızca Allah'a kulluk eden bir önder⁶ olduğu görülür. Cenab-ı Hak O'na -ileride peygamber olacağımı bildiğinden- daha küçük yaşlarda hak ve hidayet yolunu göstermiştir.⁷ Ayrıca Hz. İbrahim henüz 15 yaşlarında iken tebliği mükemmel bir şekilde gerçekleştirebilecek bir belagat ve fesahata sahipti⁸ ki tebliğin etkileyciliği açısından dili iyi bir şekilde kullanmanın önemi açıktır.

Kaynaklarımız Hz. İbrahim'in kaç yaşında peygamberlikle görevlendirildiğini belirtmezler. Ancak O'nun gençlik yıllarından itibaren çevresiyle mücadeleye ve dolayısıyla da tebliğ faaliyetine giriştiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. İbrahim'in tapınaktaki putları kırmasının ardından bu eylemin failini arayan putperestlerin: "Bunları

¹ Bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, el-Mu'cemü'l-Müfehras li-Elfaz'l-Kur'âni'l-Kerim, "İbrahim" maddesi.

² Bu konuda geniş bilgi için bk. Ahmet Önkâl, Rasullullah'ın İslâm'a Davet Metodu, 12. baskı, Konya 1997.

³ 19 Meryem: 41.

⁴ 11 Hûd:75.

⁵ 46 Ahkâf: 35; 6 En'âm: 34.

⁶ 16 Nahl: 120. Ayetin güzel bir yorumu için bk. Adevî, Da'vetü'r-Rustîl, Mısır 1354, s.48.

⁷ 21 Enbiyâ: 51.

⁸ Makdisî, Kitâbü'l-Bed ve't-Tarih, Bağdat, trz. (Paris 1930), III, 48.

diline dolayan bir genç duyduk; kendisine İbrahim denilirmiş."¹ derken O'nun genç biri olduğunu belirtmeleri dikkatimizi çekmektedir. Böylece gençlik yıllarından itibaren tebliğ faaliyetine başlayan Hz. İbrahim, tebliğin en önemli ilke ve metotlarından birisini uygulamakla işe başlamıştır. Bu metot, **tedriç** metodudur ve **muhtevada tedric** ve **muhatapta tedric** olmak üzere iki kısma ayrılır. Elbette tüm peygamberler gibi Hz. İbrahim de muhtevada tedrice riayet ederek önce dinin özüne taalluk eden konulardan tebliğine başlamış ve güneşe, aya, yıldızlara, kendi elleriyle yaptıkları birçok cansız puta ve krallarına tapan insanları, bir olan Allah'a kulluk etmeye çağırarak öncelikle tevhid akidesini insanlar arasında yerleştirmeye uğraşmıştır. Muhatap kitlesinde ise en yakın çevresinden, bunların başında da babasından başlayarak basamak basamak temas kurduğu diğer insanlara sırasıyla tebliği iletmeye çalışmıştır.² Kur'ân-ı Kerim'de de Hz. İbrahim'in kavmine tebliğ faaliyetini basasından başlattığına delalet eden ayetler vardır.³

Özellikle Hz. İbrahim'in babasına hitabını nakleden ayetlerden O'nun tebliğde kullandığı üslubu ve hitap tarzını tespit etmemiz mümkün olmaktadır. Mesela Meryem Suresi'nin 42-45. ayetlerinde Hz. İbrahim mütemadiyen: "Babacığım, babacığım!" diyerek bir taraftan nezaket, saygı ve tevazu kurallarına riayet ederken⁴ diğer taraftan da babasına, rabitaların en kuvvetlisi olan babalık rabitasını hatırlatıyor, babasının kendisine karşı hiddetini bertaraf etmeyi sağlayacak bir üslup kullanarak mesajını öfke ve düşmanlıktan uzak bir vasatta sunmayı planlıyordu.⁵ Ayrıca Hz. İbrahim, babasına yönelik tebliğinde "babalık" bağını ön planda tutarak bu tebliği dolayısıyla maddi bir beklentisinin, hele hele ona bir kötülük yapmasının ve bir art niyetinin asla söz konusu olamayacağını, bu çabanın onun iyiliğini istemekten başka hiç bir

¹ 21 Enbiyâ: 60.

² İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, Beyrut 1965, I, 96; İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Beyrut 1985, I, 141.

³ Mesela bk. 6 En'âm: 74; 19 Meryem: 42-48; 21 Enbiyâ: 51-52; 26 Şuarâ: 69-70.

⁴ Zahir b. Avvad el-Elmaî, Kur'ân'da Tartışma Metodları, trc. Ercan Elbinsoy, İstanbul 1984, s.188- 189.

⁵ Adevî, age, s.49-51.

düşünceden kaynaklanmadığını göstermek ve hissettirmek istemiştir. Çünkü normalde hiç bir oğul, babasının kötülüğünü istemez veya şahsi emellerine babasını alet etmeyi düşünmez. Şüphesiz tebliğin etkili olmasında, ortaya konulan gayretin **hasbiliğinin** beyanı ve muhataplara kabul ettirilmesi, son derece önemlidir. Bu sebeple peygamberler tebliğlerinde sık sık: "Bu tebliğime karşılık sizden bir ücret bekliyor değilim. Benim ücretim, ancak âlemlerin Rabbinedir."¹ demişlerdir.

Elbette Hz. İbrahim, babasını olduğu gibi diğer insanları da **güzellikle** ve **güzel öğüt**le Allah'ın yoluna çağırmıştır.² O'nun çağırısının "**hikmet**" esasına dayalı olduğunu söylememiz gerekir. Bildiğimiz gibi Yüce Rabbimiz, Peygamber Efendimizin davet metodunu belirlerken "Rabbinin yoluna hikmetle davet et!..."³ buyurmaktadır. Hiç şüphesiz bu emir, vaktiyle Hz. İbrahim'in de uyguladığı bir metoda, **hikmetle davet** metoduna işaret etmektedir. Çünkü Cenab-ı Hak, içlerinde Hz. İbrahim'in de bulunduğu bir grup peygamberden bahsederken: "İşte bunlar kendilerine kitap, hikmet ve nübüvvet verdiğimiz kimselerdir."⁴ buyurmaktadır. Esasen Kur'an incelendiği zaman tüm peygamberlere hikmet verildiğinin ve onların hikmetle hareket ettiklerinin beyan edildiği görülür. Hikmet, yerli yerince, icap ettiği zaman icap ettiği şekilde hareket anlamını taşır. Bu metodu, Hz. İbrahim'in hayatı boyunca müşahede ettiğimiz gibi babasını inşadı esnasında da görüyoruz: Hz. İbrahim'in edeb ve nezaket içerisinde, kendisine Allah katından verilmiş ilim payesine rağmen büyüklük taslamadan tevazu içerisinde irşadı karşısında, küfründe ve haksızlığında direnen, aslında aciz kimselerin tipik bir örneği olarak babası çok sert bir tepki gösterdi ve başvuracağı yegâne yol olarak **şiddeti** gördüğünden öfkeyle O'na: "... Eğer bu iddialarından vazgeçmeyecek olursan andolsun ki seni taşlarım. Defol, git! Uzun süre gözüme görünme!" diye bağırdı. Hz. İbrahim böyle olumsuz bir vasatta tebliğin fayda vermeyeceğini görerek daha fazla ısrar etmedi ve sözü kesti. Sadece babasına esenlik dileyerek, ona kendisinden zarar gelmeyeceğini belitti ve hidayeti için Rabbine

¹ Mesela bk. 26 Şuarâ: 109, 127, 145, 164, 180.

² İbn Kesir, age, 1,141.

³ 16Nahl:125

⁴ 6 En'am: 89.

dua edeceğini ifade etti, o kadar...¹ Zira Hz. İbrahim biliyordu ki inançsızların kullandığı seviyesiz, gayr-i ahlaki üslubu kendisinin de kullanması, tansiyonu yükseltmekten ve adaveti artırmaktan başka hiç bir işe yaramaz. Oysa ki O'nun davası itmek, ürkütmek ve düşmanlığı artırmak değil, ülfet sağlamak, irtibat kurmak ve insanları kazanmaktı.

İnsanlarla irtibat kurup onlara mesajı sunmanın yol ve metotlarından birisi de **diyalog** metodudur. Yani muhataba sorular yöneltip onunla irtibat kurduktan sonra sahip olduğu görüşlerin kaynağını ve delillerini kendi ifadesiyle tespit etmek ve verilen cevaplardan hareketle yanlışlıklarını göstermek... Şuara Suresi'nde Hz. İbrahim'in bu metodu başarı ile kullandığını gösteren ayetler görüyoruz.² Buna göre Hz. İbrahim, bilmesine rağmen kavminin dini inancını kendi ifadelerinden tespit etmek için doğrudan onları ikaza girişmeden, öncelikle onlara neye taptıklarını sormuş, putlara taptıklarını söyleyen kavminden putların özellik ve fonksiyonlarını dinledikten sonra taptıkları putların ilah olmasının mümkün olmadığını onlara anlatmıştır. Hz. İbrahim böylece diyalog metoduyla kavminin putperestliğini yıkmıştır ki bu, Yusuf Şevki Yavuz'a göre tam bir diyalogdur.³

Bu muhavere esnasında Hz. İbrahim'in, babasını ve kavmini, muhakemeye, akletmeye ve geleneği sorgulamaya davet ettiğini görüyoruz. Kültürlerin yozlaşmasında geleneğe körükörüne bağlanma, önemli bir rol oynadığından kültürel bir dirilip hareketinde yapılması gereken şey de geleneği sorgulamaktı. Bu sebeple Hz. İbrahim, kavmine tapmakta oldukları putların, kendilerine yalvaranları iştirip iştirmediklerini, veya fayda ya da zararlarının olup olmadığını sorduğu zaman kavmi, "ataların böyle yapar bulduklarını" söyleyerek geleneği öne sürünce Hz. İbrahim, onların geleneği sorgulamalarını, biraz da yaptıkları işe "şüpheci" nazarla bakmalarını sağlamak üzere: "İyi ama, ister sizin, ister önceki atalarınızın olsun, neye taptığınızı (biraz olsun) düşündünüz mü?" demişti.⁴ Ama kör

¹ Bk. 19 Meryem: 46-47.

² 26 Şuarâ: 70-82.

³ Yusuf Şevki Yavuz, Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu, İstanbul 1983, s. 175-176.

⁴ 26 Şuarâ: 72-76. Ayrıca bk. 21 Enbiyâ: 52-54.

taassubun uçsuz derinliklerine gömülmüş bu kafirlerin düşünme hasletleri kaybolmuştu, muhakeme yetenekleri neredeyse sönmüştü. Bu sebeple Hz. İbrahim soyut kavramlar ve düşüncelere yöneldi. Zaten insanların **seviyelerine göre hitap**, tebliğini kaçınılmaz esaslarından biri idi. İşte bunu sağlamak üzere Hz. İbrahim hakimane bir usule başvurdu ve pek çok İslam âliminin belittiği üzere¹ bir taktik uyguladı: "Gece karanlığını üstüne örtünce bir yıldız gördü, "Rabbim budur." dedi. Yıldız batınca 'Batanları sevmem." dedi. Ay'ı doğarken görünce: "Rabbim budur.' dedi. O da batınca 'Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette (doğru yoldan) sapan topluluklardan olurum.' dedi. Güneşi doğarken görünce: 'Rabbim budur; zira bu daha büyük!' dedi. O da batınca: 'Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Çünkü ben yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben O'na ortak koşanlardan değilim.' dedi."² Bu hadisede Hz. İbrahim'in konumu huşunda öteden beri çok farklı görüşler ortaya konulmuş olmasına rağmen Elmalı'nın dediği gibi³ Hz. İbrahim bu sözleri iltizam yoluyla değil, ilzam yoluyla ve tartışmada takip ettiği bir siyaset gereği sarfetmişti. Esasen güneşin batışının ardından hemen Hz. İbrahim'in "Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım." diyerek kavmine seslenmesi de onlarla tartışma içerisinde olduğunu açıkça göstermektedir ve bu, tebliğde Hz. İbrahim'in uyguladığı bir metot

¹ Mesela bk. Mes'udi, Mürücü'z-Zeheb, nşr. C.Barbier, Paris 1861, I, 84; Makdisî, age, III, 48-49; İbn Kesir, age, I, 142-143; Razi, Mefatihul-Gayb, Kahire, tsz, XIII, 47-49; Muhammed Sürür b. Naif, Allah'a Davette Peygamberlerin Metodu, C.I, trc. Abdullah Abdurrahman, İstanbul 1994, s. 178- 181.

² 6 En'âm: 76-79.

³ Elmaî, age, s.92-93. Bu konudaki farklı görüşlerin genel bir değerlendirmesi için bk. Elmaî, age, s.198-215. Hz. İbrahim'in rüşd çağında yıldızlar, ay ve güneşten hareketle Cenab-ı Hakk'ın varlığı ve birliğine ulaştığı görüşünü ileriye sürenlere göre Hz. İbrahim, Nemrud'un şerrinden korunmak üzere annesi tarafından kapatıldığı mağaradan 15 yaşında olduğu halde çıkmış ve kimse görmesin diye geceleyin çıkarıldığı için de önce yıldızları, sonra ay'ı görmüş ve bunları Rabbi zannetmiş, ama gündüz olup da yıldızların ardından ay da batıp güneş doğunca onu Rabbi zannetmiş, güneşin de batması üzerine Rabbine yönelmiştir. Bu iddia, makul ve mantıklı olmayan, gülünç bir iddiadır. Çünkü buna göre Hz. İbrahim'in mağarada kaldığı süre zarfında ne gece, ne gündüz mağaradan dışarıya hiç çıkmamış, hatta mağaranın kapısından dahi dışarıya hiç bakmamış olması gerekir ki böyle bir durum asla söz konusu olamaz.

olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hız. İbrahim, akli yetenekleri dumura uğramış kavmini hidayete sevkette konusunda çok daha müşahhas delillere başvurmak zorunda kaldı ve ilzam edici bir yolla, Y. Şevki Yavuz'un değerlendirmesine göre "gözlem ve deney" metodunu uyguladı.¹ Bunun için de daha önceden defalarca putların fayda ve zarar vermediğini, dolayısıyla onların ilah olamayacaklarını sözlü olarak anlatan Hız. İbrahim, bu defa da gerçeği "fili ve tatbiki olarak kavmine gösterebilmek üzere"² bir bayram günü onlardan geri kalarak tapınağa geldi; en büyükleri hariç, putların hepsini kırıp paramparça etti. İnsanlar, dönüşte putlarını bu vaziyette görünce hemen şüphelendikleri İbrahim'i sorguya çektiler. Hız. İbrahim ise beyinlerine balyoz gibi inen şu düşündürücü, susturucu, kesin cevabı verdi: "Belki de bu işi şu büyükleri yapmıştır! Onlara sorsanız, eğer konuşuyorlardaki.." Olayın ve verilen cevabın dehşeti içerisinde bir an kafirler, vicdanlarına dönüp kendilerini nasıl zalimler olduklarını itiraf ettilerse de bu, fazla sürmedi ve İbrahim'i cezalandırmak üzere hemen harekete geçtiler.³ Hız. İbrahim'in putları kırması olayında dikkat edilmesi gerekli çok önemli bir husus var; o da şudur: Elmai'nin iddiasının zıddına⁴ Hız. İbrahim, bu usule putları ortadan kaldırmak üzere başvurmadı. Esasen bu yolla putların yok edilemeyeceğini, putperestliğin silinemeyeceğini Hız. İbrahim gayet iyi biliyordu. Putları kırmaya girişmesi, sadece ve sadece onların aciziyetini insanlara göstermek arzusundan kaynaklanıyordu. Böylece o, mücadele içerisinde bulunduğu kavmine, tapmakta oldukları putların, değil başkalarına fayda veya zarar vermek, kendilerine yönelik bir saldırıyı bile defedebilecek bir güce sahip olmadıklarını ispatlamak istiyordu.

Bütün bu ayan-beyan delillere rağmen bir takım insanlar gerçeğe karşı gözlerini kapatmakta hala ısrarlı iseler, dökülen onca tatlı dil, güzel nasihat ve hitmetli irşattan sonra belki **üslûbun** birazcık **sertleştirilmesi**, **ayıplama** ve **kınama** yöntemleri fayda

¹ Y. Şevki Yavuz, age, s. 149.

² Afif Abdül Fettah Tabbara, "Hz. İbrahim A.S.", trc. Mehmet Aydın, A.Ü.İ.F.D., Ankara 1981, C.XXIV, s.552.

³ Bk. 21 Enbiyâ: 57-68; 37 Saffat: 88-98.

⁴ Bk. Elmai, age, s.194.

sağlayabilir. Tebliğ faaliyeti, son derece maharet ve incelik isteyen, hassas ve nazik bir faaliyettir. Neticeye erişebilmek için -meşrûluk sınırları içinde kalmak şartıyla- çok çeşitli metotlara ve yollara başvurmak gerekebilir. Hz. İbrahim de onlarca gayretinin ardından kâfirler yine de küfürlerinde inat edince **tarizkâr** ve kınayıcı bir üslubu denedi ve: "Size de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere de **yuf** olsun! Siz akıllanmaz mısınız?!" dedi.¹

Kâfirlerle en güzel şekilde tartışmayı emreden Kur'ân-ı Kerim² güzel bir tartışma örneği olmak üzere Hz. İbrahim'in Nemrud ile mücadele ve tartışmasına temas eder.³ Sahip olduğu saltanak dolayısıyla şımaran ve Rablik taslayan Nemrud, İbrahim'le O'nun Rabbi konusunda tartışmaya girişmiş ve Hz. İbrahim: "Benim Rabbim yaşatır ve öldürür." deyince "Ben de yaşatır ve öldürürüm." cevabını vererek haklarında ölüm kararı verilmiş iki kişiyi çağırarak birisinin ölüm kararını iptal, diğerini ise infaz ettirmiş ve böylece yaşattığı ve öldürdüğü iddia etmişti. Elbette bu, mugalatadan başka bir şey değildi. Ama Hz. İbrahim uzun uzadıya bu iddianın, ber demagoji olduğunu Nemrud'a izah ve kabul ettirmeye uğraşmak yerine, fevkalade bir sür'atle hiç bir itiraza mahal bırakmayan, mugalataya fırsat vermeyen, çok açık ve kesin bir delile geçti⁴ ve: "Allah güneşi doğudan çıkarıyor. Maden, sen de batıdan doğmasını sağla!" deyiverdi. Artık kafir şaşırıp kalmış, söyleyecek bir şey bulamamıştı.

Bu mücadelenin ardından Hz. İbrahim'in başvurduğu *hicret* ameliyesinin, bir tebliğ metodu olduğunu söyleyerek bu düşüncemiz garip karşılanmamalıdır. Çünkü hicret, inananların varlığını korumaları ve inançlarını yaşatabilmelerinin bir yolu olduğu kadar aynı zamanda yeni mekânlar ve yeni vasatlarda yeni muhatap kitlelerine mesajı sunmanın da bir vasıtasıdır ve diyebiliriz ki bütün peygamberlerin tebliğ faaliyetlerinin müşterek özelliklerinden birisidir. Bu çerçevede içerisinde Hz. İbrahim, Babil'den Harran'a, oradan da Şam cihetine giderek Filistin'e geldi; bilahare Mısır'a gitti; ama

¹ Bk. 21 Enbiyâ: 67.

² 16Nahl: 125.

³ 2 Bakara: 258.

⁴ Zemahşeri, Keşşaf, Beyrut, tsz., I, 388; Kurtubi, el-Camî'li-Ahkâm'l-Kur'ân'l-Kerim, y.y., 1917, III, 286; İbn Kesir, age, I, 148.

orada fazla kalmayarak tekrar dönüp Kudüs'e yerleşti.¹ Filistin'e geldikten sonra tevhid inancını yaymak gayesiyle bu bölgenin muhtelif yerlerini dolaştığı gibi zaman zaman bölge dışında da seyahatlar yaptığı anlaşılmaktadır.² Bu meyanda Hz. İbrahim'in, eşi Hacer ve oğlu İsmail'i, ileride Mekke şehrinin kurulacağı Arabistan'ın ortasında boş bir mekana bırakmak üzere gelişi, zahiren ilk hanımı Sare'nin çekememezliğinden kaynaklanmışsa da hikmeten Hicaz bölgesinde Hak dinin yayılmasına vesile olan hayırlı bir sefer olmuştur.

Bu vesile ile belirtelim ki, Peygamber Efendimizden önceki tüm peygamberlerin sadece kendi kavimlerine peygamber olarak gönderildiklerini, bu yönden de Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden üstün olduğunu savunan telakki, hiç de doğru değildir. Hz. İbrahim, Babil'den Harran'a Şam bölgesinden Filistin'e, Mısır'dan Hicaz'a kadar çok geniş bir bölgede, farklı ırk ve milletlere mensup insanlar arasında yıllarca tebliğ faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu sebeple Mevdudi, Hz. İbrahim'i "Hz. Nut'tan sonra Allah tarafından İslam dinini bütün dünyaya yayma görevi verilen ikinci büyük peygamber" olarak değerlendirirken³ çok da mübalağa yapmış sayılmamalıdır.

Tebliğin sürekliliğini ve daha geniş bölge ve kitlelere ulaştırılabilmesi açısından başvurulması gerekli metod, şüphesiz davetçi elamanların yetiştirileceği bir **kadro oluşturmaktır**. Hz. İbrahim de yakın akrabaları başta olmak üzere bu metodu uygulayarak kadro elemanları yetiştirmiş ve mesajını her tarafa iletebilmek üzere muhtelif bölgelere temsilci ve naiblerini göndermiştir. Mesela Ürdün'e yeğeni Lut'u göndermiş, Suriye ve Filistin'e küçük oğlu İshak'ı tayin etmiş, Arabistan'ın iç kısımlarını ise büyük oğlu İsmail'e havale etmiştir.⁴

Genellikle 15 yaşından itibaren hak uğrunda mücadeleye ve tebliğ faaliyetine başladığı ve 175 veya 200 sene yaşadığı kabul

¹ Taberî, Tarih, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Beyrut 1967, I, 244, 247; Sâbûnî, age, s.168-170.

² Şaban Kuzgun, age, s. 58.

³ Mevdûdî, Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber, trc. N. Ahmed Asrar, Ankara, 1983-1984, 11,25.

⁴ Mevdûdî, age, I, 421, II, 25.

edilen¹ Hz. İbrahim, neredeyse iki asra yakın bir süre zarfında durmadan dinlenmeden, yılmadan usanmadan, **her fırsattan istifade** ile ve faydalı bütün metotlara başvurarak risalet görevini yerine getirmiş ve tüm inananlar için davet faaliyetlerinde örnek alınacak bir rehber olmuştur.

¹ Taberî, age, I, 249, 312; Mes'udi, age, I, 87, 88; İbn Kesir, age, I, 174-175.

PEYGAMBERLERİN TEBLİĞ METODLARINDAKİ ORTAK NOKTALAR

Prof. Dr. İbrahim SARMİŞ*

Hz. İbrahim Aleyhisselam insanları hep tevhide çağırdı. Bu çağırını yaparken bütün müsbet yolları denedi. Aynı durumu diğer peygamberlerde de görüyoruz. Ama özellikle Hz. İbrahim'in (as) metodu ile Peygamber Efendimizin (sav) davet metodu arasında büyük benzerlik vardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bize örnek olarak özellikle belirtilmesi açısından ben ikisinin davet metoduna biraz değinmek istiyorum. Biliyorsunuz Peygamber (s.a.v.) Arap bir topluma peygamber olarak gönderildi ve Kureyş toplumundan ilk istediği de "lâilâhe illallah" kelimesini söylemeleridir. Ve daveti sadece tevhide çağrı şeklindeydi. Biliyoruz ki, Peygamber efendimiz (s.a.v.) peygamber olarak gönderildiği sırada Arap Yarımadasının güney kısmı İran'ın yani o günkü Sasani İmparatorluğunun işgali altındaydı. Kuzey kısmı da Bizans İmparatorluğunun işgali altındaydı.

Hz.Peygamber (s.a.v.) daha önce de Kureyş arasında Muhammedul-emîn olarak bilinen, herkes tarafından sevilen ve sayılan bir insandı. Eğer bu çağrısını ulusçu, milliyetçi, vatan kurtaran bir davet şeklinde ortaya koyarak: "Ey Araplar! Gelin Arap Yarımadasını emperyalistlerden kurtaralım" deseydi ve bu

* Selçuk Ün. İlahiyat Fak. Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (Halen Emekli)

davasında başarılı olduktan sonra insanları tevhide çağırıyordu, belki de uzun yıllar süren çok çetin bir mücadeleye katlanmak zorunda olmayacaktı, bizim ölçülerimize göre. Bu düşünceye göre Hz. Peygamber (sav) önce Arapları birleştirir, düşmanlara karşı savaşını verir ve Arap Yarımadasını işgalcilerden kurtardıktan sonra, "tamam artık benim liderliğim pekişmiştir, ben de vatan kurtaran biri oldum, artık dini daha rahat bir şekilde tebliğ edebilirim" diye düşünüp böyle bir başarıdan sonra "Ey insanlar! Ben sizi İslâm'ı kabullenmeye çağırıyorum" diyebilirdi. Böyle yapması halinde belki davetinde daha başarılı olabilirdi, bizim ölçülerimize göre. Ama peygamber (s.a.v.) böyle bir yol izlemedi. Onun yerine çok sıkıntılı bir yolu tercih etti. Hz. Peygamber'in tercih ettiği bu yol, ashabının Mekke'de iken binbir türlü işkenceye katlanmasına, iki defa Habeşistan'a hicret etmelerine, daha sonra Medine'ye hicret etmelerine, sonra da Bedir, Uhud, Hendek, Huneyn gibi daha bir çok savaşa girmelerine sebebiyet vermiştir. Hz. Peygamber (sav) çok meşakatli bir davet yolunu seçti ve insanlardan istediği de sadece "lâilahe illallah" kelimesini söylemeleriydi. Resulullah dediğim gibi "lâilahe illallah" kelimesini söyletme yolunu seçti.

Hz. Peygamber'in tebliğ metodunun başka bir yönünü belirtmek istiyorum: Biliyoruz ki Resûlullah (s.a.v.) peygamber olarak gönderildiği zaman Arabistan'da ahlaksızlık had safhadaydı. Çapulculuk, yağmacılık, ikicilik, fuhuş, soyugunculuk, kadının ezilmesi, insanların köleleştirilip eşya gibi alınıp satılması ve insan hak ve hürriyetleriyle, onuruyla bağdaşmayan her türlü olumsuzluk Arabistan'da kol geziyordu. Rasûlullah (sav) da ahlaklı, faziletli, hılful-fudul cemiyetinde bulunan, Kureyşlilerin Hacerü'l Esved'i yerleştirmesi olayında hakemlik yapan, herkesin eşyasını kendisine emanet ettiği güvenilir bir insandı. Bu yüzden Kureyşliler O'na Muhammedü'l-Emîn diyorlardı. Resûlullah İslâm'a davet çağırısını sosyal bir ahlak, güzel bir ahlak çağırısı şeklinde yapsaydı belki o toplumun faziletli insanları onun bu çağırısına uyar, böylece kendisini kabul ettirdikten sonra Kureyş toplumuna da "Ey insanlar ben peygamberim, benim bu davetimi de kabul edin" diyebilirdi ve bildiğimiz değişik sıkıntılara, zorluklara da maruz kalmazdı. Fakat O, bu yolu da izlemedi. Cenabı Hak O'nu böyle bir yola da yöneltmedi. Sadece onlardan "lâilahe illallah" kelimesini

söylemelerini istedi ve bunu söyletmek için de dediğim gibi her türlü sıkıntı ve meşakkate katlandı.

Başka bir yönü; yine Peygamber efendimiz (s.a.v.) peygamber olarak gönderildiği zaman Arap toplumunda sosyal adalet diye bir şey nerdeyse kalmamıştı. İnsanlara sınıflar ayrılmış, kimisi soylu, kimisi hakim, diğer bir takım insanlar da pazarlarda alınıp satılan köle, kadınların bir kısmı da cariye idi. Köle ve cariyelere hayat hakkı bile tanınmıyordu. Bu adaletsizlik ve eşitsizlik ortamında Resûllullah (s.a.v.) davetini sosyal adalete çağrı şeklinde ortaya koymuş olsaydı ve bu sosyal adaleti Arap toplumunda gerçekleştirmeye çalışsaydı, belki insan haklarına değer veren faziletli insanlar O'nun bu çağrısına uyar ve onun bu davetini kabul eder, böylece kendini Arap toplumuna kabul ettirdikten sonra "gelin benim bu İslâm davetimi de kabul edin, ben peygamberim" diye söyleyebilirdi. Belki bu durumda yirmi üç sene kendisinin ve ashabının katlandığı ve çektiği sıkıntılara katlanmazdı. Fakat O bunu da yapmadı. Bunun yerine, "benim sizden isteğim lâilâhe illaallah kelimesini söylemenizdir" dedi. Biliyorsunuz müşrikler bu kelimeyi söylememek için her yola başvurdular, hatta ölümü göze aldılar. Mallarından, yurtlarından olmayı göze aldılar, ama bu "lâilâhe illallah" kelimesini söylemeyi kabul etmediler. Bedir'de savaştılar, Uhud'ta savaştılar, Hendek'te savaştılar, Huneyn'de savaştılar ve başka birçok yerlerde her türlü sakıntıya katlandılar. Dediğim gibi canlarından, mallarından, yurtlarından olmayı göze aldılar ama bu "lâilâhe illaallah" kelimesini söylemeyi kabul etmediler. Neden? Çünkü bu söze inanmanın neticesinin, onların bütün hayatını Allah'ın egemenliğine vermek demek olduğunu iyi biliyorlardı. Yeryüzünde egemenliği sadece Allah'a vermek, artık söz hakkının sadece Allah'a ait olduğunu çok iyi biliyorlardı. Bunu bildikleri için Lâilâhe illaallah kelimesini söylemediler, savaşmayı, ölmeyi her türlü varlıklarından olmayı göze aldılar.

İşte Hz. İbrahim'in metodu da buydu. Hz. İbrahim (a.s.) de putperest bir topluma gönderilmişti. Onları tevhide çağırıyordu. Tevhide çağrı yolunda Hz. İbrahim başka bir yol izlemeyi tercih etmedi. Dediğim gibi makam-mevki yolunu izlemedi, ulusculuk-milliyetçilik yolunu izlemedi, sosyal adalet veya ahlakçılık yolunu izlemedi. "Allah'a ortak koşmayı bırakacaksınız", dedi. Bu yolda

Hz. İbrahim'in (a.s.) türlü türlü sıkıntılara, eziyetlere maruz kaldığını hepimiz biliyoruz.

Onun için benim sonuç olarak söyleyeceğim şey şudur:

Peygamberlerin yolunu izlediğini söyleyen Hz. Peygamber (s.a.v.)'in olsun, Hz. İbrahim(a.s.)'in olsun, diğer peygamberlerin olsun, onların yolundan gittiğini söyleyen ilim adamlarımızın olsun, aydınlarımızın olsun, toplum üzerinde etkili olan kişilerin bu peygamberleri örnek alarak onların davet ettiği gibi "lâilâhe illaallah" kelimesini fertlerin kalbine yerleştirmeye çalışmaları gerekir. Ve bu davada konuyu saptırmadan, gerçekleri yamultmadan bütün çıplaklığıyla, bütün mükemmeliğiyle gerçekleri topluma sunmaları gerekiyor. Toplumun tevhide ulaşması ancak bu yolla mümkündür, bunun dışındaki yollar malesef peygamberlerin tebliğ metodlarıyla uyuşmamaktadır.

HZ. İBRAHİM KISSASINDA EĞİTİM ESASLARI

Prof. Dr. Abdullah ÖZBEK*

I. YETİŞTİĞİ ÇEVRE ve KİMLİĞİ

Bir peygamberin ya da bir İslahatçının başarısını iyi anlamak için, onun yaşadığı devri ve problemlerini mümkün olduğu ölçüde iyi tanımak gerekir.

Devir: M.Ö. 2100 yıllarıdır.

Doğum yeri: Bugünkü Irak'da bulunan "**Ur**" şehridir. Yaklaşık nüfus 250.000'dir.

Yetiştigi toplum: Irak'ta yaşayan Keldânîler.

İdare **Nemrut** isimli zâlim bir kralın elindedir. Rivayete göre bu Nemrut, rüyasında bir yıldız görür. Bu **yıldız**, diğer yıldızların, ayın ve güneşin parlaklığını bastırmaktadır.

Nemrut, bundan fazlasıyla korkar. Hemen sihirbaz ve kâhinlerini toplayıp sırrını sorar. Onlar da: "**Ülkende şu yılda bir çocuk doğacak, halkın dinini değiştirecek, senin ölümün, saltanatın sonu onun eliyle olacaktır.**" derler.

O sırada Nemrut, Küfe Babilî'nde oturmaktadır. Oturduğu köyden ayrılıp hemen başka bir köye taşınır. Çıkarken bütün erkekleri de çıkarır, yalnız kadınları bırakır. Her on erkeğe de güvenilir bir gözcü tayin eder. Arkasından da doğan bütün erkek çocukların öldürülmelerini emreder. Emir derhal yerine getirilir.

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Öğretim Üyesi

Bir gün Nemrud'un ayrılmış olduğu şehirde önemli bir işi çıkar. Bunun için, en güvendiği adamı **Azer**'i¹ gönderir. Hanımının yanına uğramaması için de sıkı sıkıya tenbih eder. Azer kralın işini hallettikten sonra, sözünde durmayarak, merak edip ailesinin yanına uğrar. Ailesini de Küfe ile Basra arasında Evr diye anılan bir köye kaçıır, gözden uzak bir yere yerleştirir. Yiyecek ve içeceklerini de yanlarına koyarak ayrılır.

Aradan bir müddet geçer. Nemrud'a söylenen tehliketen herhangi bir ize rastlanmaz. Yalancı sihirbazların kendisini aldattığını düşünür. Tehlike geçtiğine göre, erkeklerin ailelerinin yanlarına gitmelerinde bir mahzur yoktur.

Fakat Hz. İbrahim'in doğumu yaklaştığı zaman, müneccimler, yer ve zaman göstererek tehlikeye yeniden dikkat çekerler. Nemrut, kendi zulüm mantığı çerçevesinde alınması gereken bütün tedbirleri alır. Hamile kadınları göz altında tutmaktan tutunuz, doğan erkek çocukları öldürmeye kadar, her türlü zulmü yapar.

Bu tehlikeler karşısında Hz. İbrahim'in annesi **Nuna** O'nu bir mağarada doğurur. Zaman zaman yanına uğrayıp ihtiyaçlarını giderir.

Hz. İbrahim **mağarada onbeş ay kalır**. Bu esnada onbeş yaşındaki çocuk kadar büyür.

Hz. İbrahim, daha küçük bir çocukken, annesine, gördüğü her şeyi sorar. En sonunda da "**Rabbim kimdir?**" sorusuna sıra gelir. Bu konuda annesi de babası da güç durumda kalır.

Hatta çocuklarına sert tepkiler gösterirler.² Bununla da kalmayıp korkusundan dolayı, Nemrud'un huzuruna çıkarır.

Hz. İbrahim, daha önce annesi ve babasıyla yaptığı tartışmalar gibi, Nemrud'la da tartışma yapar. Artık O'nun için, mücadele başlamıştır.

Bu toplumun diğer özelliklerini ise şöyle sıralayabiliriz:

a. Gelişmiş ticaret ve iş merkezlerine sahiptir.

¹ Azer, Nemrud'un putlarının baktıcısı, dolayısıyla en yakın adamıdır.

² Geniş bilgi için bk: M. Asım Koksal, Peygamberler Tarihi, T.D.V. Yayınları, Ank. 1993, c.1, s.142-160.

- b. Halk çoğunlukla zanaatkardır.
- c. Materyalist bir hayat görüşü hâkimdir.
- d. Hayatlarının ana gayesi servet yağmak ve eğlenmektir.
- e. Alışverişlerde faizcilik ve tefecilik hâkimdir.
- f. Şüpheli bir toplumdur. En küçük bir olayda hemen mahkeme kurulur.
- g. Toplum gök cisimlerine ve putlara tapmaktadır.
- h. Halk sınıflara ayrılmıştır.¹
- ı. Hayat felsefesi, "**ataların izinden gitme**" şeklindedir.²

Hz. İbrahim, peygamberler babasıdır. Hz. Nuh'tan sonra, İslâm'ın evrensel mesajını yaymakla görevlendirilmiştir.

İlk davetine ülkesi Irak'ta başlar. Sonra Suriye, Filistin, Mısır ve Arabistan'da sürdürür. Oğlu İsmail ile birlikte Ka'be'yi yapan ve ibadet merkezi haline getiren O'dur. O'nun mesajında nebevî kültürün bütün özellikleri vardır.

Kur'ân bize, O'nun çeşitli yönlerini özet olarak verir. İncil ve Tevrat'da da konuyla ilgili bilgiler vardır.

Kur'ân'ın peygamberleri bize tanıtmalarının sebebi, onların hayatlarından bize örnekler sunmaktadır. Bir nevi davetleri ve mücadeleleri, **müslümanın eğitilmesindeki** temel esasları ihtiva etmektedir.

Araplar kendilerini daha çok Hz. İbrahim'e nispet etmektedirler. Kur'ân, bu nispet etmelerinde samimî olup olmadıklarını çeşitli vesilelerle tartışmaya açar.

¹ Bu sınıflar şunlardır: 1. Amelu: Din adamları, devlet memurları ve askeriye bu sınıftandır. Bu sınıfın hakları fazladır. Hz. İbrahim bu sınıf içerisinde doğup büyümüştür. 2. Nuşkenü: Tüccar, sanatkâr ve çiftçilerden oluşmaktadır. 3. Ardu: Kölelerden meydana gelmiştir. Bak: Mevdüdi, Teshîmu'l-Kur'ân, Terceme: Heyet, İnsan Yay. İst. 1986, c. I. s.565.

² Enbiya, 21/51-56.

II. Hz. İBRAHİM KISSASINDA EĞİTİMLE İLGİLİ MESAJLAR

1. Tartışma

Tartışma metodu (discussion method), bir konu ya da problem üzerinde birlikte konuşarak mümkün olan çözüm yollarını aramaktır.¹

Tartışmanın amacı, bir konuya değişik açılardan bakabilme gücünün kazandırılmasıdır.

Tartışma, bizzat Kur'ân'ın emridir.² Yalnız tartışma yapılırken **bilgili** olunması gerektiğine dikkat çekilmiştir.³

Kur'ân mantığında tartışma, daha çok bir gerçeği ispat etmede "**delil getirme**" şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Kur'ân'da tartışmalar **tevhid inancını** sağlamlaştırma, bunun için de ibret nazarıyla varlıklara baktırma, batıl iddialara, şüphelere ve itirazlara cevap verme şeklinde gündeme getirilmektedir.⁴

Kur'ân'da delil getirilirken, insanın zaafı üzerine gidilmiştir.⁵ Hz. İbrahim'le Nemrut arasında geçen tartışma buna açık bir örnektir. Çünkü Nemrut, kendisine saltanat ve mülk verildiği için. "**Rablık**" iddiasında bulunmaktaydı.

Hz. İbrahim'in tartışmaları daha çok **Allah'ın Rablığı** konusundadır. Temel mesele "**Rab kim?**" sorusudur. Çünkü Allah'ın yaratıcılığı konusunda kimsenin itirazı yoktur. Önemli olan yer yüzünün hâkiminin kim olduğudur.

Hz. İbrahim, putların **Rab** olamayacağı konusunda, en başta babasıyla tartışmaya girer. Baba Azer, oğlundan duydukları karşısında irkilir ve dehşete kapılır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, hiç vakit geçirmeden oğlunu Nemrut'un huzuruna çıkarır. Bunda iki

¹ Robet Deeben, The Nature of Teaching, Scott, Foresman and Company, U.S.A. 1970, s.130.

² Bak: Ankebut, 29/46; Nahl, 16/25.

³ Al-i İmran, 3/66; Hac, 22/3.

⁴ Bak: Nisa, 4/82; Enbiya, 21/22; Yasin, 36/78-81.

⁵ Bu konuda geniş bilgi için bak: Zahir b. Awad El-Elmaî, Kur'ân'da Tartışma Metodları, Ter: Ercan Elbinsoy, Pınar Yay. İst. 1984

ürlü amacı olabilir:

a. Nemrut, putlara karşı çıkan İbrahim'i, başkasından değil, önce, yakını olan babasından duymalıdır. Bu bir nevi, Nemrut'un şüphesine karşı kendisini garanti altına almaktır.

b. Nemrut tarafından oğlunun ikna edilmesini de düşünebilir.

Durum, hiç de babasının beklediği gibi olmaz. Hz. İbrahim bu fırsatı çok iyi değerlendirerek, ustaca bir tartışma başlatır. Konu **Rab'ın gücü** çerçevesinde cereyan etmektedir. Söz konusu tartışma şu şekilde cereyan eder:

H. İbrahim: Benim Rabbim diriltir, öldürür.

Nemrut: Ben de diriltir, öldürürüm.

H. İbrahim: Allah güneşi doğudan doğurur, haydi sen de batıdan doğurt...

Bu açıklama karşısında Nemrut'un delili biter.¹

Görüldüğü gibi burada, ilk tartışmayı Hz. İbrahim başlatır. Bir nevi Nemrut'u, tartışmanın içine çekerek zor duruma düşürür.

Yukardaki tartışmayı şöyle tahlil edebiliriz:

a. Hz. İbrahim, Nemrut'un **Rab** iddiasında olduğunu bilmektedir. Yani kimin karşısına çıktığının farkındadır. Eğitimde bu çok önemlidir.

b. Nemrut'tan iddiasını ispat etmesini ister.

c. Nemrut, "**Ben de diriltir, öldürürüm.**" derken, aslında gerçek manada öldüremeyeceğini ve diriltemeyeceğini bilmektedir. Bir nevi, yanıltma (mugalata) yapmaktadır.

Yaratma, öldürme ve diriltme, Allah'ın sıfatıdır. Nemrut'un bu iddiada bulunması, Allah'a ortak koşmaktır. Ortaklık "**güç ve kuvvette eşitlik**" anlamına gelmektedir. Bunu ispat etmesi gerekmektedir. Onun için Hz. İbrahim, bunun üzerinde hiç durmamış, daha açık bir delil (güneşin istikametini ters çevirme) istemiştir.

H. İbrahim tartışmalarında tadrice riayet etmiştir. Görülüyor

¹ Bakara, 2/258.

ki bu olayda, bir kaç metodu bir arada kullanmıştır.

2. Fayda, Zarar ve Güçsüzlüğe Dikkat Çekme

Normal bir insan, bile bile zararı tercih etmez. Bozulmamış bir aklın tercihi de bu yöndedir.

Hz. İbrahim tartışmalarında sık sık, insanın bu özelliğine hitab eder. Bu yönüyle Hz. İbrahim genellikle **aklî deliller** kullanır.

Hz. İbrahim küçüklüğünden beri putlardan hoşlanmazdı. Babası, kardeşleriyle birlikte O'nu put satmaya gönderdiğinde, bir tane bile satmaz, kafalarını suyun içine sokarak, "İçiniz" diye alay ederdi. Bir bakıma bu hareketiyle, **putların güçsüzlüğünü** göstermek istiyordu.

Hz. İbrahim, bir bayram günü, "hastayım" diyerek geride kalır. Büyükleri hariç, bütün putları baltayla kırar. En sonunda baltayı da büyük putun boynuna asar.

Halk geri döndüğünde adetâ şaşkına döner. Bu esnada şu konuşmalar cereyan eder: **Bir grup halk:** Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zâlimlerden biridir.

Başka bir grup: Bunları diline dolayan bir genç duyduk. Adı da "İbrahim"miş.

Bir kısım halk: Öyleyse O'nu insanların gözü önüne getirinde, (ona nasıl şiddetle karşılık verileceğine) şahit olsunlar!¹

Halk: Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın İbrahim?

Hz. İbrahim: Belki de bu işi büyükleri yapmıştır. Hadi onlara sorun; eğer konuşuyorlarsa...

Halk: Sen bunların konuşmadığını pek âlâ biliyorsun!..

Hz. İbrahim: Öyleyse, Allah'ı bırakıp da, size hiç bir fayda ve zarar vermeyen bir şeye hâla tapacak mısınız? Size de, Allah'ı bırakıp

¹ Hz. İbrahim bu fırsatı kollamaktadır. Çünkü olay sadece rahipler ve din adamları arasında kalmaktaydı. Halk bir bakıma kandırılıyordu. Ama bu putların güçsüzlüğünü halkın gözü önünde ispat edilmeliydi. Bkz. Mevduî, Tefhîmu'l-Kur'ân, Ter: Heyet, İnsan Yay. c.3, s. 285.

tapmakta olduğunuz şeylere de "yuh" olsun! Siz akıllanmaz mısınız?¹

H. İbrahim bu açıklamalarıyla **muhataplarını şüpheyeye düşürür**. Çünkü Tanrı'nın güçlü olması gerekir. Zayıf bir nesneden nasıl Tanrı olabilir?...²

3. Yakından Başlama

H. İbrahim, davetine, **en yakını olan babasından başlar**. Bu esnada insan fıtratının reddedemeyeceği kuvvetli deliller ileri sürer, diğer taraftan da oldukça **nazik ifadeler kullanır**. Bir keresinde sözlerine şöyle başlar:

"Babacığım!..

İşitmeyen, görmeyen, sana hiçbir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?...

Babacığım!...

Bana, sana gelmeyen bir **ilim** geldi. Bana uy da seni dümdüz bir yola çıkarayım.

Babacığım!..

Şeytana tapma. Çünkü Şeytan Rahman'a isyan etmiştir.

Babacığım!..

Ben, Rahman (olan Allah)tan bir azabın dokunmasından ve senin Şeytanın dostu olmandan korkuyorum."

Nemrut'un putlarından sorumlu bakanı olan babası, ne ifadelerin nazikliğinden, ne de oğlunun samimiyetinden etkilenir! Üstelik, **"Benim tanrılarımın yüz mü çeviriyorsun?"³** diye sert çıkar;

¹ Bak: Enbiya, 21/58-67.

² Hz. İbrahim'in bu cevapları karşısında tahammül edemeyen insanlar, O'nun ateşe atılmasını isterler. Tabii ki ateş, Yaratıcı'sının emri gereği İbrahim'i yakmaz. Bak: Enbiya, 21/68-69.

³ Burada babası, örfle Hz. İbrahim'i baskı altına almak ister. Yani Hz. İbrahim, bir nevi geleneksel yapıya karşı çıkmakla suçlanır. Bu oldukça kolay bir susturma yoludur. Halbuki Hz. İbrahim, eskiye değil, eskimiş ve bozulmuş olan inançlara karşı çıkıyor. Çünkü Hz. Âdem'den beri ilâhi mesaj tevhid üzerinedir.

vazgeçmezse taşılayacağını söyler ve kovar.¹

Hız. İbrahim, yeni naziktir. Bu kasalık karşısında hiç direnmez, "Esenlikle kal, Allah'tan senin için af dileyeceğim..." diyerek çekip gider.² Yani, bir nevi hicret eder.³

4 Gözlem Ve Deney Metodu

Hız. İbrahim, putların Tanrı olamayacağını ispat etmek için gözlem ve deneyden yararlanmıştır.

Önce sözlü olarak bu putların ilâh olmasının mümkün olmadığını, bunlara tapmanın akıl ve mantık dışı olduğunu, fırsat düştükçe anlatır.

Aklî delillerin fayda vermediği zamanlarda da gözlem ve deneye başvurur. Konu ile ilgili bir örnek verelim:

İbrahim: Bu tapınıp durduğunuz heykeller nedir?

Babası ve milleti: Babalarımızı onlara tapar bulduk.

İbrahim: Andolsun ki, bizler de babalarınız da apaçık bir sapıklık içindedesiniz.

Babası ve milleti: Sen bize gerçeği mi getirdin, yoksa şaka mı ediyorsun?

İbrahim: Hayır... Rabbiniz göklerin ve yerin Rabbi'dir ki, onları O yaratmıştır. Ben de buna şahitlik edenlerdenim.

Bu esnada İbrahim kendi kendine, Allah'a yemin ederek putlarına bir tuzak kurmaya karar verir. Eline bir balta alarak putların hepsini kırar. En sonunda baltayı büyük putun boynuna asar.

Geri döndüklerinde gördüklerine inanamazlar. "Bunu Tanrılarımıza kim yaptı?" diye öfkelenirler. Bunu yapan kimsenin

¹ Görüldüğü gibi, çocuk bilgili ve nazik de olsa, baba yanında evlâd daima küçük görülmektedir. Bu fitrî gerçeği her zaman göz ününde bulundurmamak gerekir.

² Meryem, 19/42-50.

³ Hicret, bütün peygamberlerin hayatlarında vardır. Bütün hicretler, can tehlikesi olduğu zaman başlamıştır. Çünkü can söz konusu olunca, hiç bir tebliğ metodu fayda vermez.

zâlim olduğunu söylerler. İbrahim'in daha önceki dediklerini hatırlayarak O'ndan şüphelenirler. Ve bulup İbrahim'i getirirler. Sonra aralarında şu konuşma geçer:

İnsanlar: Ey İbrahim! Bunu Tanrılarımıza sen mi yaptın?

İbrahim: Belki onu şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorlarsa onlara sorun.

İnsanlar: Ey İbrahim! Bunların konuşamayacağını and olsun ki sen de bilirsin...

İbrahim: O halde Allah'ı bırakıp da size hiç bir fayda ve zarar vermeyecek olan putlara ne diye taparsınız? Size de Allah'ı bırakıp taptıklarımıza da yazıklar olsun! Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?¹

Kanatimize göre bu olayda Hz. İbrahim şu yolu izlemiştir:

a. Önce putlara tapmanın yanlışlığını sözle ispatlamaya çalışmaktadır.

b. Kavminin ısrarı karşısında, **gözlem ve deneyle** bu putlara tapmanın mantıksızlığını göstermektedir.

İnsanoğlunun kafasında bir **Tanrı** fikri daima olmuştur. Üstelik bu Tanrı, **olağan üstü bir güce sahiptir**. Fakat paratikte hiç de böyle değildir. Ne yazık ki **bazı insanlar, bu güçten yoksun olan putlara taparlar**. İşte Hz. İbrahim, bunların Tanrı olacak güce sahip olmadığını gözlem ve deneylerle gösterir.

Nitekim Hz. Peygamber de kendi toplumunu uyarırken benzer uyarılarda bulunmuştur.²

¹ Enbiya, 21/52-67.

² Söz konusu uyarılar Araf Sûresi'nde şöyle dile getirilir:

a. Bu putların kendileri yaratılmıştır. Bunlar nasıl yaratıcıya ortak olabilirler?..

b. Putlar, ne başkalarına yardım edebilirler ne de kendilerine!..

c. Çağrıldıkları zaman cevap veremezler.

d. Yürüyecekleri ayakları, tutacak elleri, gören gözleri, işitecek kulakları yoktur...

Bak: Araf, 7/191,195.

5. Açık Tavır

Hz. İbrahim'in kıssası, insan fıtratının, hak ve bâtil karşısında takındığı tavrın kıssasıdır.

Hz. İbrahim Kur'ân'da, yumuşak huylu, hoşgörülü, beğenilen, sevimli ve halîm birisidir. Ancak inanç söz konusu olunca, açıkça tavır almaktadır. Başta babası Azer'e şöyle karşı çıkar:

"Birtakım putları Tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben, seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum..."¹

Hz. İbrahim'in bu tavrında şu gerçekler sergilenmektedir:

- Bildiği gerçeği açıkça ilân etmektedir.
- Bu konuda, hiç bir kimsenin alay etmesinden çekinmez.
- Davası uğruna hiç kimseye hoş görünmeye çalışmaz. Hatta bu kişiler babası, ailesi, akrabası ve milleti bile olsa...²

6. İtmi'nan İçin Soru

Soru sorma, önemli öğrenme metodlarından birisidir.³ Soru-cevap metodunda önemli olan, öğrencide soru sorma isteğinin uyandırılmış olmasıdır.

Bütün peygamberler sorulara mahutabtır. Hatta getirdikleri kitapların büyük bir kısmı ve kendi açıklamaları, ümmetlerinin sorularına cevap teşkil etmektedir.

Genelde bütün peygamberlere **"ölülerin diriltilmesi"** meselesi sorulmuştur.

Hz. İbrahim bu konuda Allah'tan bir **misâl göstermesini** ister.

¹ En'âm, 6/74.

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Seyyid Kutub, Fî Zilâli'l-Kur'ân, Terc. Heyet (Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler. Bekir Karlığa), Hikmet Yay. İst. 1973, c.5, s. 304-311.

³ Soru-cevap metodu, yaratıcı düşünmeye, ferdi teşebbüs kabiliyetinin gelişmesine, serbest konuşma ve tartışmaya imkân verir, fırsat hazırlar. (Bak: Mehmet Yetenç, Genel Öğretim Metodu ve Uygulama, Örnek Matbaası, Adana 1971, s.139.)

Allah da O'nun kalbini bildiği için, isteğini derhal yerine getirir.¹ Fakat dirilişin mahiyetini göstermez. Sadece maddî açıdan bir mu'cize gösterilir.²

Bu misalden anlıyoruz ki insan, şüphelendiği zaman değil; sırf kalbî yönden tatmin olmak için, başkalarından açıklama isteyebilir. Açıklama durumunda olan kişiler de, bu gibi soruları olgunlukla karşılayıp cevaplandırmalıdır.

7. İman Eğitimi

Kur'ân'da sürekli olarak, **Allah'ın kâinat üzerindeki mutlak hakimiyeti** ve sıfatları dile getirilir. İmân eğitimi konusunda ilk faaliyet bu şekilde başlar. Bu sebepten dolayı Hz. İbrahim, yıldız, ay, güneş vb. varlıkların Tanrı olamayacağını her fırsatta dile getirmiştir. Aynı zamanda aracı olarak kabul edilen ve yardımı talep edilen putların da güçsüzlüğünü çeşitli vesilelerle göstermiştir.³

Kur'ân ikinci olarak da **Allah'ın insan üzerindeki hakimiyeti** üzerinde durur. Hz. İbrahim'in çeşitli vesilelerle imtihan edilişi buna iyi bir örnektir.

Bu tür bir düşündürme, insanı gurur ve kibirden uzaklaştırıp "**kul olma**" mertebesine yükseltir. İmanlı olmanın pratik neticesi de zaten budur.

Hız. İbrahim kıssasında, konuyla ilgili olarak bir çok olaylara yer verilmiştir.

¹ Bakara, 2/260. "İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi O'na: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrahim: Hayır! inandım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim), dedi. Bunun üzerine Allah: Öyleyse, dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki, Allah azizdir, hakimdir, buyurdu." Burada Hz. İbrahim, "Diriltiyor musun?" şeklinde sormuyor. Çünkü böyle bir soru şüphe ifade eder. Sadece diriltme olayının gösterilmesini istiyor.

² Bu misâl, ruhların cesedlere nasıl döndüğünü açıkça göstermektedir.

³ Bakara, 2/258.

Sonuç

Hız İbrahim, peygamberler halkasında önemli bir yeri işgal eder. O'nun temel mücadelesi, **müslüman olarak can veren bir nesil yetiştirmektir.**¹

O'nun bu uğurdaki çabalarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Her vesileyle aklî yönden düşünmeye davet etmiştir. O'nun hayatı, "**düşünme ve düşündürme metodu**"na iyi bir örnektir.

2. Tartışmalarında muhataplarını birinci derecede hedef almamış, sadece vasıflarına dikkat çekmiş, özellikle de olaylar üzerinde düşündürmeyi tercih etmiştir.

3. Bilindiği gibi pek çok imtihandan geçmiştir. Bu sebepten belâlara ve eziyetlere karşı sabırlıdır. Bu açıdan bakıldığında da hayatı "**sabır eğitimi**"ne iyi bir örnek teşkil eder.

4. Son derece mütevekkil bir hayat sergilemektedir. Elbetteki bu hareketi, tedbirleri ihmal etmesi manasına gelmez.

Diğer taraftan her vesileyle Allah'a dua etmektedir.² Yani **dua eğitimi** için de pek çok örnekleri O'nun hayatında görmekteyiz.

5. Temel mesajı "**Allah'a kulluk edin ve O'ndan korkup sakının!**" ifadesidir. Ayrıca bu tavsiyeye uymayan kimselerin karşılabilecekleri vahim durumları da çeşitli örneklerle açıklamıştır.

¹ Bakara, 2/132.

² Bakara, 2/126-131.

HZ. İBRAHİM-HZ. MUHAMMED İLİŞKİSİ

Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL*

Hız. Muhammed (sav) ile Hız. İbrahim arasında ne gibi bir ilişki vardır? Buna cevap aramadan önce bazı kavramları hatırlamakta yarar olacaktır. Bunlardan biri "**Millet**" kavramıdır. Millet, lugatta tutulup gidilen yol demek olup bu bağlamda "Din ve Şeriat" anlamında kullanılır. Nitekim Şehistanî "el-Milel Ve'n-Nihal" adlı eserinde verdiği bilgiye göre "din, şeriat ve millet" esasında aynı şeylerdir.¹ Ancak öne çıkan düşüncenin farklı bir boyutunu yansıtır. Buna göre, itikat ve iman bakımından "din", amel ve tatbikat bakımından "şeriat", sosyal gerçeklik bakımından "millet" denilebilir. Aslında, itikat edilen ne ise amel edilen de odur. Amel edilen ve uygulanan ne ise, üzerinde ittifak edilen şey de odur. Şu halde millet, "Bir cemiyetin, etrafında toplandığı, üzerinde yürüdüğü, içtimai duygu ve telakkilerin tabii olduğu, kitlenin bağlı bulunduğu hakim ilkeler ve takip edilen gidişattır, sülük edilen yoldur."² Bu yolun hak olanı olmayı, doğru olanı olmayı olabilir.³ Üzerinde durulması gereken kavramların ikincisi, "**hanif**"tir. Bu kelime, sözlükte, inhiraf anlamına gelmektedir. Buna göre, "Küfreden ve putlardan yüzçevirmek, iyiye dönmek" demek olur. İslami literatürde hanif, "sapıklıktan doğruluğa yönelen, yalnız bir Allah'a inanıp O'nun

* Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dekanı (Halen Uludağ Üniversitesi İslam Tarihi Anabilim Dala Öğretim Üyesi)

¹ Bk. Şehistani, el-Milel ve'n-Nihal, Beyrut 1992, 2.bs., s.33-34.

² Bu kavram Kur'ân-ı Kerim'de başlıca şu ayetlerde geçer: Bakara, 2/130, 135; Al-i İmran 3/95; Nisa, 4/125; En'âm, 6/161; Yûsuf, 12/38; Hacc, 22/78.

³ Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, 1, 483 vd.

iradesine teslim olan kimsedir."¹ Bu tabirin Ümmet-i Muhammed'e bakan ciheti ise-ileride ele alınacağı üzere-"Hakka ve tevhide yönelerek İbrahim (asm)'in milletinden olmak" tarzında ifade edilebilir.

Üçüncü mühim bir kavram olarak, "**halil**"i tamımız gerekecektir. Bu kelime lugatta "iyi niyetli kişi, hakiki ve samimi dost" gibi anlamlara gelir. Terim olarak halil, "Bir kişinin mahrem-i esrarı olan ve sevgisi kalbinin derinliğine nüfuz eden dostu" demektir.²

Tebliğimizin iyi anlaşılabilmesi için son olarak kısaca üzerinde duracağımız kavram "**imam ve imamet-i kübra**"dır. Lugatta "Başkan, iman, halife, kumandan" gibi anlamları vardır. Bir terim olarak imamet-i kübra, "Din ve dünya işlerinde insanlara öncülük ve riyaset etmek demektir ki, bunun en son ve enüst mertebesi risalettir."³

Bu dört kavram, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'le bağlantılı olarak geçmektedir. Bu kavramları ihtiva eden ayetleri dikkatli bir şekilde gözden geçirdiğimiz zaman Hz. Muhammed (sav) ile ümmetine bakan bir cihetinin olduğunu müşahade ederiz. İşte, tebliğimizin konusunu teşkil eden ilişki, bu noktada başlamış olmaktadır. Şimdi sırasıyla bu kavramların geçtiği ayetlere bir bakalım:

Bakara suresinde "**İbrahim'in milletinden** (dininden) yüz çevirenlerin kendini bilmeyenler olduğu" belirtildikten sonra Hz. İbrahim'in, "Dünyada seçilmiş olduğu, ahirette de salihlerden (iyilerden) olacağı" ifade edilmektedir.⁴ Bu ayetin nüzul sebebi olarak anlatılan olay şudur: Aslen bir yahudi alimi iken Medine'de müslüman olan Abdullah bin Selâm, Tevrat'a dayanarak İsmailoğulları'ndan bir peygamber geleceği, ona iman edenlerin hidayete ereceği, etmeyenlerin lanetleneceğinden bahisle yeğenlerinden Seleme ile Muhacir'i İslam'a davet etmiş, Seleme iman

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin ALGÜL, İslâm Tarihi, 1,104-106. Bu kavram Kur'ân-ı Kerîm'de başlıca şu ayetlerde geçer; Bakara, 2/135; Al-i İmran, 3/67, 95; Nisa, 4/125; Nahl, 16/120-123; Ayrıca bk. Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, I, 514; II, 1134.

² Bu kavram, konumuzla bağlantılı olarak Nisa, 4/125. ayette geçer.

³ Bu kavram, konumuzla bağlantılı olarak Bakara, 2/124. ayette geçer.

⁴ Bk. Bakara, 2/130.

etmiş, diğeri etmemiştir.¹ Bu ayetin nüzul sebebi ile bağlantılı olarak düşündüğümüzde "İbrahim milletinden yüz çeyrek nefisini aşağılatanların aynı zamanda Hz. Muhammed'in dininden yüz çevirmek suretiyle nefislerini aşağılattıkları, kendini bilmez bir duruma düştükleri" ortaya çıkmaktadır. Aynı surede bir ayette ise yahudi ve hıristiyanların doğru yolu bulmak için kendi dinlerinin insanlara sunarken, Cenab-ı Hak tarafından Resul-i Ekrem (sav)'e, "Doğruya yönelmiş olan ve Allah'a eş koşanlardan olmayan İbrahimin milletine (dinine) uyarız" demesi talim ediliyor. Bu ayette açıkça Hz. Peygamber'e indirilen islam dininin vaktiyle Hz. İbrahim'e indirilmiş olan islam dininin devamı ve en mütakâmil şekli olduğu ifade edilmiş oluyor.² Keza, Al-i İmran suresinde geçen bir ayette Yüce Allah, Hz. Peygamber'in, insanları "Doğruya meyleden İbrahim'in milletine (dinine) tabi olmaya" davet etmesini istiyor.³ Böylece bu iki ayette Hz. İbrahim ile Hz. Muhammed'in dini arasındaki devamlılık ilişkisine açıkça işaret edilmiş oluyor.

Nisa suresinde konu ile ilgili ayette ise bir mukayese yapılmakta, "iyilik yaparak kendisini Allah'a teslim edip, hakka yönelen İbrahim'in dinine uyandan, din bakımından daha iyi kim olabilir?"⁴ sorusu sorulmaktadır. Bu ayet, son peygamber Hz. Muhammed (sav)'e geldiğine göre buradaki İbrahim dininden maksadın aynı zamanda Resul-i Ekrem'e gelen din olduğunda hiç şüphe yoktur. En'âm suresinde geçen bir ayette ise Hz. Muhammed (sav)'in, Cenab-ı Hak tarafından "Doğru yola, gerçek dine ve puta tapanlardan olmayan İbrahim'in dinine iletildiği"⁵ vurgulanıyor. Yusuf suresinde mevcut olan bir ayette Hz. Yusuf'un da "Ataları olan Hz. İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uyduğu" naklediliyor,⁶ böylece Hz. Muhammed'den başka bazı peygamberler'in dini içinde Hz. İbrahim'in milleti (dini), referans veriliyor.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki ahir zaman nebisi Hz. Muhammed (asm)'e tebliğ edilmiş olan İslam dini vaktiyle Hz. İbrahim'e indirilen

¹ Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I. 497 vd.

² Bk. Bakara, 2/135.

³ Bk. Al-i İmran, 3/95.

⁴ Nisa, 4/125.

⁵ En'âm, 6/161.

⁶ Yusuf, 12/38.

İslam dininin en gelişmiş şeklidir ve onun bir devamıdır. Dolayısıyla şu anda sahip olduğumuz yüce dinimiz itibariyle Hz. Muhammed ile Hz. İbrahim ve Hz. İbrahim'in ümmeti ile Hz. Muhammed'in ümmeti arasında ciddi bir bağ vardır. Bu bağın şekli ve önemi Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'le bağlantılı olarak geçen "hanif" kavramını ele aldığımız zaman daha da açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır:

"**Hanif** (yani doğru yola yönelmiş olan) İbrahim'in dini",¹ "Doğruya yönelen (hanif) bir müslim olan İbrahim",² "Doğruya meyleden (hanif) İbrahim'in dini",³ "Hakka yönelen (hanif) İbrahim'in dini",⁴ "Allah'a boyun eğen ve O'na yönelen (hanif) bir önder olan İbrahim",⁵ "Doğruya yönelen (hanif olan) İbrahim'in dini".⁶

İşte, bu ayetlerde bir yandan Hz. İbrahim'in niteliği, "**hanif**" kavramıyla bize gösterilirken, diğer yandan Hz. Muhammed (sav)'in bu evsafa haiz yani hanif olan Hz. İbrahim'in dinine tabi olması istenmekte, böylece Resul-i Ekrem (sav)'e indirilen İslamiyetin, atası olan Hz. İbrahim'in dininin devamı olduğu teyiden hatırlatılmaktadır.

Ayrıca, Kur'ân-ı Kerîm bize Hz. İbrahim'in Hz. Muhammed (sav) ile müspet yönden kıyaslanabilecek veya manevi irtibatları üzerinde durulabilecek değişik vasıflarından da bahsediyor. Nisa suresinde geçen bir ayete göre Yüce Allah onu "halil: dost" edinmişti.⁷ Keza Bakara suresinde buyurulduğuna göre Cenab-ı Allah Hz. İbrahim'i insanlara "İmanrönder" kıldı.⁸ "O, Rabbinin nimetlerine şükrederdi, Rabbide onu seçti, doğru yola eriştirdi."⁹ "Cenab-ı Hak ona dünyada iyilik (hasene) verdi, ahirette de salihlerden olacaktı."¹⁰ "O, çok içli ve yumuşak huylu idi."¹¹ "O,

¹ Bakara, 2/135.

² Al-i İmran, 3/67.

³ Al-i İmran, 3/95.

⁴ Nisa, 4/125.

⁵ Nahl, 16/120.

⁶ Nahl, 16/123.

⁷ Nisa, 4/125.

⁸ Bakara, 2/124.

⁹ Nahl, 16/121.

¹⁰ Nahl, 16/123.

¹¹ Tevbe, 9/114; Hüd, 11/75.

dosdoğru bir peygamberdi"¹ "İbrahim ve onunla birlikte olanlarda ümmet-i Muhammed için uyulacak güzel bir örnek vardı."²

Bu ayetlerden herbirinde Hz. İbrahim'in seçkin bir özelliği belirtiliyor, Allah Teala'nın onu halil (dost) edindiği, böylesine mukaddes bir dostluğu hakedecek faziletlere sahip olduğu, bu nedenle insanlara imam (önder) seçildiği, hem dünyada hem de ahirette hasene'ye eriştirilmiş olduğu ifade ediliyor. İşte, bu üstün nitelikleriyle, ayrıca doğruluğu, tevhid imanı, ahlak temizliği, hak yolunda cihadı, hakkı icrası, adaleti yerine getirmesi ve tevhid ile hanifliği zürriyetine de bırakmış olması ile peygamberlerin babası (Ebu'l-Enbiya) olarak o bütün insanlık için en güzel bir örnektir. Hz. Muhammed (sav)'e bu nokta-i nazardan baktığımız zaman Kur'ân-ı Kerim bize "Onun "en güzel ahlakın sahibi olduğunu"³ ve Allah Teala tarafından "**seçilmiş: el-Mustafa**" olarak ümmet için "en güzel örnek"⁴ kılındığını bildiriyor. Böylece Hz. İbrahim'e ihsanedilen tüm faziletlerin en gelişmiş şekliyle Hz. Peygamber'e intikal ettiğini görüyoruz. Hz. İbrahim'in "**üsve-i hasene**" mirası da Resul-i Ekrem (sav)'e aynen intikal etmiştir.

Gerçekten de Hz. Muhammed (sav) Cenab-ı Hakk'ı gereği gibi öven "Ahmed"dir; kıyamete kadar ümmeti tarafından övülecek ve Cenab-ı Hak tarafından şan-u şerefi, kadr-u kıymeti yüceltilmiş olan "Muhammed"dir; İnsanlara İslam'ı müjdeleyen "Beşir- Mübeşşir"dir; Allah'ın birliğine ve ümmetin davranışlarına şahadet eden "**Şahid**"dir; İnanmayanları Allah'ın azabı ile korkutan "**Nezir-Münzir**"dir. O, insanları hak yola davet eden "Daiilellarftır; tebligatı ile şirkin karanlığını dağıtıp iman nuru ile ortalığı aydınlatan "**Siracün Münir**"dir; Önceki peygamberlere indirilen kitapları tasdik eden "**Musaddık**"tır; Nasihat ve öğüt veren "Müzekkir"dir; İnsanlığın ıslahı için harekete geçmesi doğrultusunda ilahi hitaba erişen "Müddesir"dir; Mütevazı bir kul "Abdullah"dır; saygı değer, şerefli bir peygamber "kerirT"dir; İlahi hakikatları bıkıp usanmadan insanlara açıklayan "Hakku'l-Mübin"dir; çevresini ilahi nurla aydınlatan "Nur"dur; tüm insanlığın yararlanıp kurtuluşa erebilme

¹ Meryem, 19-41.

² Mümtelme, 60-4.

³ Kalem, 68-4.

⁴ Ahzab, 33-21.

imkanına kavuşmasına fırsat veren "Rahmeten lilalemin"dir; Yol gösteren, hidayete sevkeden "Hadi"dir; İnsanları pisliklerden arınmış olarak ilahi hakikatleri kabule teşvik eden "Ta-Ha ve Ya-Sin"dir. O, her bakımdan güvenilir, vahyi tebliğde kusursuz olan ve vazifesini gereği gibi yapan "Emin"dir; İnsanlığı en doğru yol olan İslam'a davet eden "Sırat-ı Müstakim"dir; hidayet ve irşadıyla insanın içini saran karanlıkları nurlandıran "Necm-i Sakıb"dir; Ümmetinin menfaatini isteyen, onlara bir zarar isabet edince bundan rahatsız olan, mü'minlere çok şefkatli ve merhametli olan "Rauf-Rahim"dir.¹

İşte bu üstün niteliklere sahip bulunan son peygamber Hz. Muhammed'in Peygamberliği Hz. İbrahim'in bu doğrultudaki duasının kabulü eseri sayılmaktadır. Bu nasıl olmuştur? Şöyle ki: Hz. İbrahim'in gerek Hz. Hacer'le İsmail'i Beytullah'ın yanına bıraktığında, gerekse daha sonraki ziyaretlerinde ve bilhassa Kabe yapımı sırasında ve tamamlandıktan sonra yapmış olduğu bazı dualar vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bu duaları tetkik edebilirsek Hz. İbrahim ile Hz. Muhammed arasındaki irtibatın anlaşılmasında bir adım daha atılmış olacaktır. İlk önce dua ayetlerine bir göz atalım:

Rabbim! Bu şehri güvenli kıl; beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.²

Rabbimiz! Ben çocuklarımdan kimini, namaz kılabilimleri için senin kutsal evinin (Kabe'nin" yanında ziraata elverişsiz bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! İnsanların gönüllerini onlara meylettir. Şükretmeleri için onları ürünlerle rızıklandır. Beni ve çocuklarımı namaz kılanlardan eyle. Rabbimiz! Duamı kabul buyur. Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, anamı, babamı ve inananları bağışla.³

¹ Hz. Muhammed (sav)'in isim ve vasıflarının geçtiği ayetler için bk. Fetih, 48/29; Saf, 61/6; Bakara, 2/285; Nisa, 4/13; Enfal, 8/64; Tevbe, 9/61, 73; Fetih, 48/8; Nahl, 16/89; Sebe, 34/28; İsrâ, 17/105; Hacc, 22/49; Ra'd, 13/7; Ahkâf, 46/31; Ahzab, 33/46; Tevbe, 9/128; Al-i İmran, 3/81; Gaşîye, 88/21; Müzzemmil, 73/1; Müddessir, 74/1; Cinn, 72/19; Hakka, 69/40; Zuhruf, 43/29; Maide, 5/15; Ahzab, 33/40; Enbiyâ, 21/107; Rum, 30/53; Nemi, 27/81; Ta-Ha, 20/1; Ya-Sin, 36/1; Tekvir, 81/21; Yunus, 10/2; A'raf, 7/157; Tarık, 86/3; Ya-Sin, 36/4; Lokman, 31/22; Kalem, 68/2; Tevbe, 9/128.

² İbrahim, 14/35.

³ İbrahim, 14/37-41.

- Rabbimiz! Yaptığımızı kabul buyur. Şüphesiz ki Sen, hem iştir hem bilirsin. Rabbimiz! İkimizi sana teslim olanlardan kıl, soyumuzdan da sana teslim olanlardan bir ümmet yetiştir. Bize ibadet yollarımızı göster, tevbelerimizi kabul buyur. Çünkü tevbeleri daima kabul eden, merhametli olan ancak Sensin. Rabbimiz! İçlerinden onlara senin ayetlerini okuyan, Kitabı ve hikmeti öğreten, onları her kötülükten arıtan bir peygamber gönder. Doğrusu, güçlü ve hakim olan ancak Sensin.¹

- Hani İbrahim'i Rabbi bir takım kelimelerle (bazı önemli ve hayati konularda) imtihan etmiş, o da onları tamamen ve noksansız olarak başarmıştı. Bu başarının bir mükafatı olarak Yüce Allah, "Ben seni insanlara bir iman ve rehber yapacağım" dedi ve yaptı. Hz. İbrahim, "Benim soyumdan da iman ve rehber bulunsun" dedi. Allah Teala, "Benim ahdim ve ikramım zalimlere ulaşmaz" buyurdu.²

Dikkat edilirse Hz. İbrahim tevhide imanı, ibadeti, ihlası, imamet ve risaleti sırf kendisi için istemiyor, bu isteklerine zürriyetini de ortak ediyor. Bilhassa Bakara Suresinin 129. ayetinde belirtildiğine göre kendi soyundan bir peygamberin zuhurunu can-u gönülden istiyor, aynı surenin 124. ayetinde ifade buyurulduğuna göre ise kendisinin imamlık ve rehberlik rütbesine eriştirilmesi müjdesini peşinden soyundan da imam ve rehberin bulunmasını arzu ediyor. Ancak Cenab-ı Allah, "Ahdinin ve ikramının zalimlere ulaşmayacağını" beyan ediyor. Burada imamet ve rehberlikten maksat risalet olduğuna göre Hz. İbrahim, "Ey Rabbim" Beni imam yap, fakat bu ihsanın sadece bana münhasır kalmasın. Zürriyetimden de bir kısım insanları zamanı gelince imam yap, bana vereceğin nimeti, imamet ve risaleti onlara da ver" demiş oluyordu.³

İbrahim zürriyetinin bir kolu İsrail, bir kolu da İsmailoğullarıdır. İsrailoğulları Hz. Musa devrinde mazlum iken altın buzağıya tapınma olayından sonra karakterleri değişmiştir. Bu nedenle Ahd-i Atik'te geleceği müjdelenen son peygamber, Hz. İbrahim'in zulüm damgası yememiş olan İsmail soyundan gelecekti. Zira Allah Teala ahdini ve

¹ Bakara. 2/127-129.

² Bakara. 2/124.

³ Bk. Elmalılı Hamdi Yazır. Hak Dini Kur'an Dili. I, 491 vd.

ikramını zalimlere ulaştırmazdı.¹

Şimdi Hz. Muhammed (sav)'in peygamberliğinin Hz. İbrahim'in duasının kabulüne delalet ettiği meselesine gelebiliriz. Bizzat Hz. Peygamber buyuruyor ki: **"Ben, babam İbrahim'in duası, kardeşim İsa'nın müjdesi ve annemin rüyasıyım."**²

Demek ki ahir zaman nebisi Hz. Muhammed (sav) büyük babası Hz. İbrahim'in duasının bir eseri olduğunun şuurunda ve farkındadır. Nitekim, Hz. İbrahim'in bu duasına bir şükran ifadesi olmak üzere namazlarda ümmetine "Allahümme Salli-Allahümme Barik" dualarını okumayı talim buyurmuştur.³ Böylece Hz. İbrahim ve İsmail'in duaları Hz. Muhammed (sav)'in peygamber olarak gönderilmesiyle tamam olmuştur.

Tebliğimizin bu kısmında Hz. Muhammed (sav)'in soy bakımından Hz. İbrahim'le münasebetine bir gözetmek istiyoruz. Bilindiği gibi Hz. İbrahim'in oğlu İsmail de peygamber idi. Kur'an-ı Kerim'de Meryem Suresinde "bir peygamber olarak Hz. İsmail'in adı geçiyor, vadinde sadık olduğu, aile fertlerine namaz ve zekatı emrettiği, Rabbinin yanında beğenilen, takdir edilen bir idiği"⁴ Saffat Suresinde de "Sabırlı, halim ve itaatkar bir kul olduğu"⁵ belirtiliyor.

Tarihi belgelere göre Hz. İsmail'in soyu, Kayzar isimli oğlunun Kâbe civarına yerleşmesiyle devam etmiş ve nihayet, Hz. Muhammed'e ulaşmıştır.

Termometrenin daima yakıcı bir sıcaklığı gösterdiği Mekke

¹ Elmalılı, a.g.e., I, 491 vd. Bu ayette geçen "ahd ve zalim" kelimelerinin tefsiri için bk. Razi, Tefsiru'l-Kebir, II, 37 (4. Bölüm); en-Nisaburi, el-Vasit, I, 203; el-Kurtubi, Tefsiru'l-Kurtubi, (ihtisar: M. Kerim), 1.108-110; Ebû'l-Hasen el-Maverdi, Tefsir, I, 185.

² Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 127,128: V, 262.

³ Bkz. Buhâri, Tefsir, 33, 10; Enbiyâ, 10; Daavat, 31, 32; Müslim, Salat, 65, 66; Ebû Davud, Salat, 179; Nesâi, Sehv, 49. Bu duaların anlamı şöyledir: "Ya Rab! İbrahim ve İbrahim'in ümmetine rahmet ettiğin gibi, Muhammed'e ve Muhammed'in ümmetine de rahmet ihsan et. Ya Rab! İbrahim'e ve İbrahim'in ümmetine hayır ve bereket ihsanettiğin gibi, Muhammed'e ve Muhammed'in ümmetine de hayır ve bereket ihsan et. Allahım! Muhakkak Sen, Hamid'isn. Mecid'sin".

⁴ Bkz. Meryem, 19 54-55.

⁵ Bkz. Saffat, 37 102.

vadisinde zemzem gibi bereketli bir su, hayat kaynağı idi. Bu sudan yararlanmak isteyen Cürhümilerden bir grup, suyun sahibi olan, Hz. Hacer'den mücade istediler. Hz. Hacer, sahiplik iddiasına girişmemek kaydıyla zemzemden yararlanabileceklerini kendilerine söyledi. Bunun üzerine sözkonusu Cürhüm topluluğu zemzem çevresinde yerleşmeye başladılar. Hatta kendileri yerleştikten sonra kendi yakınlarını da oraya davet ettiler. Hz. İsmail büyüüp yetişti, Cürhümilerden Arapça öğrendi ve keza o bölgede meskun bir ailenin kızı ile evlendi. Daha sonra bu hanımdan ayrılarak Cürhüm kabilesi ileri gelenlerinden Mudad b. Amr'ın kızı ile evlendi. Bu evlilikten on iki oğlu oldu. Bütün kaynaklar Hz. Muhammed (sav)'in Adnan'a kadar olan atalarının sıralamasında, Adnan'ın da İsmail b. İbrahim (asm)'in özbeöz soyundan geldiğinde müttefiktirler.¹

Ancak Adnan ile İsmail (asm) arasındaki ataların isimlerinin hıfz edilmediği ortaya çıkmaktadır. Vakıa, bu aradaki nesep silsilesinde kırk kadar ata adının olduğunu ileri sürenler ve bu isimleri sıralayanlar da vardır.² Bu miktardan farklı sayıda isimleri sıralama örneklerine de rastlanmaktadır.³ Ancak bu hususta ittifak yoktur.

Hz. Muhammed (sav), de soyu ile alakalı olarak şöyle buyurmuştur: "Allah Teala Hazretleri, İsmail'in evlatları arasından Kinane'yi seçti, Kinane'den Kureyş'i seçti, Kureyş'ten Benî Haşim'i seçti. Benî Haşim'den de beni seçti."⁴

Hz. Muhammed (sav) ile Hz. İbrahim arasındaki irtibatı Kabe cihetinden de ele almakta yarar vardır. Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerîm'de anlatıldığına göre Kabe'nin banisi, Hz. İbrahim'le oğlu

¹ Hz. Peygamber'in Adnan'a kadar bilinen nesebi şöyle sıralanır: Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib b. Haşim b. Abdimenaf b. Kusayy b. Kilab b. Mürre b. Kab b. Lüeyy b. Galib b. Fihri b. Malik b. Nadr b. Kinane b. Hüzeyme b. Müdrike b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. Maad b. Adnan. (Bk. İbn Hişâm, es-Sire, I, 1 vd. d.; Halebi, İnsanü'l-Uyun, I, 1, 3 vd. d.) İbn Sa'd Hz. Peygamber'in 4. batından dedesi olan Kusayy'nın bir şiirinde Kayzar b. İsmail'den bahsedildiğine işaret ettikten sonra diyor ki: "Maadd'in. Kayzar b. İsmailoğullarının soyundan geldiği hususunda bilgiler arasında hiçbir ihtilaf görmedim." (Bk. İbn Sa'd, Tabakat, I, 57 vd.)

² İbn Hişâm, es-Sire, I, 1 vd. d.; İbn Sa'd, Tabakat, I, 57 vd.

³ Bk. İbn Hişâm, es-Sire, I, 1 vd. d.; Halebi, İnsanü'l-Uyun, I, 1, 3 vd.

⁴ Müslim, Fezail, I/2276.

İsmail'dir. İnsanlığın bu tevhid abidesi maalesef zamanla putperestlerin yayılmacığına maruz kalmış ve içi dışı yüzlerce putla doldurulmuş, hac ibadeti ve Kabe ziyaretini tanzim eden Hz. İbrahim şeriatının esasları yürürlükten kaldırılmıştı. Dolayısıyla o bölgede zuhur eden bir peygamber için en mühim vazife Kabe ve civarındaki putları yıkmak, putperestlik ananelerini ilga etmek ve Beytullah'ı Hz. İbrahim devrindeki tevhid kimliğine büründürmek olmalıydı. Öyle de oldu. Esasen çocukluk ve gençliklerindeki çevre faktörü itibariyle Hz. İbrahim'le torunu Hz. Muhammed arasında benzerlik vardır. İkisi de katı putperest çevrede yetiştikleri halde chl-i tevhid kalmayı başarmışlar, putlara ve putperestlere boyun eğmemişlerdir. Yüce Allah, her ikisinin akıl ve gönüllerini batıl duygu ve düşüncelerden uzak kılmıştır. Gençlik safhasında hep Allah'ı arayan İbrahim, yıldızları, ayı, güneşi batanlardan olduğu için reddetmiş, bunlara tapanların yanlışlığını ortaya koymuştur.¹

Zamanı gelince de mabeddeki putları kırmıştı. Hz. Muhammed (sav)'de Mekke'nin o katı putperestlik baskısına direndi. Peygamberliğinden önceki 1-40 yaş arasında putperest düzeninin yönlendirdiği hiç bir eğri işe, batıl harekete katılmadı ve zamanla inzivaya yönelerek Hira'da, kainatın yaratıcısı olan Yüce Allah'ı tefekkür ve evreni ibretle yorumlama uğraşı içinde içini dışını nurlandırdı. Hz. İbrahim, babası (veya amcası) Azer'le, kavmiyle ve devrin melikiyle mücadeleden kaçınmadı; Mabetteki putları kırınca ateşe atıldı. Cenab-ı Hak onu yanmaktan kurtardı. Neticede Mısır'a ve daha sonra Şam'a hicret etti. Hz. Muhammed de yaklaşık on üç yıl boyunca Mekke'de putperestlerle mücadele etti. Ancak Mekke şartlarında cahili-putperest zihniyete bütünüyle çökertmek ve çevreyi İslam zihniyetiyle ülfet ettirmek mümkün görünmüyordu. Bu nedenle Hz. Muhammed (sav) putları yıkıp putperestliği bütünüyle yokedebileceği bir ortamı yakalamak gayesiyle Medine'ye hicret etti. Denilebilir ki hicret, yeterli gücü elde ettikten sonra Mekke'yi fethedip Kabe'yi putlardan arındırmak gibi kutsal bir gaye için yapılmıştır. Bu sebeple, Resullullah'ın hicretten sonraki her hareketinde bu güçlenme arzusunu tespit etmek mümkündür. Nitekim Hendek muharebesinde (5/627) Kureyş müşriklerinin askeri gücünü zayıflattıktan sonra umre için Mekke'ye yönelmesindeki (6/628)

¹ En'am, 6/76-79.

sebeplerin özünü, Kabe-i Muazzama'yı Hz. İbrahim devrindeki tevhid hüviyetine büründürme arzusunun ahabın şuuruna naksetme teşkil etmektedir. Kabe o yıl değil de bir yıl sonra (7/629) ziyaret edilmiş olsa da gaye tahakkuk etmiştir. Üstelik, yapılan musaleha ile Kureyş müşriklerinin Hayber Yahudileri ile bağlantıları koparılmış; ortaya çıkan fırsat değerlendirilerek önce Hayber Yahudilerinin siyasi hakimiyetlerine son verilmiş (7/628), müteakiben Mekke fethedilerek (8/630) Kabe ve çevresindeki putlar kırılıp temizlenmiş; böylece Beytullah, Hz. İbrahim devrindeki kimliğine kavuşturulmuştur.

Cenab-ı Hak, Hz. İbrahim'i "**Halil**"¹ Hz. Muhammed (sav.)'i "**habib**" edinmiştir, âlemlere rahmet kılmıştır. Hz. İbrahim de Hz. Muhammed de seçilmiştir. (el-Mücteba, el-Mustafa).² Hz. İbrahim, ateşe atılmak, hanımını ve oğlunu ıssız bir vadide bırakmak, keza oğlunu kurban girişiminde bulunmak gibi imtihanlara tabi tutulmuş³ ve bunların hepsinde başarılı olmuştur. Oğlu İsmail de sabırla itaat ederek imtihanı kazanmıştır.⁴ Hz. Muhammed (sav.) de namaz kılkarken işkence edilmek, boğulmaya maruz kalmak, evinin taşlanması, geçeceği yollara tuzaklar kurulması, Taif dönüşündeki gibi taşlanması ve ahabının ölüme kadar varan eza-cefaya uğratılması gibi çeşitli imtihanlara tabi tutulmuş ve "Ey Allahım! Vazifemi hakkıyla yapabilmişsem, Sen benden razı isen başıma gelenlere hiç aldırnam!..."⁵ diyerek en üstün bir vazife ve sorumluluk şuru göstererek sözkonusu imtihanlarda başarılı olmuştur. Hz. İbrahim'e dünyada da ahirette de hasene⁶ verilmiş, "Ya Rabbi! Bize dünyada da ahirette de haşre ver..."⁷ duası Hz. Muhammed'in en çok yaptığı dualar arasında yer almıştır. Hz. İbrahim'in, ahirette de

¹ Bk. Nisa, 4/125.

² Bk. Bakara, 2/124; ilgili hadis için bk. Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, IX, 272, (Hadis No. 1454); Müslim, Fedail, 1 (M. Sofuoğlu Tercemesi, VII, 152); "el-Mustafa"da "Süzülerek seçilmiş" anlamı vardır.

³ Bakara, 2/124; Enbiyâ, 21/51-70.

⁴ Saffat, 37/102.

⁵ İbn Hişâm. es-Sire, II, 60; Tecrid-i Sarih Tercemesi, II, 759.

⁶ Nahl, 16/122.

⁷ Nahl, 16/123.

salihlerden olacağı¹ beyan edilmiş, Hz. Muhammed (sav.)'in de kıyamet günü Allah (c.c.) nezdinde insanların kadr-ü kıymeti en yüce olanı olacağı bizzat kendisi tarafından belirtilmiştir. Resul-i Ekrem'in, vefatı sırasında yaptığı dualar arasında "Ey Rabbim! Beni refik-i a'la caimasına ilet, refik-i a'la camiasından kıl, onlarla beraber eyle" tarzındaki isteği de bu açıdan dikkat çekicidir. Refik-i a'la ile ne kastedildiğini Nisa suresinde geçin bir ayetten anlıyoruz. Bu ayet bize refik-i a'la kavramına giren talihli zümreyi, "peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihler"² olarak sıralıyor. Demek ki Hz. Muhammed (sav.) ahirette de salihlerden olduğu bildirilen büyük babası Hz. İbrahim başta olmak üzere diğer peygamberlerle ve ayette geçen diğer zümrelerle birlikte olmayı arzu ediyor.³

Netice olarak denilebilir ki, ahir zaman nebisi Hz. Muhammed (sav.), İbrahim (asm.)'in zürriyetindedir. Hanif olan yani dosdoğru yola yönelmiş lekesiz muvahhid olup, kenidisini Yüce Allah'a teslim etmiş olan Hz. İbrahim'in milleti yani dini olan İslam, Resul-i Ekrem (sav) ile en mütekâmil şeklini alacak olan islam dininin nüvesi, hülasesi ve çekirdeği durumundadır. Hz. İbrahim'in yapıp ettiklerinde Rasul-i Ekrem'e inzal olunacak Kur'ân'ın ve cihanşümul İslam'ın müjdesi verilmiştir. Hz. İbrahim, "Halilullah", Hz. Muhammed ise "Habibullah"tır. İkisi de soy ve şahsiyet bakımından seçilmiş (el-Mücteba, el-Mustafa)lerdir. İkisi de tebliğ sürecindeki ciddi imtihanlarda başarılı olmuşlar, ikisi de hicret etmişlerdir. Kâbe'nin ikisinin hayatında da mühim bir yeri vardır. İkisi de şirkle, putperestlikle kıyasıya mücadele etmişlerdir. Hz. Muhammed (sav.), Hz. İsa'nın müjdesine, annesi Amine'nin rüyasına mazhar olduğu kadar İbrahim (asm.)'in da duasına mazhar olmuş ve ona "Salli-Barik" dualarıyla mukabele etmiştir.

Bütün bunların ötesinde Hz. Muhammed (sav.)'e İbrahim (asm.)'in dinine tabi olması için vahyedilmiş olması Hz. İbrahim için

¹ Sözkonusu dua (Bakara, 2/201) ayetinde Resul-i Ekrem'e ve onun şahsında ümmetine öğretiliyor.

² Nisa, 4/69; Yorumu için bk. Sahih-i Buhârî muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, XI, 8, (Marazu'n-Nebi, Hadis No.1662)

³ Tecrid-i Sarih Tercemesi, XI, 8, aynı hadis. Hz. Aişe'den rivayete göre Hz. Peygamber (sav) vefatından önceki son saatlarında bu ayeti (Nisa, 4/69) okumuştur.

en yüksek şereftir. Çünkü Allah Teala Sultanü'l-Enbiya Hz. Muhammed (sav.)'in şahsında onun dinini kemale erdirmiştir. Yani bir din ki bu, hanif olan İbrahim'in milleti yani dinidir-kökü İbrahim(asm) ile atılmış, ama Hz. Muhammed devrinde büyüyüp gelişerek en görkemli çiçeklerini açmış, en kamil meyvelerini vermiştir. Hz. Muhammed (sav) her zaman bunun şuurundadır. Nitekim bir gün Rasul-i Ekrem (sav.)'e bir kişi gelip, "ey yaratılmışların en hayırlısı!" diye hitap edince Nebiyy-i Muhterem (sav.), "O dediğin İbrahim Aleyhisselamdır" cevabını vermişti.¹

Hz. Peygamber (sav)'in bu sözü onun kemal-i tevazuunu gösterirken, hiç şüphesiz Hz. İbrahim hakkında da hoş bir iltifattır.²

Görüldüğü gibi Hz. İbrahim ile Hz. Muhammed (sav) arasında deruni bir bağ, bir irtibat, bir ilişki olduğu ayan-beyan ortadadır. Belki bu irtibat, Ümmet-i Muhammed bağlamında hamen en güzel bir şekilde devam etmektedir. Böyle bir sempozyumun Urfa'da gerçekleştirilmiş olması da buna delil sayılır.

¹ Müşim, Fezail, 150. (M. Softuoğlu Tercemesi, VII.248).

² Konunun yorumu için bk. A. Lütfü Kazancı, Hz. Adem'den Hatemü'l-Enbiyâ'ya Kur'ânın Tanıttığı Peygamberler, (İzmir 1990), I, 291; Ayrıca İbrahim ve İsmail (asm.) hakkında bk. M. Asım Köksal, Peygamberler Tarihi, Ankara 1995, I, 147-170; 233-235.

İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYATINDA Hz. İBRAHİM

Prof. Dr. Mustafa UZUN*

"Besmele ile edelim feth-i Kelâm

Fethola ta bu muammây-ı benâm"

diyerek merhum Hakanî, Hz. Peygamberin hilyesine başlıyor. Ben de Hz. İbrahim'in edebiyatımızdaki yerini anlatmaya bu hilyenin giriş cümlesiyle başladım.

Türk İslâm Edebiyatı yahut bilinen şekliyle eski edebiyatımız, klâsik edebiyat ve divan edebiyatı, Türklerin Müslüman olmalarından itibaren İslam dininin ve dinin tesiri altında gelişen kültür ve medeniyetin ürünü sayılmakta ve bu şekilde tarif edilmektedir. Durum böyle olunca şüphesiz Hz. İbrahim de Ulü'l-Azım peygamberlerden biri olarak bu edebiyattaki önemli yerini almıştır. Nitekim edebiyatımızın kaynaklarına baktığımızda, esas kaynakları dört olarak kabul ediliyor. Bunlardan birincisi Kur'ân-ı Kerim, ikincisi hadisler, üçüncüsü Kısas-ı Enbiya, dördüncüsü tasavvuf.

Hz. İbrahim, gerek Kur'ân-ı Kerim'de, gerek hadislerde, gerekse Kısas-ı Enbiya'da ve nihayet tasavvufi metinlerde; şuarâmız, üdebâmız için en önemli bir kaynak, bir menba, bir feyiz merkezi olarak görülüyor. Bu sebeple, biraz sonra bir nevi dökümünü yaparak edebiyatımızın hemen her sahasında, her safhasında, her türlü escrinde yerinin olduğunu sizlere arzedeceğim. Mühim bir obje olarak görünüyor, Hz. İbrahim. Bu manasıyla bizim

* Marmara Ün. İlahiyat Fak. İslâmî Türk Edebiyatı Öğretim Üyesi.

edebiyatımızın bütün cephelerinde yani dinî-didaktik edebiyat dediğimiz kısımda, dinî tasavvufî edebiyat dediğimiz sahada ele alınmıştır. Dikkat edilirse dinî-didaktik edebiyat diyoruz. Edebiyatın imkânlarıyla eğitim yapmak üzere bir manada öğretmek üzere kaleme alınmış eserlerde Hz. İbrahim'e genişçe yer veriliyor.

Dinî-tasavvufî edebiyat dediğimiz edebiyatı, tasavvufun mâna ve zevk dünyası içinde ele alarak işleyen eserlerde Hz. İbrahim önemli bir unsurdur. Nihayet divan edebiyatında tekrar ediyorum, lâdinî unsurları içinde bile özellikle aşk, âşık, maşûk ilişkisi içinde Hz. İbrahim bütünüyle yer almıştır. Ve nihayet halk edebiyatında adına müstakil destanlar tanzim edilecek kadar da önemli bir yeri vardır. Edebiyatımızda Hz. İbrahim'in şu isimlerle anıldığını görüyoruz ki, bu çeşitli adlandırma şairlere, özellikle manzum eserlerde vezin kolaylığı yahut vezne uydurma imkânı sağladığından, bunları da kısaca zikretmekte fayda görüyorum. En çok zikredilen ismi İbrahim, sonra İbrahim-i Âzer, yani Âzer'in oğlu İbrahim, yahut daha kısaca aynı manaya İbn-i Âzer, sonra Halilullah ve bunun kısaltılmış şekli olan Halîl. Burada özellikle Halîlullah ve Halil kelimelerindeki dost manâsı ile tevriyeli bir kullanım imkanı verdiği için pek çok şair beyit içinde bu ismi, Halîl yahut Halilullah diye kullanmıştır.

Hız. İbrahim'in edebiyatımızda konu alınan yönlerine, yani hangi yönleriyle edebiyatımıza intikal ettiğine baktığımızda şu hususlarla karşılaşırız: Birincisi onun doğumu ve doğumu esnasındaki hadiseler. Daha sonra yıldızlarla alakası, daha sonra putları kırması, bir başka önemli unsur olarak hem dinî ve tasavvufî hem de lâdinî edebiyatta ateşe atılması. Sonra evlenmesi, yaptığı seyahatler, oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesi, Kâbe'yi inşa etmesi ve özellikle misafirsevenliği. Bu son unsur, edebiyatımızın bütün türlerinde en çok kullanılan unsur olmuştur. Ve hatta böylece edebiyatımıza, dilimize bir deyim de girmiştir. Misafirsevenliğini ve onlara ikramda vardığı dereceyi göstermesi bakımından "**Bir Halil İbrahim Sofrası**", "**Halil İbrahim Bereketi**" unsuru pek çok atasözüne ve deyime konu olacak kadar geniştir. Bunları ben uzun uzun anlatmayı gerekli görmüyorum. Çünkü iki gündür bunlar, burada çeşitli şekillerde tartışıldı, örneklendirildi.

Hız. İbrahim, bizim klasik edebiyatımızın meseleye bakış açısından gelen bir özellik, daima başka şahıslarla ilgili olarak da

anılmıştır. Hz. İbrahim'in yanında ismi geçen diğer şahıslar, bir başka ifade ile şahıs kadrosu şunlardır: Önce İbrahim - Âzer, yani baba-oğul münasebeti, sonra Hz. İbrahim-Nemrut münasebeti, sonra Hz. İbrahim-Hâcer münasebeti, sonra Sâre ile alakası, sonra oğlu İsmail'le beraber zikredilmesi ve nihayet Cebrail (a.s.) ile zikredilmesi. Yani şairlerimiz O'nu şiirlerinde, beyitlerinde hep bu isimlerle birlikte anmışlar. Daha sonra Hz. İbrahim'in Kâbe ile alakası çokça yer almıştır. Kurban ile münasebetine işaret edilmiş. Ateş, nâr, nûr tezadı içinde ve ateşe atılmasıyla ilgili meseleler zikredilmiş. Sonra mancınık özellikle zikredilmiş ki buna siyâsetgâh-ı İbrahim de deniliyor. Yani İbrahim'i nasıl ifade etmek lazım? Hz. İbrahim'in Mansûr gibi dar ağacına çekilmesini ifade ediyor bu kelime. O'nun işinin bitirilmesi manasına, siyasetgâh-ı İbrahim ve nihayet atıldığı yerdeki su ile ateşin sönmesi hadisesini sağlayan su ile İbrahim-su münasebeti de ilgili diğer objeler olarak karşımıza çıkıyor.

Gelelim edebiyatımızda Hz. İbrahim ile ilgili eserlerin dökümüne:

Hz. İbrahim'le ilgili **müstakil eserler** edebiyatımızda bir grup altında zikredilebilir. Bazı eserlerde Hz. İbrahim için ayrı bir bölüm ayrılmış bulunmaktadır. Bir de telmih, teşbih, istiare gibi edebî sanatları kullanmak ve bunlarla verilmek istenen mânayı en güzel şekilde aktarmak için onun şahsına, ilgili şahıs kadrosuna, özelliklerine, mücadelesine ve hayatına ait atıflar demek olan beyit çerçevesi içinde Hz. İbrahim'in zikri geçmektedir.

Müstakil eserler konusunda çok dikkat çekici bir hususla karşı karşıya olduğumuzu hemen söylemek istiyorum. Çelebi Mehmed devri şuarâsından Abdülvâsi Çelebi adında bir şair, elimizdeki en eski mesnevî dediğimiz türde yazılmış eseri, Hz. İbrahim'e ayırmış bulunmaktadır. Yani bu mesnevi, Anadolu sahasında kaleme alınmış Peygamber hikâyelerinin en eskisi olmak gibi bir özelliğe sahiptir. Hatta bunun hoş, ilgi çekici bir de hikâyesi var. Çelebi Mehmed, devrin diğer padişahları, beyleri gibi ilim adamlarını koruyor, onlarla alakalanıyor, onlardan bazı taleplerde bulunuyor, o talepler yerine getirildiğinde onları korumak için imkân hazırlıyor. Böyle bir şahsiyet.

Ahmedî, devrin tanınmış büyük şairlerinden birisi. Kendisine

deniyor ki "ne olaydı da bize sen bir eser ortaya koyaydın". Hatta o sıralarda kendisine İran edebiyatından Reysu Râmin adıyla anılan Farsça bir eser, bir mesnevî takdim etmişler. Adam Farsça, okuyup anlayamıyor. Diyor ki "ne olaydı, bunun gibi bir eser kaleme alaydın da, biz de okuyup istifade edebileydik". Şair Ahmedi bu tavsiye üzerine çalışmaya başlıyor. Fakat ömrü vefa etmiyor. Bir rivayete göre başlangıçtan epey bir kısmını, bir başka rivayete göre on-onbeş beyitlik bir kısmını tercüme ettikten sonra vefat ediyor, iş yarım kalıyor. Abdülvâsi Çelebi bu sırada padişahla görüşüyor. Padişah ona diyor ki " Ahmedi şöyle bir iş yapıyordu; ne olaydı da sen bunu tamamlayaydın". Abdülvâsi Çelebi eseri alıyor, inceliyor, diyor ki: "Bu, hiçbir şekilde bizi alâkadar etmeyen bir konuda yazılmış; kıl ü kâl'den ibaret bir mesnevi. Ben bunu sana tercüme ederim amma, yarın bunu okuyanlar seni de, beni de hayırla yadetmezler. Padişahım! Uygun görürsen ben sana Halil İbrahim Aleyhisselâm'ın destanını nazm edeyim de, ikimiz de yarın hayırla yâd edilelim." Padişahın da bu teklifi uygun görmesi üzerine Abdülvâsi Çelebi, "**Halilnâme**" yahut "**Dâsîtân-ı Halil İbrahim Peygamber**" adındaki mesnevisini 817 yılında tamamlıyor.

Abdülvâsi Çelebi'nin hayatı hakkında fazla bilgi yok. Sadece bu eserinin mukaddimesinde verdiği bazı bilgilerle kendisini tanıyoruz. Gönlüm onun Urfalı olmasını arzu ediyor. Yani neden? Mesela o devirde en çok dikkat çeken mesnevi konularından birisi "Yusuf u Züleyha". Hz. Yusuf Peygamberle Züleyha arasındaki münasebeti, aşkı, sevgiyi, muhabbeti ibretli bir şekilde ortaya koyan mesnevi tipi eserler o güne kadar çok yazılmış. Hemen her şairin böyle meşhur bir eseri olunca, daha sonraki şair "ben de anılayım" diye aynı eserin bir benzerini ortaya koymuş. Abdülvâsi Çelebi "Halilname"yi neden seçiyor? Pekalâ o da Yusuf ile Züleyha üzerine bir mesnevî yazabilirdi. Fakat yazmamış. Ona bu ilham kaynağı nereden geliyor? Ben onun Urfalı olabileceği, yahut bu bölgenin insanı olabileceği ihtimalini çok uzak görmüyorum. Yahut da bu, daha şık oluyor, daha uygun düşüyor.

İlk eser, bu. Bu eserin bir başka özelliği daha var. Hz. Peygamberle, Hz. İbrahim'in ilişkisi meselesi burada daha önceki toplantılarda da konuşmacılar tarafından tartışıldı, bilgiler verildi. Hz. İbrahim'den bahsederken, onun yıldızlarla olan münasebetinden de

bahsediliyor. O sırada burçlar vesile edilerek içinde Hz. Peygamberin sema'ya urucu'nu, bir başka deyişle, edebiyatımızdaki özel adıyla bir mi'râciye kaleme alıyor. Bu mi'râciye de Anadolu'da sahasında Türkçe olarak kaleme alınmış ilk mi'râciye oluyor. Yani Abdülvâsi Çelebi, hem Halil İbrahim Peygamberin destanını bir mesnevi tarzında ilk defa Türkçe ortaya koyuyor; hem de bir vesile ile Hz. Peygamberin mi'râcını da burada anlatıyor. Güzel bir tevafuk, doğrusu.

Her iki eser üzerinde de birer doktora çalışması yapıldı. Miraçla ilgili çalışma senelerce önce Kültür Bakanlığı tarafından neşredildi. Bugün hala araştırmacıların, Türk İslâm Edebiyatı üzerinde çalışan kişilerin müracaat kitabı olmak gibi bir özelliğe sahip. Ama "Halilname"nin edisyon kritiği, ilmî neşri bir doktora çalışması olarak aynı yıllarda tamamlanmış olduğu halde, hâlâ kütüphanenin tozlu raflarında basılacağı günü bekliyor. Böyle bir sempozyumdan haberdar olduğum zaman benim de hatırıma "ne olaydı da, ben de oraya gidersem, bunu ŞURKAV'a teklif edeyim. Çünkü onlar güzel kitaplar neşrediyorlar, bazıları benim elime de ulaşmıştı. Ola ki bunu da neşrederler" diye düşünmüştüm. Ayhan Gürtaş isimli bir arkadaşımızın İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde 1985 yılında hazırladığı bu çalışma böyle bir himmet bekliyor. İlgililerin nazarına arz ederim.

Hz. İbrahim'le ilgili diğer bir müstakil eser "**Vefât-ı İbrahim**" adını taşıyan 100 küsur beyitlik bir çalışmadır. Bu eser tek nüsha. Buraya gelirken onu inceleyemedim. Kütüphaneden bana mikro filmini gönderemediler. Bu vefat-ı İbrahim başlığı, bana bazı şeyleri hatırlatıyor. Bunun İbrahim mevlidinden bir parça olabileceğini düşünüyorum. Hz. İbrahim konusunda yazılmış mevlidden bir parça olabileceğini hatıra getiriyor. Bunun da üzerine ilerde inşallah bir çalışma yapılır. Böyle bir eser de var.

Hz. İbrahim'den bahseden diğer eserlere gelince:

Manzûm veya mensûr yahut hem manzûm hem mensûr -bu üç husus bütün sayacağım sözler için geçerlidir- Hz. İbrahim'den bahseden diğer eserlere gelince, bunların başında, siyerlerde Hz. İbrahim ile ilgili bol malzemeye rastlıyoruz. Sonra Kur'ân ve Hadisin dışında, bizim kısaca "İsrailiyyat" dediğimiz bazı yazılı ve şifahi

rivayetlere dayanan bilgileri de toparlayan Kıyas-ı Enbiyalar içinde de Hz. İbrahim ile ilgili geniş bilgiler yer alıyor. Daha sonra en çok Hz. İbrahim'den bahseden eserler arasında bizim ansiklopedik eserler adını verdiğimiz "**Marifetnâme, Envâru'l Âşıkîn, Muhammediye**" gibi Anadolu halkının müslümanlığının bugün dahi pek çok unsurlarıyla kendisinden kaynaklandığı meşhur eserlerde konuyla ilgili geniş bilgilere rastlıyoruz. Hatta bu arada söylemeliyim ki Mevlâna'nın **Mesnevî**'si de Türkçe olmamakla beraber zikri gerekli olan bir kaynak olarak Hz. İbrahim'den pek çok yerde bahsediyor. Bir de müstakil bölümü var.

Yine Menâzil-i Hac yahut Menâsik-i Hac adını verdiğimiz kitaplarda Kâbe ile ilgisi dolayısıyla Hz. İbrahim'den bahsedildiğini görüyoruz. Bunlardan Yunus'la çağdaş kabul edilen Ahmed Fakîh'in "**Kitâb-ı Evsâf-ı Mescid-i Şerife**"sinde bile, -ki bu da edebiyatımızdaki türün ilk örneğidir- bazı bilgiler var. Daha sonra Gubarî isimli bir şairin sadece Kâbe'yi konu aldığı uzun bir Mesnevisinde yine Kâbe dolayısıyla Hz. İbrahim'den bahsedildiğini görüyoruz. Hz. Peygamberin hilyesini yazmak XVII. asırda Hakânî'den sonra bütün Türk şairleri için ilgi çekici bir konu haline gelmiştir. Pek çok şair Hz. Peygamberin hilyesini yazmıştır. Burada kısaca bir bilgi vermek lazım.

Hilye; Hz. Peygamberin şekli özelliklerini, dış vasıflarını, fiziki portresini anlatan manzûm eserlere deniyor. Pek çok şair bu konuda eser kaleme almış. Hakânî'nin eseri rağbet görünce, daha sonra diğer şairler de peygamberlerin hilyelerini yazmak yoluna gitmişler. Bazı şairler de başka Peygamberlerin, meselâ Hz. İbrahim'in hilyesini yazma yoluna gitmişler. Bu vadiye eser verirken, bunlardan mesela Neşatî Dede, Hilyey-i Enbiya'sında Hz. İbrahim'ne en geniş yer verenlerden birisidir.

Bu arada şunu da söyleyeyim: Bu dökümü tamamladıktan sonra vakit kalırsa size bazı beyitlerden örnek vereceğim. En çok da bu hilyeden örnek vermek istiyorum.

Sonra "**siyer mevlitler**" dediğimiz eserlerde Hz. İbrahim'le ilgili bilgiler vardır. Bunlar da bir eser bütünlüğü içinde Hz. İbrahim'e yer ayırmış eserler olarak ikinci bir grup teşkil ediyor. Üçüncü bir grup ise Hz. İbrahim'den çeşitli vesilelerle bahseden şiirler, buraya

baktığımızda da en çok "İdiyye" dediğimiz Kurban bayramını anlatan şiirlerde Hz. İbrahim'den ve onunla ilgili şahıs ve mekan kadrosundan bahsedildiğini görüyoruz. Hz. İbrahim'in önemli vasıflarından biri özellikle tevhid mücadelesidir. Tevhid dediğimiz; Allah'ın varlığından, birliğinden, esma ve sıfatından, tecelliyâtından bahseden şiirler var. Daha sonra münâcaat dediğimiz dualar içinde, Hz. İbrahim'den bahsediliyor. Şairlerin divanlarının başında mutlaka yer alan üç şiirden birisi tevhiddir, biri münacattır, biri de na't'tır. Münâcaatlarda Hz. İbrahim'den çokça bahsedildiğini görüyoruz.

Tasavvufî eserler arasında "**devriye**" dediğimiz, Kâinatın varlığını bir devir nazariyesiyle anlatan eserlerde de Hz. İbrahim'in önemli bir yeri olduğunu görüyoruz. Nihayet yine tasavvufî eser kabul edeceğimiz, hepimizin de bildiği ilahilerde Hz. İbrahim'e sık sık yer verildiğini görüyoruz. Bu vadiye ilahiye benzeyen fakat farklı okunuş yeri olduğu için **durak** adını verdiğimiz şiirlerde de Hz. İbrahim'in zikredildiğini görmekteyiz. Buraya kadar belli başlı türlerde ve eserlerde Hz. İbrahim'in yer aldığını söylemiş oluyorum.

Bunun dışında çeşitli şiirlerde, beyitlerde hatta mısralarda, şairler anlatmak istedikleri bir kavramı, Hz. İbrahim'i esas alarak, onun başından geçen hadiseleri esas alarak anlatmaya devam etmişlerdir. Şöyle buraya gelirken bir-iki divan karıştırdım. Bu divanlardan bir tanesini karıştırdım. Aşağı-yukarı elli-altmış beyit buldum. Dolaylı olarak Hz. İbrahim'den anlatımda istifade eden bu manada bir çalışma yapılırsa, zannediyorum yüzlerce beyit ortaya çıkabilir. Bu da, konunun bu şekilde ele alınışının bile ne kadar zengin olduğunu bize gösteriyor.

Bir hadis-i şerifte, Hz. İbrahim'in en çok Hz. Peygambere benzediği ifade ediliyor. Sıhhatini bilemiyorum. Beni de çok fazla alakadar etmiyor. Edebiyatçı için bunlar malzemedir. Onun hayalini harekete getiren şeylerdir. Edebiyata biraz mitoloji, biraz efsane, biraz esâtir lazım. Tadında ve kararında olursa, -yemek içindeki mitarı kafi tuz yahut biber gibi diyelim-, tatlı ve lezzetli olur. Bu sebeple böyle bir hadisten hareketle Hz. Peygambere benzemesi noktasından onun hilyesi, özellikle yüz şekliyle ilgili şu bilgileri veriyor, bir mevlevî şairi olan Neşatî Dede.

Hilyelerde usul şu: Önce vasıf, Arapça ifadesiyle zikrediliyor. Sonra onu şiir halinde, beyitler halinde şerh yahut açıklama yoluna gidiliyor. Burada hilyenin başlığı şu: **Der Hilye-i Aleyhissalâtü Vesselam**: Hz. İbrahim'in mübarek benzi beyaz ve sakalı ak ve burnu çekme ve gözleri rûşen ve boyu orta boylu idi.

Kim görmüş, kim biliyor? Ben bilemiyorum. Ama bana çok güzel bir insan tarif ediliyor. O insan benim peygamberim. Ben Onu gözümde ne kadar canlandırabiliyorum? Burası ayrı mesele. Ayrıca bu pek önemli de değil. Bu bana manevî bir zevk veriyor, ruhumu okşuyor, hayal dünyamı dolduruyor.

Şair diyor ki:

"Levn-i vechinden bast-ı kelâm,

Dedi gayetle sefid idi temâm.

(Yani o bembeyazdı.)

Suham endâm idi o sîm-i ser,

(Baştan aşağı nur heykeli gibiydi.)

Nûra gark olmuş idi sertâ –ser.

(Baştan başa nurla dolmuştu.)

Dahi olmuştu küşâde cephe,

(Açık alınlıydı.)

Cirmi benzerdi hemen kurs-u mehe.

(O'nun alnı, ayın yuvarlağına (on dördüne) benzerdi.)

Subh-u sâdık gibi bâzî veri-tâm,

Lihye-i pâki ağarmıştı tamâm.

(Sakalı, sabahın aydınlığı (gerçek sabah-fecr-i sadık) gibi bembeyazdı ve ağarmıştı.)

Vech-i pür-nûruna hem çûn hurşîd.

Şa 'şa'a vermişti rişh-i şefin.

(O beyaz sakalına güneş ayrı bir parlaklık vermişti.)

Hem güler yüzlüydü hoş manzar,

Daim şükûfle idi, çûn gül-i ter.

(Daima açılmış bir taze gül gibiydi, güler yüzlüydü.)

Güler yüzlü olmak ne kadar muhtaç olduğumuz bir şey. Peygamberimiz de öyleydi, Hz. İbrahim de.

Özüne hem dahi mâildi yüzü,

(Yüzü kendi iç güzelliğini yansıtıyordu)

Nergis-i bâğ-ı letûfetti, gözü.

(Gözü letafet bağının nergisi gibiydi.)

Hâlet efsâ idi, çeşmi o kadar,

(Gözü o kadar güzeldi ki,)

Bakmağa doymaz idi ona nazar.

(Yüzüne bakan devamlı bakmak isterdi.)

Uzatmıyorum. Size bir fikir vermiştir. Bir-iki beyitten de örnek vereyim. Şairler özellikle, birisinden bir câize almak istedikleri zaman, o kişiyi, lutfu ve ihsanı karşılıksız ve bol olan Hz. İbrahim (A.S.)'a benzetirler.

Figanî diye bir şairimiz var. Trabzonlu, benim-hemşerim. Cenabî Bey için yazdığı kasidede –bakın, kasidenin dini bir tarafı yok- şöyle

diyor:

Muhammed âyeti, Yusuf likâ Cenabî bey.

(Cenabi bey Yusuf güzelliğinde, Hz. Peygamber vasfındadır.)

Halil hânü, Hızır ilmu, Musevî güftâr.

O, (Hz. Halil'in sofrası gibi bir ikrama, ihsana, sofraya sahip. Hz. Hızır gibi ilme sahip ve Hz. Musa gibi sözleri müessir) diyor.

Ne kadar din dışı bir konuyu, ne kadar dinin içinde ve bahsedilen peygamberlerle anlatıyor.

Yine size din dışı başka bir örnekten bahsedeyim. Raşanî diye bir şairimiz var. Sevgilisinin güzelliğini vafederken şöyle diyor:

“Kızarmış terleyip ruhsârın ey meh tâb göstermiş

Halil âsâ cemâlin âteş içre âb göstermiş” diyor.

(Yanağın terleyip kızarmış ve parlıyor,

Güzelliğin tıpkı Halil gibi ateş içinde su göstermiş.)

Şairin bu beytinde olduğu gibi güzelin yanakları ateşe, zülfü ve kaşı ise bu ateş üzerine kurulmuş bir idam sehpasına yahut mancınığa benzetilmiş ve buna siyâsetgâh-ı İbrahîm denilmiştir.

Burada da din dışı bir konu, dinî motifler kullanılarak anlatılmış.

İşte bizim edebiyatımız, bütünüyle İslamî Türk Edebiyatı, bu İslamî vasfını çekip aldığımızda geriye pek fazla birşey kalmıyor.

Prof.Dr. Ziya KAZICI*

Osmanlı Kâbe'ye ve bölge insanına vahy'in indiği Resulullah'ın yaşadığı bir bölge olarak çok büyük bir önem vermiştir. Adeta başka İslâm devletleriyle mukayese edilemeyecek derecede bir ehemmiyet vermiştir. Bu sebeptir ki daha henüz Hameyn Osmanlı idaresine geçmemişken bile Osmanlı kendi ülkesinden yani Anadolu'dan o bölge insanına yardımlar gönderiyordu.

Bir diğer husus; Osmanlı Kâbe'yi koruma hususunda da son derece hizmet eden, çalışan bir devlet olarak tarihteki yerini almıştır. Şimdi diyeceksiniz ki bu koruma hangi şekilde olmuştur?

Bizim tarihimizde ve özellikle yeni tarihlerimize pek intikal etmeyen, geçmeyen, ancak birkaç seneden beri üzerinde ehemmiyetle durulan bir konuyu dile getirmek istiyorum: Ben bu konuyu Mısır'daki bir konferansta da gündeme getirmiştik. Bazı kimseler "nasıl olur?" demişlerdi. O konu şudur: Osmanlı-Memlûk münasebetlerinin temelinde Kâbe'nin muhafazası gençliği vardır. Temelde bu var. Bunu bir örnekle açıklamak isterim:

Portekiz donanması Kızıldeniz Bâbu'l-Mendeb'ten içeri girmek üzeredir. Fakat Memlûk Ordusu bu orduyu yenme, bunu oradan defetme gücüne sahip değildir. Bu sebeptir ki -daha henüz Yavuz'dan önce- Memlûk Devleti kendilerine askerî bakımdan, özellikle deniz askerî bakımından yardım edilmek üzere Osmanlılardan bir asker ve usta grubu isteyecektir. Ve o günün şartlarında iki bin kişilik bir usta grubu Kahire'ye gönderilir. Oradan Süveyş'e geçilir. Burada Osmanlı ustaları tarafından bir takım gemiler yapılır. Ama sonuçta yine de muvaffak olunamaz. Ve artık Mekke'nin liman şehri olan Cidde yavaş yavaş tehlikeye girmek üzeredir. İşte gerek bu, gerek diğer dünya şartları muvacehesinde Osmanlı Devleti Kâbe'yi muhafaza etmek üzere ve daha güçlü, daha kuvvetli olabilmek için de aradaki beylikleri kaldırmak üzere harekete geçer. Sonuçta işte Mervidabık, Ridaniye Savaşından sonra Osmanlı ordusu Kahire'ye girer. Kahire'ye girmesiyle birlikte yaptığı ilk iş, Süveyş donanmasını kurup Kızıldenize açılmak olur. Ondan sonra Osmanlı-Portekiz

* Marmara Ün. İlahiyat Fak. İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

münasebetleri ta Hindistan'a kadar gider. Yani Osmanlının hedeflerinden bir tanesi budur.

Gerçekten Osmanlı, Kâbe'ye ve Kabe halkına en yüksek hürmet derecesini göstermiştir. Mesala İmam Mâlik'in "Resullahın kabrinin bulunduğu bir yerde hayvana binmekten haya ederim" sözü, nasıl bir tevazuyu ifade ediyorsa; Osmanlı şairlerinden olan hemşerimiz Nabi'nin "Sakın terk-i edepten kûy-i mahbûb-i Hudâ'dır, Nazargâh-ı İlâhidir makâm-ı Mustafa'dır" sözü de aynı tevazu ve hürmet seviyesini göstermektedir. Osmanlı buralara Haremeyn demiş. Biz Haremeyn denince hem Mekke hem Medine ikisini birden anlıyoruz. İster istemez her ikisinden habsetmek durumunda kalıyoruz. O bölgeye verilen önemi ortaya koyma bakımından söylüyorum, bu derece bir önemi var.

Ve diğer bir husus, sade bir vatandaş tarafından Kâbe'ye veya Medine'ye Resûlullah'ın (sav) yaşadığı, türbesinin bulunduğu bir yere karşı şu şekilde bir saygı gösteriliyor: *Mir'âtü'l-Harameyn* adlı eserin yazarı Eyyüb Sabri Paşa, Osmanlılardan önceki devletlerin Haremeyn için yaptıkları hizmetlerden bahsettikten sonra şöyle diyor: Sultan Abdulmecid bir gün hastadır. Bu sebeple devlet işlerini ilgilendiren mektuplar kendisine okunurken, kendisi bunları yatarak dinliyordu. Fakat bir gün derler ki, Medine halkından bir mektup var, Efendim bir arıza var. Bunun üzerine "Durun okumayın, beni kaldırın, oturtun" Kaldırırlar, oturturlar, ondan sonra "Okuyun, Onlar Resulullah'ın komşularıdır. Ben Resulullah'ın komşularının gönderdiği bir mektubu yatarak dinlemekten haya ederim" der. Abdülaziz'in Haremeyn'e karşı hürmeti bu derecedir. Osmanlı hükümdarlarının Haremeyn'e bakışı işte böyledir. Haremeyn halkına bakış açıları da böyledir. Bütün Osmanlı hükümdarları başa geçtikten sonra Mekke ve Medine'de, bir hayır eseri meydana getirmiştir.

Şunu da hemen anti parantez olarak söyleyeyim. Hiç bir Osmanlı hükümdarı Hacca gitmemiştir. Hükümdar olarak hiç birisi Hacca gitmemiştir. Ama her sene sürre alaylarıyla birlikte en az beş - altı kişiyi kendi özel paralarıyla Mekke'ye gönderirler. Bu kişiler onların adına hac farızasını yerine getirirler; onlar adına tavaf yaparlar ve hükümdarin gönderdiği özel yardımları dağıtırlardı.

Acaba Yavuz Sultan Selim Mısır'ı aldıktan sonra oradan

Mekke'ye gidemez miydi? Pekala gidebilirdi, ama gitmedi. Niye? Bir hükümdar olarak, orayı zapteden bir kişi olarak orada görünmek istemiyordu. Daha Yavuz Sultan Selim Kahire'de iken bizzat Ebu'l Berakât'ın oğlu Ebu Numeyr bir takım mukaddes emanetlerle ve hediyelerle birlikte oraya gelir, kensinin ve orasının Osmanlılara bağlılığını bildirir. Böylece Yavuz Sultan Selim oraya gitmeden Mekke-i Mukerreme'nin kendisine bağlanması işi halledilmiş olur.

Henüz Osmanlı idaresine geçmediği zaman bile bakıyoruz; Anadolu'da Harameyn halkına yardım edilmek üzere vakıflar tahsis edilmiştir, vakıflar kurulmuştur. Osmanlı döneminde Harameyn vakıfları kurulmuştur. Niçin? Çünkü Osmanlı diyor ki, "Kur'ân'ın nazil olduğu, Peygamberin yaşadığı bir bölge insanın fakr u zaruret içerisinde olmasına benim gönlüm razı olmaz." Hele kendilerine geçtikten sonra Yavuz Sultan Selim'den itibaren sürre, yani Mekke, Medine halkına yardım, bir kanun hükmüne girmiştir. Her sene o günün ulaşım şartlarına göre ya vapurla ya trenle yahutta deve katarlarıyla mal, yiyecek, kurbanlık, giyecek, her türlü eşya sürre ile gönderilirdi. En son sürre 1918 senesindedir ki -1918 senesi artık Osmanlı'nın can çektiği bir dönemdir- trenle Şam'a kadar gider, ancak daha aşağısı o dönemde İngilizlerin idaresinde olduğu için, sürre daha aşağıya gidemez. Tekrar geriye dönüp İstanbul'a gelir. Gerçekten Osmanlılar hiçbir devlete nasib olmayacak bir düzeyde Kâbe'yi, Harameyni ve Harameyn halkını koruma çabası içinde olmuşlardır.

Bir Harre olayı Osmanlı tarihinde yoktur. Mekke'de Abdullah b. Zübeyr'in halifeliği döneminde Emevilerin taş üstünde taş bırakmadıkları benzer bir hadise yoktur. Harre olayı diyoruz, bir çok arkadaşımız bilmez, ancak tarihçi arkadaşlarımız bilir. Medine'nin Harre semtinden Medine'ye girilmiştir. Kim girmiştir? Emevî orduları. Ne yapmışlardır? Üç gün üç gece Medine'yi mubah saymışlardır. Her türlü hareketi yapabilirsiniz; hırsızlık, çapulculuk, adam öldürmek, şu, bu her türlü şey serbesttir. Üç gün, tarihte Harre olayı diye meşhurdur. Kime ne yapıyor? Daha sahabe çocuklarına yapılan bir olaydır. Osmanlıda böyle bir şey göremiyoruz.

Efendim, benim Osmanlım, benim halkım, hala bugün Kibleye karşı ayaklarını uzatmıyor. Bir bina yaptığı zaman tuvaletin önü veya arkası Kâbe'ye yönelik ise krokisinde değişiklik yapıyor.

Neden Kâbe'ye yönelik ise planında değişiklik yapıyor? Neden? Kâbe'ye olan hürmetinden, Kabe'ye olan bakış açısından. Zira orası Peygamberin (sav) yaşadığı, vahy'in indiğı o mekâna Osmanlı hürmetkârdır. Kur'ân-ı Kerim'de Bakara 125. ve el-Hac 126. âyetlerinde Allah Teâlânın Beytî diye tasrih ettiğı, açıkladığı, Osmanlıların Beytullah diye andıkları Kâbe'ye Osmanlılar bu derece hürmetkârdır. Bu mekâna karşı Osmanlı Allah'ın Evi olarak hürmet duyar.

Osmanlı revaklarına bir bakın! Osmanlılar döneminde yapılan Haremdeki revaklara bakın! Hiç birisi Kâbe'den daha yüksek değildir. Hacca gidenler gönümüzde görmüşlerdir. Biraz yüksekte baktığınızda revakların arkasından pekala Kâbe'yi görebilirsiniz. Osmanlıların Harameyn'e bakışı ile diğere Müslüman devletlerin Harameyn'e bakışı mukayese edildiğı zaman, Osmanlılar çok yüksek bir hürmet derecesine sahip görünüyor. Emevilerin, Abbasilerin Harameyn'e, Mekke ve Medine halkına ve Hz. Peygamberin ailesine yaptıklarına baktığımızda, Osmanlı ile mukayese edilemeyecek derecede bir farklılık içerisindedirler.

Tarihte hiçbir müslüman devlet Osmanlılar kadar gayr-i müslim nüfusu sınırları içerisinde barındırmamıştır. Ne Abbasilerde var, ne şurda, ne burda var. Osmanlı bütün devletleri adaletle idare etmesini bilmiştir. Hele müslüman olan kendi kardeşlerine yani müslüman olan ve kardeşim diye kabul ettiğı insanlara, Harameyn halkına kaşı bu davranışı çok daha farklıdır. Harameyn'den bir kaç âlim zat eğer İstanbula gelecek olurlarsa, Osmanlı bunlara tahsisat ayırıyor. Yani sürre'nin dışında, Harameyn Vakıflarının dışında, devlet bizzat bunlara tahsisat ayırıyor.

Bununla ilgili olarak elimizde pek çok belge var. Hatta ben Osmanlı arşiv belgelerinden birini yanımda getirdim. Burada okumaya gerek yok. Hani görmeniz için getirdim. Osmanlı'nın Harameyn'e bakış açısını ortaya koyan dünya kadar belge var. Ayrıca sürre alaylarıyla ilgili çalışmalar, araştırmalar, önemli eserler var.

KÂBE VE MESCİDÜ'L-HARAM

Dr. Sadık ERASLAN*

Rivayete göre Kâbe'nin ilk temelini atan Hz. Âdem'dir. Fakat asıl banisi Hz. İbrahim'dir. Buna Kur'an-ı Kerim'deki ilgili ayetler delil olarak gösterilmektedir. Hz. İbrahim'in yaptığı ilk binanın duvarları dokuz zira yüksekliğindedir. Aynı zaman bu bina üstü açık tavansız, dört köşeli bir duvardan ibarettir.¹

Bu mütevazı eserin yapılışındaki gaye insanlığı putperestlikten korumaktır. Bu bine Hz.İbrahim'den itibaren Hz.Muhammed'e kadar yaklaşık 2600 sene ayakta kalmaya devam etmiştir. Yalnız Ka'be, Kureyş devrine kadar insan boyundan biraz yüksekçe olan bu duvardan ibaret kalmıştır.

Ka'be, hicretten onsekiz sene evvel Kureyşliler tarafından yeniden inşa edilmiştir. Bu binanın üstü ilk defa bir tavanla kapatılmıştır. Aynı zamanda Ka'be duvarının yüksekliği 9 ziradan 18 ziraa çıkarılmıştır. Bu sıralarda Ka'be'nin iç duvarlarıyla tavanı Hz.İbrahim dahil enbiyanın resimleri ile süslüdür.

İslâm'ın zuhuru ile birlikte Ka'be'nin etrafındaki daire biçimindeki boşluğa Mescidül-Haram ismi verildi. Kuvvetli rivayetlere göre Hz.Peygamber ve Hz.Ebubekir dönemlerinde de Ka'be çevresinde herhangi bir duvar yoktu. Mescidül-Haram'ın çevresi ilk defa Hz.Ömer tarafından bir duvarla çevrilmiştir. Dolayısıyla İslâm döneminde Mescidü'l-Haram'ın ilk banisi Hz.Ömer'dir. Aradan on sene geçtikten sonra Müslümanların çoğalması ve dolayısıyla hacıların sayısının da yükselmesi üzerine tekrar Mescidü-l Haram'ın genişletilmesi zarureti ortaya çıktı. Bunun

* Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi.

¹ Al-i İmran, 96-97, Ayr. bkz.Fevvaz Ali, el- Mescidü-l Haram, el-Buhus`ul- Fıkhiyye el-Muasıra, Sayı 29, S.132.

üzerine H.26'da Hz.Osman tarafından mescidin duvarları yıktırılarak saha genişletildi ve ilk defa namaz kılanlar için üzeri kapalı revaklar yapıldı.

İslâm döneminde Ka'be'nin temelden yeniden yapılması Abdullah bin Zübeyr zamanında gerçekleşmiştir(H.65). Zira Yezîd tarafından Mekke kuşatıldığı sırada meydana gelen yıkım ve yangından Ka'be de büyük çapta zarar görmüştü. Bizzat Ka'be inşaatında rol alan Abdullah bin Zübeyr, Ka'be'yi İbrahim(a.s)ın attığı temeller üzerine yeniden bina etmiş ve yüksekliğini 18 ziradan 26 ziraa çıkarmıştır. Ayrıca İbn Zübeyr içeriden aydınlatılması için San'a'dan şeffaf mermerler getirmiş ve Ka'be'nin tavanına yerleştirmiştir.

H.74'te ise Mekke şehri Haccac tarafından kuşatıldığında Ka'be de tahrip edildi. Ancak yine Haccac tarafından tamamen yıktırılarak yeniden yaptırıldı.

Haccac'dan sonra Osmanlılara gelinceye kadar özellikte Emevî ve Abbasî hükümdarları tarafından zaman zaman Ka'be ve Mescidü'l-Harâm tamirat görmüştür.¹

Yavuz Sultan Selim (918-926/1512-1520) Haremeyn-ı Şerîfeyn ahalisi olan Mekke, Medine halkına büyük yardımlar yapmakla beraber, Mescidü'l-Haram ve Ka'be ile ilgili çalışmalar daha ziyade Kanunî, onun oğlu II. Selim ve onun oğlu III. Murad devirlerinde gerçekleşmiştir.²

Yeri gelmişken bu konu ile ilgili bazı eserlerde yer alan çelişkiye bir açıklık getirmek istiyoruz. Şöyle ki, El-Ezrakî'nin, Y.Vehbi Yavuz tarafından terceme edilen "Kâbe ve Mekke Tarihi" isimli eserinde şu ifadeler yer verilmektedir: "... Yavuz, mescid duvarlarının yıkılıp yeniden yapılmasını, tavanın eskiden olduğu gibi ağaçtan değil de taş kubbe ile yapılmasını emr etti. Bu tamirat işine hicrî 979 senesinde başlandı. Bina tamamlanmadan, 982 senesinde Yavuz Sultan Selim

¹ "el-Mescidü'l-Haram (projesi)" isimli eser, Mekke, Melik Halid dönemi, S.25-80.

² Eyüp Sabri Paşa, Mir'atu'l-Haremeyn (Mir'at- Mekke), c.II, S.760-763.

vefat etti. Onun vefatını müteakip tamirâtı oğlu III. Murat tamamladı.¹

Bu bilgiler Kamil Miras'ın Tercümesi olan Tecrîd-i Sarîh'in c.VI. s.50'de aynen yer almaktadır.² Zira buradaki bilgilerin de el-Ezrakî'den alındığı anlaşılmaktadır. Halbuki burada ismi geçen Sultan Selim'in Yavuz Selim değil, II. Selim olduğu gayet açıktır. Çünkü H.982 yılında vefat eden II. Selim'dir. Yavuz Selim ise H.926 yılında vefat etmiştir. Ayrıca bu projeyi tamamladığı söylenen III. Murat da II. Selim'in oğludur.

Bu hususu, Eyyup Sabrî Paşa'nın Mir'atül-Haremeyn'inde açıkça görebiliriz. Söz konusu metin aynen şöyledir. "Mescidü'l Haram'ın ahşap olan binası yıkılıp yerine kubbelerin yapılması, Kanunî'nin oğlu II. Selim zamanında Mısır'da bulunan Sinan Paşa'ya ferman olarak gönderildi. O da Bâb-ı Ali çavuşlarından mimarlık sıfatıyla mühendis Mehmed Efendinin görüş ve tasvibini alarak H.980 senesinde Mescidü'l-Haram'ın eski duvarlarının yıkımı ve yerine yenisinin yapılmasına başlanmasını gerçekleştirdi. Böylece doğu ve kuzeydeki inşaat H.982 senesinde tamamlandı. Ancak bu esnada II. Selim vefat etti ve yerine geçen oğlu III. Murat geri kalanını H.984 senesinde tamamladı. Bütün bu faaliyetlerde mukaddes binaların bakımı ile görevli Mısır'da bulunan mîr-i miran Ahmed Beyin rolü büyüktür. Ancak II. Selim ve III. Murad'a da nasip olan bu hizmet ne Osmanlı ve ne de önceki saltanat sahiplerinden hiç kimseye nasip olmamıştır.³ Ancak II. Selim devrinde bu planın Mimar Sinan tarafından yapıldığına dair sağlam kaynaklar vardır.⁴

Daha sonra I.Ahmet (H.1020), Hamid-i evvel tarafından mescid'te bazı tamirat yapıldı. H.1040'te ve IV. Murat Ka'beyi yeniden XI. defa olarak yaptırdı. H.1235'te Sultan Mahmut ve H.1259'da onun oğlu

¹ Ebu'l-velid el-Ezrakî, Ka'be ve Mekke Tarihi, (Çev.Y.Vehbi YAVUZ), İst.,1974,S.374,375.

² Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, Zebidi, (Çev:Kamil Miras), c.VI, S.50 ankara, 1974

³ Eyüp Sabri Paşa, A.g.e., C.II, S.760-763-765.

⁴ Yılmaz Can, İslâm'ın Kutsal Mabetleri: Ka'be, M.Haram, M.Nebi, Samsun, 1995, S.31, Ayrıca bkz. Zeki Sönmez, Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, TİB Yay. İst. 1988, s. 345-346.

Abdülmeccid tarafından tekrar tamirat yaptırıldı.¹

Osmanlı, Sürre alayları² düzenleyerek ve vakfiyeler kurarak Haremeyn ahalisine yardım akıtmıştır. Bu sürre alayları II. Beyazıd zamanında da vardır.³

Sultan Süleyman (Kanuni) zamanında Mekke'nin içme su yolları (Ayn-ı Zübeyde) tamir edilmiştir. Esas ismi Ma-i Arafat olan bu suya "Ayn-ı zâfedan" diye ikinci bir kaynak eklenerek çoğaltılmıştır.⁴

İlim ve kültür alanında da Kanunî dört mezhep uleması için "Dört Bab Medresesini" kurarak önemli bir hizmette bulunmuştur.⁵

Osmanlı'nın Haremeyn-ı Şerifeyn'e verdiği önemin en bariz örneklerinden biri de Sultan Abdulhamit tarafından yaptırılan Hicaz Demiryollarıdır. İstanbul, Şam ve Medine'yi birbirine bağlayan bu demiryolu projesi, tarihçilere göre Sultan Abdulhamid'in en büyük eseridir. Abdulhamid bu proje ile iki büyük hedefe varmak istemiştir.

1) Hacılara hizmet vermek.

2) Bu vesileyle ulaşım kolaylığını sağlayarak Müslümanlar arasında kuvvetli bir birlik sağlamıştır.⁶

Sultan Abdulhamit diğer demiryollarını şirketlere verdiği halde Hicaz Demiryolunu hariç tutmuştur. Zira Sultan buna çok önem verir ve "Hicaz demiryolu inşası benim eski rüyamdır" demektedir.⁷ 1901 ile 1908 arasında bu hattın tamamlanması planlanmıştır.⁸

¹ Eyyüp Sabri Paşa, A.g.e, c.II, S.769,770,772 Ayr.Bkz.aynı eser, C.1, S.532,S.670.

² Sürre Alayları için bkz. Münir Atalar, Osmanlı Devletinde Sürre-i Hümayûn ve Sürre Alayları, Ankara, 1991. Vakfiyeler için bkz. Ziya Kazıcı, İslamî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, İstanbul, 1985. Ayr.Haremeyn vakfiyeleri için bkz.M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1971, C.1, S.743 ve vd.

³ Eyyüp Sabri Paşa, A.g.e. 670.

⁴ Eyyüp Sabri Paşa, A.g.e. 730-748.

⁵ Eyyüp Sabri Paşa, A.g.e. 758.

⁶ Abdulbasit Bedr, et-Tarih eş-Şâmil lil-Medineti'l Münevvere, c.III, sh.10.

⁷ Hicaz demiryolu için bkz. Orhan Koloğlu, "Hicaz Demiryolu (1900-1908) Alman, Finansmanı Sonucu", Çoğunu Yuhalayan Osmanlı, İstanbul, 1995, Sh.298-334.

⁸ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.X, s.468-471).

Hicrî 1326'da tamamlanan bu demiryolu, Medine ve Şam arasında dokuz sene kadar hacılara hizmet vermiştir. Bu uzunluk 1303 km.dir.¹

Şimdi de biz Osmanlı'nın Haremeyn halkına verdiği öneme bir iki örnek vermek istiyoruz.

Osmanlı Haremeyn-i Şarifeyn bölgelerinde yaşayan ahaliye de bu mukaddes mekânlar hürmetine yardımında bulunmak için adeta her fırsatı değerlendirmiştir.

Bu hususa verilebilecek bir örnek, Cezayir ve Tunus arasında harbe vesile teşkil edecek kadar önem kazanan bir sınır anlaşmazlığıdır. Anlaşmazlık konusu olan "Arko" denilen bir kale ile çevresindeki bölgelerdir. Uzun çabaları sonucunda Osmanlı, buranın daha yakın olan Tunus'a verilmesini, fakat gelirinin tamamının Medine fukarasına aktarılmasını kararlaştırır.²

Diğer bir örnek olarak: Haremeyn halkından olan kişi eğer "ehl-i beyt" ten ise o zaman âdeta Osmanlı ülkesinde bir dokunulmazlığa sahip olur. Nitekim bu sülale için "Nakibu'l- Eşrafık" ismi altında müstakil bir müessese teşkil edilmişti. Osmanlı'nın bu sülaleye verdiği destek ve himayeye devletin yıkılışına kadar devam edilmiştir. Öyle ki, onlardan suç işleyenler bile cezalandırılmazdı. Nitekim II. Mahmut (1808-1839) döneminde Mekke emiri yakınlarından Şerif Râcih denilen bir zat, işlediği suçtan dolayı Mısır'da M.Ali Paşa tarafından hapse mahkum edilir. Ancak bunu duyan sultan derhal bu zatın serbest bırakılmasını temin eder.³

¹ Ali Hafiz, Fusulun Min Tarihi'l-Münevvere, (II.baskı) 1984, Cidde, S.40-44.

² Feridun Bey, Münşecattî's-Selatin, İstanbul, 1265, c.n. S.84-86.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mekke-i Mükerrereme Emirleri, Ankara, 1972, S.5, d.not:1.

HALK KÜLTÜRÜNDE Hz. İBRAHİM ve URFA*

Mehmet OYMAK**

Her birimiz, insanoğlunun yeryüzündeki bütün geçmişi kadar yaşlı doğarız. Dünya ancak ölümlerin biriktirmiş olduğu kuvvetler ve enerjiler sayesinde mevcuttur. Her insan varlığı, insanlık ağacının bir yaprağından başka bir şey değildir. Onu besleyen kökler, halk gelenekleridir ki geçmişin pek öncelerine kadar giderler. Bunlar bizim bilgilerimizin hareket noktasını ve bilimlerimizin çoğunu teşkil ederler. (P.Saintyves, Folklor El kitabı, - Tercüme - İst. 1951) Folklorü - Halk Bilimi ilk defa ciddi olarak değerlendiren Saintyves bu bilimin önemini yukarıdaki cümlelerle ifade ediyor.

Evet, Halk Bilimi her ne kadar kesin bir delil değilse de önemli bir bilgi kaynağıdır. Zaten konumuzda da bunu görmekteyiz.

I. URFA VE ÇEVRESİYLE İLGİLİ BİLGİLER

1. Harran - Arran (Ijkrnessa)- Karran

M.Ö. III bin yıllarından sonraki tarihi belgelere de adı geçen HARRAN Mezopotamya'nın en eski yerleşim merkezlerinden biridir. İnançları Hz. İdris (a.s.)'e kadar dayandırılan SABİİ'lerin merkezi ve SİN MABEDİ'nin bulunduğu şehirdir. Sümer, Akad, Asur, Hitit ve Mari (son olarak öğrendiğimiz gibi) Ebla tabletlerinde adı geçer. İran ve Bizanslılarda da önemini korur. İslâmi dönemde II. Mervan ile Emevilere başkentlik yapar. 1260 Moğol istilası ile yakılıp yıkılır.

* Sempozyum Bildirilerinde yer almayan bu yazı, basımda kitaba eklenmiştir.

** Harran Ün. İlahiyat Fak. Öğrt. Gör.

HARRAN, hem ilk çağ felsefe ekolü (Harran Okulu) ile hem de İslâmi Dönem'de XI. yüzyıla kadar tercüme ve öğrenim faaliyetleri ile Bilim merkezi idi. Ünlü HARRAN ÜNİVERSİTESİ buradaydı.

Yüzlerce bilgin ve birçok evliyaya mekân olmuştur. Şeyh Yahya Hayati Harrani, Cabir İbn-i Hayyan, El Battani, İbn-i Teymiyye ve Sabit İbn-i Kurra en şöhretlileridir.

Urfa'ya 45 km. mesafede olan bu tarihi şehir Hz. İbrahim (a.s.)'in hayatında önemli bir yer tutar. 15 yıl kadar burada yaşamış, adı ile anılan İBRAHİM MESCİDİ'nde ibadet etmiştir. Babası AZER vefat edince söylentiye göre bugün Şeyh Yahya Hayat-i Harrani Türbesi olan mevkide defnedilmiştir. Seyahatnameler Hz. İbrahim (a.s.)'in dinlenirken sırtını dayadığı taşın son yüz yıla kadar ziyaret edildiğini söyler.

HARRAN adı nereden gelmiştir. Bunun için Hz. İbrahim'in soyuna bakıyoruz. Hz. Nuh (a.s.)'un oğlu SAM, onun oğlu ERFAHŞEZ, onun oğlu ŞALEH ve HARRAN. Bu HARRAN'dan dört kuşak sonra Hz. İbrahim'in dedesi NAHOR gelmektedir. NAHOR'un oğulları AZER ve HARRAN. Bu Harran Hz. İbrahim'in amcasıdır. Azer'in üç oğlu, İBRAHİM (a.s.), NAHOR ve HARRAN. Böylece Hz. İbrahim'in soyunda üç HARRAN olduğunu görüyoruz. Büyük atası, amcası ve kardeşi. İlk dönemlerde şehirler genellikle onu kuranların adları ile adlandırılırdı. Belki bu şehir de ilk HARRAN'ın adını almıştır.

2. Seruğ-Seruc

Urfa'nın 45 km. güneybatısında bugün bir ilçe merkezi olan tarihi şehir. İlk Çağ'ın OSTRHOENE ülkesinin şehirlerinden ANTHEMUSIA veya BATNAİ (Bathnae)'nin yerine geçtiği ileri sürülen "İpek Şehir". Bir dönemde oradaki ileri ziraatın eseri olarak ipekçiliğin çok geliştiği ve sanayinin kurulduğu şehir. Bugünün Seruc'u veya Suruç'u...

Kaynaklarda SERUĞ diye geçen bu şehrin de Hz. İbrahim ile çok yakın bir ilişkisi var. Hz. İbrahim'in babası Azer, dedesi Nahor. Nahor'un babası ise SERUĞ'dur. Tarihte adı SERUĞ olan bu ilçemizle, Hz. İbrahim (a.s.)'in atası SERUĞ aynı adı taşımaktadırlar.

3. Mancınıklar

İç kalenin üzerinde beyaz taştan yapılmış bir çift sütundur. Hz. İbrahim (a.s.)'in ateşe düştüğü yere hakim bir yerdedir. O gün ateşe atmakta kullanılan mancınığı sembolize ettiğine halk inanır. Hz. İbrahim (a.s.) için yakılan ateşe yaklaşılamadığı için mancınıkla atılmıştır.

4. Ateşe Düştüğü Makam

Üzerine Me'mun döneminde bir ziyaretgah ve cami yapılmıştır. Su kaynağı mevcuttur. Ak Balık ziyaret edilir. Halilurrahman Camii diye anılır. Urfa'da tarihi bilinen en eski camilerdendir.

5. Ayn-Elürus / Ayn Halilurrahman

"Düğün Gözü" anlamına gelen bir su kaynağı ve gölcüktür. Urfa'nın 50 km güneyinde, Harran'ın 20 km güneybatısında, Akçakale ilçemizedir. Yarısi Türkiye'de yarısi da Suriye'de kalmış olan bu su kaynağı bir vaha görünümündedir. Hz. İbrahim ile Sare, Haleb'e geçerken bu konaklama yerinde evlenmişlerdir. Bu yüzden de buraya DÜĞÜN GÖZÜ anlamında AYNEL ÜRUS denmiş ve halk arasında anlatıla gelmiştir. Bir diğer adı ise AYN HALÎLURRAHMAN'dır. Halilurrahman kaynağı ve gözü...

6. Abram Adı

Bazı kaynaklar Hz. İbrahim (a.s.) hakkında bilgi verirken, O'nun ilk defa ABRAM diye çağrıldığını ve izine ilk defa Suriye'nin kuzeyinde rastlandığını yazar.

Bugün hala Urfa'nın köylerinde İbrahim isimli olanların İBRAM diye çağrıldığını görmekteyiz. Acaba bu hala o ilk telaffuzun devamı olamaz mı?

7. Guta

Yüzyılın başına kadar iç kalenin batı ucunun kuzeyinde ön

tarafında "Etrafı surlarla çevrili" bu yere GUTA dendiğini okumaktayız. Bu yeri bugün şöyle tahmin ve tarif edebiliriz:

Yakup Kalfa türbesi ile Halilurrahman Camii arası ki cami de bu yere yapılmış olmaktadır. Bu mevki şimdi YAKUP KALFA parkı ve çevresidir. (Son yıllarda bu parkın adı da değişmiştir)

GUTA'nın bir anlamı da sulak ve yeşillik mevkidir. O bölgede bu tanıma uymaktadır.

8. Kuşoğlu Nemrut

Ebul Farac, Kuşoğlu Nemrud'un ŞİNAR'da bir kule yaptırmaya başladığını söyler. İnşaatin başlaması da ARO'nun 70. yılındadır. 40 yıl sonra bu kule bir fırtına ile yıkılmıştır. Nemrud kulede ölmüştür. Bu olay ARO'nun 110-120 yılına rastlar. ARO'nun oğlu SERUĞ 133. yılında doğmuştur. SERUĞ'un oğlu NAHOR, Nahor'un oğlu AZER ve O'nun oğlu İbrahim'dir, Dolayısıyla Kuş oğlu Nemrud'un Hz. İbrahim (a.s.)'le mücadele eden Nemrud olması nasıl mümkün olur? Nemrud kelimesi Firavun gibi hükümdar ve hakimlere verilen genel bir ad olduğuna göre, aşağı Mezopotamya'da yaşayan bu Nemrud ile Urfa'da yaşayarak Hz. İbrahim (a.s.)'le mücadele eden Nemrud ayrı ayrı kimselerdir.

Zaten Urfa, Nusaybin, Karkamış ve Medain şehirlerinin o Nemrud İbn-i Kuş zamanında kurulduğu da söylendiğine göre O'nun bu şehirleri kurmasından sonra gelen ve Urfa'da hüküm süren başka bir Nemrud'un; Hz. İbrahim (a.s.) ile mücadele eden Nemrud olması gerekir, diye düşünmekteyiz.

9. Nemrud'un Tahtı ve Nemrud Dağı

Urfa'nın güneyindeki dağ silsilesinin üzerindeki bir kesime NEMRUD DAĞI adı verilir. Şehre 8-10 km. mesafededir. Bu dağın üzerinde de NEMRUD TAHTI diye adlandırılan bir tarihi kale veya şato diyebileceğimiz bir hisar vardır. Denir ki burası Nemrud'un yazlık sarayıdır. Ve yazın bu yüksekte Harran Ovasına tepeden bakarak yaşardı.

Bu yerin bir manastır olarak kullanıldığı dönemlerde adı DER

YAKUP'tur. Ama Hz. Yakup'a ev sahipliği yaptığı için bu adı aldığı da söylenmektedir.

Ayrıca Harran'da BİR YA'KUP (Yakup Kuyusu) bölgede Hz. İbrahim'e kadar uzanan bilgilere dayanmaktadır.

10. Babil

Gelelim Babil'e: Bu bir şehir adı mıdır, yoksa bir bölge veya ülke adı mıdır?

Birçok bilginler bizi Babil'in bir şehir adı olduğu gibi, bir bölge ve ülke adı olduğunu da kabule zorluyor. Çünkü Babil Araplar nazarında her şeyden evvel bir bölge adıdır. Nasıl ki Şam daha önceleri Suriye için kullanılırken şimdi bir şehir adı olmuşsa (ki onlar Dımışk demektedir), Onun gibi Babil de bir ülke adıdır ve giderek bir şehre ad olmuştur. İşte bu yüzden Hz. İbrahim (a.s.) ve Nemrud Babil'de yaşamışlarsa bu Babil ülkesidir.

Yine Hz. İbrahim (a.s.)'i annesi Kusa civarındaki bir mağarada doğurmuştur denmekte hem de Babil'de yaşadığı söylenmekteyse bu imkânsızlaşır.

Yine İranlıların bir ifade tarzları vardır.

Onlar Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V.)'den önce geçmiş önemli olayların hepsini BABİL'de olmuş gösterirler. Zaten Babil'in bir tek şehrin adı olduğu da söylenememiştir.

Halen Harran'da yapılan arkeolojik kazıda bulunan çivi yazılı bir tablette BABİL ve SİN MABEDİ'nden söz edilmektedir. Bu buluntu tam olarak yorumlanınca daha kesin bilgi sahibi olacağız.

11. Sevad

Kaynaklarda Nemrud'un hüküm sürdüğü yer olarak Sevad adı da geçer. Sevad birçok anlamının yanında genellikle şu iki anlamda kullanılır:

1. Siyah Memleket Anlamında: Mezopotamya anlamında olacağı gibi, Dicle ve Fırat arası için de kullanılır. Alüvyonlu sahalarda

da olabilir.

2. Bir ülkenin iç kısımlarında gelişmiş, ziraatın yapılığın yer ve şehir adlarının önünde kullanılır.

Şimdi bunları sırasıyla Urfa ve Harran için düşünelim.

1. Urfa, Karacadağ'dan Karabahçe - Karacımın ve Karaköprü'ye kadar ve oradan şehrin bulunduğu noktaya kadar volkanik bir bölgedir. Simsiyah taşlar ve simsiyah bir toprak. Yani siyah memleket. Sevad. Ki bu şekliyle hem de Urfa Sevad'ı demek mümkün olur. Zaten kaynaklarda bu yüzden bu bölgeden Sevad diye söz edilir.

2. İki nehir arası, Dicle ve Fırat arası ülkenin iç kısımların da tam ortasındadır, Urfa ve Harran. Ve ziraat yapılmaktadır. Hem ilk zamanlardan beri hem de gelişmiş ve sistemli bir ziraat. Bu ziraat ve sonuçlarından biraz söz etmek faydalı olur.

Urfa'dan güneye doğuya doğru saatlerce, bağ ve bahçeler arasında, güneş görmeden gidildiğini yazmayan seyyah var mıdır? Çevredeki ormanlarda milattan yüzyıllarca önce ava çıkan ve avladığı fil ve aslanları Harran'daki SİN Mabedine adak olarak sunan hükümdarı bilmeyen mi var? Daha ilk çağda yeraltından inşa edilen su kanallarıyla bütün bölge bir ağ gibi sarılmış ve bu kanalların sularıyla toprak karış karış sulanmıştır. Bugün hala yer kazıldığında bu kanallara rastlanıyor. Ve üzerlerine çiftçiler tarafından konulan su motorlarıyla arazi sulanarak pamuk, nar ve her türlü tahıl yetiştiriliyor. Yörede bu kanallara KİNİ denmektedir. Bunları araştıracaklar için söyleyelim. Harran Ovası, Suruç Ovası, Aligör Köyü çevresi ve oradan kuzeye Fırat Nehrine doğru Denizbacı, Kanlıavşar ve Abamur köylerine doğru gitmekte bu kanallar. O çağın bu akıl almaz harikalarını ve suyunun kaynağını ancak devletin gücü ve bilim adamlarının bilgisi ortaya çıkarabilir. Koca ovaları köstebek yuvasına döndüren bu çalışmayı Hammurabi mi, Nemrud mu kim yaptırmışsa yaptırmış. Ama bunun sonucunda ileri düzeyde bir ziraat başlamış. Bu da Nemrud'un yaşadığı bölgeyi yani Sevad'ı bizlere belirlemiş.

Bu yüzden biz de Urfa Sevad'ı diyoruz.

Yine yeryüzünde ilk defa kanal yaptıran hükümdar olarak NEMRUD söyleniyor. Bu kanallar bize onu hatırlatıyor. Zaten böyle bu sulama şebekesi ile öyle güçlü bir ziraat ve meyvecilik olabilir.

12. Sabiilik ve Müneccimlik

Yıldızlara göre haber vererek, yıldızları inceleyerek hareketlerini takip etmek, bunlardan anlamlar çıkarmak. Geleceğe ait haberler vermek.

Bu usul birçok dönemlerde geçerli olmuş bir çalışmaydı. Ama yeryüzünde müneccimlere danışan ilk hükümdarın Nemrud olduğu söylenir. Zaten Hz, İbrahim (a.s.)'in doğacağını ve onunla ilgili bilgileri de müneccimlerden almıştır.

Nemrud'un müneccimlere değer vermesi yüzünden gök cisimleriyle ilgilenilmesi en değerli uğraş olmuş ve devrin önemli bilim dalı haline gelmiştir. Giderek gök cisimleri, güneş, ay ve yıldızlar kutsanmış ve onlara tapınma başlamıştır. Böylece müneccimlikte kutsal bir meslek haline gelmiştir. Şimdi bakıyoruz da bu inanış ve bilim ile ilgili bütün öğeler Urfa Harran yöresinde eksiksiz mevcut. Tarihin en eski ve en büyük AY MABEDİ (SİN MABEDİ) Harran'da yapılmıştır. SABIİLİK diye bir dini inanış da bu yörede uzun süre hâkimiyetini korumuştur. Temelde Hz. İdris'in bildirdiği inanç kurallarına uyan fakat sonraları tamamen gök cisimlerini ön plana alarak devam eden bu dini inanış da Halife Me'mun dönemine kadar canlılığını sürdürmüştür. XIII. yüzyıla kadar da gelmiştir.

Bizim bu bilgilerin ışığında düşündüğümüz şudur. Her peygamber görevlendirildiği toplumun inanç ve yaşayışlarına göre tebliğini yapar. Allah'ın birliğini anlatırken ve Hakkı tebliğ ederken toplumun yaşayışını göz önüne alır ve düşünce yapısına göre hitap eder. Hz. Musa (a.s.) Sihir'e ASA ile Hz. İsa (a.s.) tababete ŞİFALI EL ile toplumu inandırmaya çalışmıştır. Hz. İbrahim (a.s.) De bunu yapmıştır.

Daha tebliğe başlarken, yıldızlara, aya, güneşe bakarak: "Bunlar yok olucudur. Ben yok olan şeyleri sevmem" demiş ve Allah'tan başka ilah olmayacağını belirtmiştir. Güneş, ay ve yıldızların geçici ve batıcı olduğunu belirtmesinin sebebi yöredcki bu yaygın ve kesin inanış değil midir? Önce bu inanışın tutarsızlığını ortaya koymuş ve hemen arkasından ilahi inancı tebliğ etmiştir. İşte biz bu inancın merkezi

durumunda olan Harran ve Urfa'nın Hz. İbrahim'in de mücadelesinin geçtiği yer olması için bir dayanak olduğunu kabul ediyoruz.

(Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen Sabiiler değişikliğe uğramış olan ilahi dinlerden doğan bir mezheptir. Bu SABİİ'ler değildir). Ayrıca Harran'da yaşayan PUTPERESTLER'i ve Gök cisimlerine tapanları mutlaka Şinasi GÜNDÜZ hoca'nın Yorumundan okumak şarttır. Hz. İbrahim'in kavmi ile birebir çakışmaktadırlar.

13. Kutî'ler

Yine Urfa'da iç kalenin doğusundaki ÇİFT KUBBE'nin güneydoğusuna düşen mevkiye de KÜTİLER denmektedir. Hatta o semtlerde halk arasında hala KÜTİLER MAHAL-LESİ (veya kısacası KÖTİLER) denmektedir.

Biz bu KÎTE ile GUTİ arasında bir benzerlik görüyoruz. Yani tarihte Mezopotamya'da hüküm süren kavim olan GU-TİLER. Ve yine KUTİ ile GUTA arasında yazılış olarak bir benzerlik görülüyor. Yine o mevkide bulunan bataklıkların son 40, 50 yıl öncesine kadar var olduğunu biliyoruz. Bunları incelenmeye değer görüyor ve burada tesbit ediyoruz.

GUTA kelimesinin sulak ve yeşil anlamının bu KUTİ'ler kelimesine de yaklaştırılabileceğini hatırlatmakta fayda görüyoruz.

14. Tareh-Azer

Tevrat'ta Hz. İbrahim'in babasının adı TAREH olarak verilmektedir. Kur'an-ı Kerim ise AZER demektedir. Yeni elde edilen bilgiler TAREH'in bir insan adı değil bir "Kavim" adı olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu bilgilerin sonucu Kur'an-ı Kerim'in verdiği AZER adının doğruluğunu gösterir. Burada muharref Tevrat'ın verdiği bilginin yanlış olduğu ve Kur'an-ı Kerim'in verdiği bilginin de zaten kesin olduğu tekrar anlaşılmıştır.

15. Kusa

Kusa Hz. İbrahim, hemde Hz. Eyyub ile ilgili bir kelimedir.

"Kusa" onların yaşadığı yerin adıdır. Urfa bölgesinde Kusa adlı yerleşim de vardır. Bugün kale eteği Yakup Kalfa Türbesi ve Halilürrahman Camii arasındaki yere de E. Behnan ŞAPOLYO, KUSA demektir.

Birde yazılış itibarı ile eski bölgelerde Kusa ve Guta benzerdir. Bu benzerlikte incelemeye değer;

II. GÜNLÜK YAŞAYIŞTA ve DİLDE Hz. İBRAHİM (a.s.)

1. Kazane- Kazanhane Köyü

Çevredeki en eski yerleşim merkezlerindedir. Nemrud Tahtının eteğinde bir köydür. Halk Nemrud'un adamlarının; tabakları elden ele vererek sıcak sıcak O'nun sofrasına ulaştırdığı yemeklerinin piştiği mutfak burada olduğundan bu isim verilmiştir diye inanır. Bu gün şehir ile bitişmiştir. KONUKLU adı verilerek belediye teşkilatı da kurulmuştur.

2. Vur Ha

Herkesin Bildiği ve Urfa Adının Kaynağı Olarak Anlattığı Bir Rivayet:

Yüce Allah'ın çok mağrur olan Nemrud ve milletine çok küçük ve aciz sayılan bir varlıkla ceza verir. Bu sivrisinektir. Nemrud'un yaşadığı şehri sivrisinekler istila eder. Her tarafı kaplar. Bunlardan biri de Allah'ın verdiği görevi yerine getirmek için Nemrud'un sarayına girer. Her tarafı kapalı ve tıkalı olan saraya girerken geçirdiği kaza sonucu ayağı da sakatlanır. Ve bu hayvan kendini Nemrud'a yetiştirir. Onun burnuna ve oradan genzine girer.

Nemrud'un genzinde kımıldadıkça zalim azap çeker. Ne çıkarabilir ne de öldürebilir. Sonunda kendince bir çare bulur. Keçeden bir tokmak yaptırır. Adamları Allah'a asi bu zalimi hem de O'nun emriyle tokmaklarlar. Sinek kımıldadıkça Nemrut vur der. Vurdukça sinek kımıldar. Çıldırarak gibi olur Nemrud. Bağırır hep Vur.. Vur... Vur... Ha... Vurha Vurha der. Ve Urfa'ya da bu ad olur. Vurha Urha olmuş. Urha - Urfa olmuş denir.

(Urfa'nın tarihte bilinen adları: Ur, Ur-ı Kildani, Edessa, Diyar Mudar, Er Ruha, Reha ve Urfa'dır).

3. Brahim Halil ve Anzılha

Çocuğu olmayanlar Hz. İbrahim'in makamını ziyaret ederler. Çocukları olunca erkekse İbrahim, Halil veya İbrahim Halil adını verirler. Kız ise Anzılha adını verirler ki bu ad yörede en yaygın olan adlardandır.

4. Anzılha

Arapça ZELÎHA, Farsça ZÜLEYHA ve Urfa yöresinde ZILHA olarak bilinen kadın ismi (Kur'an-ı Kerimde Hz. Yusuf kıssasında da bu isim geçer.)

Hız. İbrahim ile yakınlığını bilmiyoruz. Çünkü bu konuda halk arasında çok çeşitli benzetmeler yapılmaktadır. Ama bütün anlatılanların birleştiği nokta; Hz. İbrahim ateşe mancınıkla atılınca, Hz. İbrahim'e inanan bu kadın da kendini atar. Ve o da yanmadan kurtulur. ZÜLEYHA'nın düştüğü yerde de oluşan göle AYNZÜLEYHA, AYNIZELÎHA veya yöredeki adıyla ANZILHA (AYN-ZILHA) adı verilmiştir.

Zeliha'nın kim olduğu konusu ise belirsizdir. Nemrud'un kızı, Hz. İbrahim'in bir yakını; ona inanan biri gibi çeşitli anlatımlar vardır.

5. İbrahim Halil Bereketi

"Evine İbrahim Halil bereketi düşse" herkesin ağızındaki baş duadır, bereketle ilgili, temenni Hz. İbrahim'in adı ile beraber dile gelir.

6. Misafirperverlik

Urfa ve çevresinde misafir olmadan açılan sofraya ve yemeğe uzanan el makbul değildir.

Hz. İbrahim misafire olağanüstü bir değer verir ve ikramda bulunurdu. O misafirsiz kesinlikle sofraya oturmaz ve yemek yemezdi. Bu yüzden günlerce misafir gelinceye kadar ağzına bir lokma almadığı olurdu. Sanki bu tavrın devamı imiş gibi Urfa'da misafir sev erlik ve yabancıya karşı ilgi ve yakınlık sürer. Bu konuyla ilgili şu olayı anlatmadan geçemeyeceğim:

Urfa'ya dışarıdan gelenlerin çok olduğu mevsimlerde şehirli bu yabancıları otellerde yer bulamayacakları için evlerinde misafir ederler. Maddi karşılık beklemeden tabi. Yine böyle bir Hac mevsimi Hacca giderken Urfa'ya uğrayıp, Hz. İbrahim'in o peygamberler atasının da makamını ziyaret etmek isteyenlerin kalabalığı ile şehir dopdoludur. Şehirli de seferber olmuş. Bu halk yolcularını evlerinde misafir edebilmek için. Beşerli onarlı alıp alıp evlerine götürüyorlar. Ancak herkesin eline geçmiyor misafir, daha atak davrananlar alabiliyor. Ve bir köşede bir çocuk ağlıyor. Sorarlar: "Niye ağlıyorsun evladım?" "Ben misafir bulamadım. Eve nasıl misafirsiz giderim?" Herkes aldıklarından ona da bir tane verir. Ve bir grup misafir ile evine gider. Sofraya misafirsiz oturmayan Hz. İbrahim'in hemşeriliğine layık bir duygu.

7. Baharda Bayram

Bütün halkın Bahar Bayramını kutladığı toplumlar çoktur. Bu tören çeşitli şekillerde yapılır. Urfa ve ilçelerinde de baharda tüm halk irili ufaklı herkes bir gün boyunca yiyeceklerini alır ve şehir dışına çıkardı. Bu adet daha son zamanlara kadar aynıyle devam ederdi. Aynen Hz. İbrahim'in putları kırdığı gün gibi...

Aslında o şehirden çıkış bir çeşit ibadetti. Yiyeceklerini putların önüne de bırakırlar, akşam dönünce alırlardı.

Hz. İbrahim muhtemelen böyle bir günde putları kırmıştır.

III. URFA FOLKLORUNDA HZ. İBRAHİM

Toplumların tarihlerinde meydana gelmiş olayların İzleri ve etkileri o yörenin folklorunda çeşitli şekillerde etki yapar ve iz bırakır. Hele ki bu olay bir peygamberin böyle olaylı doğuşu olursa. Bu olaylı

doğuştan sonra bütün insanlığın ilgisini ve dikkatini çeken bir hayat yaşar ve öldürölmek için ateş yakılıp o ateşe atılırsa. Hele bir de o ateş O'nu yakmayıp, bir gül bahçesine döner de peygamber gülistandan çıkar gibi ateşin içinden çıkarak insanlara gülömserse. Bu olay unutulmaz. Hem tarihte hem de folklorun her zerresinde yer eder. İşte biz bu olayın geçtiğı çevre olan Urfa'da zihinlerden dile dököülen, dilden de babadan evlada geçen bu tür verileri kısaca derlemeye çalıştık. Bu veriler delil değildir, hele kesin delil hiç değildir. Ama konu üzerinde düşünmeye sevk ettiği gibi, araştırmalarda da yol gösterici olabilir.

1. Urfa Folklorunda Hz. İbrahim'le İlgili Görölen Hayvanlar:

Katır: Derler ki o gün Hz. İbrahim için yakılan ateşin odununu katır taşımıştır. Ve katır bu odunları taşıdığı için soyu kesilmiştir, doğuramaz.

Kumkuma: Küçük bir süröngen olan bu hayvandan nefret edilir. Çünkü o da Hz. İbrahim'in ateşine üflemiştir. Üflemiştir ki, Hz. İbrahim'i daha çok yaksın o ateş. Onun için göröldüğü yerde öldürölür. Bu yüzden de kötü kimselere "Kumkuma suratlı" denir. Keler'in bir türüdür.

Kertenkele: Sevilen bir hayvandır. Ona kıyılmaz. Çünkü Hz. İbrahim'in ateşini söndürmek için minicik ağzıyla su taşımıştır. Ateşi söndürmek için. Ona bu ateşi bu su ile söndürebilir misin, diye sorarlar? Cevap verir: Hayır söndüremem ama Hz. İbrahim'den yana olduğum bilinsin istiyorum.

Gece Kuşu: Hz. İbrahim için yakılan ateşe geceleri gagasıyla taşıdığı suyu döktüğünü görürler. Sen bu suyla ateşi söndürebilir misin derler. O da biliyorum ateş sönmez ama Hz. İbrahim'den yana olduğumu gösteriyorum der.

Bölböl: Hz. İbrahim ateşe düşerken bölböl de kendisini atmak ister. Cebrail (a.s.) onu tutar ne dileğı olduğunu sorar. Bölböl de mademki Hz. İbrahim'i kurtaramıyorum ben de kendimi ateşe atayım dedim der. Bunun üzerine dileğini sorar. Bölböl: Benim dünyada Allah'ı zikretmekten başka dileğim yoktur. Onun bin bir ismini

olduğunu duydum ben yüz birini biliyorum diğerlerini öğrenmek istiyorum der. Bunun üzerine dileği kabul olur.

Balarısı: Balarısı da Hz. İbrahim'in ateşini söndürmeye çalışır. Bu gayretine karşılık Allah onun ağızdaki suyu kıyamete kadar insanlara şifa olsun diye bal yapmıştır.

2. Urfa'dan Folklorik Yemekler:

Çiğ Köfte

Hız. İbrahim döneminde yaşayan bir Urfalı ava çıkar. Ceylan avına gider. Günlerce kaldıktan sonra avıyla beraber evine döner. Hanımına getirdiği ceylan yemek yapmasını söyler. Ancak hanımı, durumdan haberi olmayan kocasına: "Ne yazık ki evde odun ve yakacak namına bir şey kalmadı, çünkü Nemrud'un adamları yakacak ne varsa topladılar, Hız. İbrahim'i atacağı ateşi yakmak için" der. Bunun üzerine adam bir çare bulmasını söyler hanımına... Kadın ne yapacağını şaşırır. Ceylanın budundan yağsız bir miktar et çıkarır. O'nu bir taşın üzerine koyar ve başka bir taşla ezmeye başlar. Derken aklına biraz bulgur katmak gelir bu ete. Bulguru bir yandan katarken bir yandan da dövmeye devam eder. O anda haber gelir ki İbrahim'i atıldığı ateş yakmadı. Hemen merak ve hayretle bu karı koca da aceleyle olay yerine gider. Kadın beraberinde o etle bulgur ezmesini de getirmiştir. O cehennemi ateşin yerinde pınarlar kaynamakta, meydana gelen yemyeşil bahçede türlü çeşitli gül ve çiçekler açmış bulunmaktadır. Kadın bu envai çeşit yeşillikten bir miktar toplayıp, bulgur ve etten meydana gelmiş yemeğine katar. Böylece Urfa'nın o leziz ve tadına doyum olmayan ÇİĞ KÖFTE'si meydana gelir. Hız. İbrahim'in ateşe atıldığı günden bir hatıra da bu yemek kalır.

Tirit

Eti haşlayarak yapılan bir yemektir. Ekmek doğranarak bir kaba konur. Üzerine etin suyu dökülür. En üste de haşlanmış et didilerek konur. Peygamber efendimizin dedelerinden HAŞİM de Mekke'ye gelen hacılara ve misafirlere ekmek doğrayarak yaptığı yemeği ikram ettiğinden dolayı kendisine Haşim lakabı verilmiştir. Hız. İbrahim'in de

misafirsiz sofraya oturmadığı bilinmektedir ve muhtemelen genelde TİRİT Yemeği ikram etmektedir.

Yoğurt

Çok sayıda büyük ve küçükbaş hayvan sahibi olan Hz. İbrahim bunların ürünlerinden faydalanıyordu. Bir melek tarafından kendisine süttten neler üretebileceği öğretilmişti. Bunlardan birisi de yoğurttu. Böylece yoğurt ilk defa Hz. İbrahim tarafından üretilmiştir.

Sonuç

Mevlid-i Halil Mağarası, Halilurrahman Gölü, Halilurrahman Camii, Aynı Halilurrahman, Halilurrahman Medresesi, Mancınıklar, Anzılha Gölü ve Nemrut Tahtı, Seruğ ve Harran adları; Harran'daki İbrahim Mescidi ve evi, sırtını dayadığı taş; bunların hepsi ile beraber yüzyıllardır zihinlerde ve dillerde söylemlerle gelenler.. Bu kadar tesadüf, bir anlamda da bu kadar ısrar insanı üzerinde durmaya ve kabule zorluyor ki, Hz. İbrahim Halilullah bu bölgede doğmuş, yaşamış ve Nemrud'la mücadele etmiştir.

HZ. İBRAHİM VE SEMPOZYUM HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Süleyman TOPRAK

İbrahim Aleyhisselâm'ın Urfa ile ilişkisi malum. Burada doğup doğmadığı her ne kadar tartışma konusu ise de, burada yaşadığı ve hayatının büyük bir bölümünü burada geçirdiği, O'nun Urfa'da hala yaşayan canlı hatıraları ile de sabit. İbrahim Aleyhisselâm Urfa'da yaşamış. Burada hatıraları olan olan bir Peygamber. İlk tebliğini burada yapmış. Biz burada Urfa'da doğan ve El Halil'de medfun bulunan İbrahim'in Aleyhisselâm'ın anısına toplanmış bulunuyoruz.

Doğumundan itibaren O'nun hayatının mucizelerle dolu olduğunu görüyoruz. Kur'ân-ı Kerim'de kendisinden Cenabı Hak çokça bahsediyor. Bu noktada durmak istiyorum. Kur'ân-ı Kerim bir tarih kitabı değil. Kur'ân-ı Kerim bir kısım peygamberin biyografisini veren bir eser de değil. Ama Kur'ân'da 25 peygamber'in hayatından bahsedilir. Kur'ân'da kendisinden en çok bahsedilen peygamber, İbrahim Aleyhisselâm'dır. Altmış dokuz âyette bizzat isminin geçtiği ifade edildi.

Niçin Kur'ân bize O'nu anlatıyor? Yani Cenab-ı Hak Kur'ân-ı Kerim'de İbrahim Aleyhisselâm'dan niçin bu kadar örnek veriyor? Yahut niçin İbrahim Aleyhisselâm'ın özelliklerini bize aktarıyor, diye düşündüğümüzde Kur'ân-ı Kerim'in, İbrahim Aleyhisselâm'la ilgili biyografiyi veya O'nun kavmiyle olan, O'nun hayatıyla ilgili olan, nübüvvetiyle ilgili olan tarihi bilgiyi aktarma gayesini taşımadığını bildiğimiz için, O'nunla ilgili kıssanın Kur'ân'da aktarılmış olması, Kur'ân-ı Kerim'in kıyamete kadar gelen bütün insanlığa sunulan ilahî mesaj olduğunu dikkate aldığımızda, şunu

aklımıza getiriyor: Demek ki, Cenab-ı Hak Kur'ân-ı Kerim'de O'nun kıssasından bize bahsederken, bizim ve bizden sonra gelecek insanların da bu kıssadan alacağı mesajlar var demektir. Yani İbrahim'in Aleyhisselâm'ın bize anlatılması, O'ndan Kur'ân'da bahsedilmesi, gerek O'nun ferdi hayatıyla ilgili, gerek aile hayatıyla ilgili, gerek sosyal hayatıyla ilgili, gerek imanı, ahlakıyla, özellikleriyle, cesaretinden, tevekkülünden, tebliğinden, O'nun nübüvvet hayatından söz eden, bize kesitler sunan âyet-i kerimelerden bizim ferdi, ailevi ve sosyal hayatımızda üsve-i hasene olarak takdim edilen İbrahim Aleyhisselâm'dan örnek almamız gerektiğini ben anlıyorum. İbrahim Aleyhisselâm'ın hayatından verilen kesitleri kendi hayatımızla mukayese etsek diye düşünüyorum. Mademki İbrahim Aleyhisselâm, üsve-i hasene olarak takdim ediliyor, Ulü'l-azm peygamberlerden bir tanesidir ve Cenab-ı Hak Kur'ân-ı Kerim'de İbrahim Aleyhisselâm'ın bize sunduğu özelliklerini boşuna zikretmemiştir -O boş yere herhangi bir şeyi zikretmekten münezzehtir- Öyle olunca İbrahim'in Aleyhisselâm'ın hayatından takdim edilen bu kesitler bizim için de birer örnektir. Meselâ Allah'ın ölüleri diriltmesiyle ilgili örnek, sadece İbrahim Aleyhisselâm için değil, O'ndan sonra yaşayacak olan tüm insanlık için bir örnek teşkil etmektedir. Cenâb-ı Allah Hz. İbrahim'e ölüleri nasıl dirilttiğini göstermek suretiyle bizlere de dünyada iken, bu işin tahakkuk edeceğini göstermiş oluyor.

Yine İbrahim Aleyhisselâm'ın tüm peygamberlerin sahip olduğu fetanet sıfatına sahip olması, yani onun akıllı, zeki ve anlayışlı oluşu, bu örneklerde öne çıkan hususlardan bir tanesidir. İbrahim'in Aleyhisselâm cesareti, İbrahim'in Aleyhisselâm tevekkülü, aynı şekilde bu örneklerde öne çıkan hususlardır.

İbrahim Aleplisselâm'ın bu özellikleri sebebiyle Halilürrahman oluşu, yani Allah Tealâ'nın dostu oluşu, ailece Allah'ın emir ve rızasını herşeyin üstünde tutmaları yine bu özelliklerindedir. O'nun özelliklerini araştırmaya devam ederken O'nun tebliğ metodunda da bazı örnekler bulabiliriz. Tebliğinde ortaya koyduğu tedricilik, planlı ve programlı hareket etmesi bizim için örnek teşkil etmektedir.

Hız. İsmail'in kurban edilmesi hadisesinde, Allah'ın emir ve rızasını İbrahim Aleyhisselâm'ın ailece herşeyin üstünde

tutmalarının, "Allah bunu emretti" denildiği noktada akan suların durmasının, bize de örnek teşkil etmesi ve kendi hayatımızdan bazı kesitlerle bunu karşılaştırmamız gerektiğini düşünüyorum.

Hız. İbrahim, üç büyük dinden de önce yaşamış, bir Peygamber. Hıristiyanlığın, Yahudiliğin ve Müslümanlığın yani üç büyük dinin de kendisine değer verdiği, üç büyük din mensuplarının da Hız. İbrahim'e değer verdiği bir gerçektir. Bu üç büyük dinin mukaddes kitaplarında İbrahim Aleyhisselam'la ilgili kıssalar anlatılmaktadır. O zaman Hız. İbrahim, bu üç din mensuplarını bir noktada birleştirebilen, insanlığın problemlerinin çözümünde diyaloga vesile olabilecek bir peygamber olarak değerlendirilebilir. İbrahim'in Aleyhisselâm bu özelliğinden dolayı Kur'an-ı Kerim, Hıristiyan, Yahudî ve Müslümanları Allah'ın birliğinde birleşmeye davet ediyor.

Sonuç olarak üç büyük din mensuplarının, O'nun şahsında, O'nun hatırasında, İbrahim Aleyhisselam çevresinde, O'nun hanif oluşu üzerinde tekrar önemle durarak, Allah'ın birliğinde, tevhidte birleşmelerini Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyorum.

Bu sempozyumun daha derin ilmî araştırmalara vesile olmasını temennî eder; tekrar, bu toplantıyı tertib eden herkese teşekkür ederim. Saygılarımla.

ŞURKAV YAYINLARI

- 1) Hz. İbrahim Konulu Yeni Besteler, Sabri KÜRKÇÜOĞLU, 1992
- 2) Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey'in Nemrud Mustafa Paşa Divân-ı Harbindeki Savunması, Müslüm C. AKALIN, 1992
- 3) Hz. İbrahim (A.S.)'i Anma Şanlıurfa I. Kültür ve Sanat Haftası Faaliyetleri, Sabri KÜRKÇÜOĞLU, 1992
- 4) Hz. Eyyub Konulu Şiirler, Sabri KÜRKÇÜOĞLU, 1992
- 5) Şanlıurfa Folklorunun Kaynak Kişisi Tenekceci Mahmut Güzelgöz, Abuzer AKBIYIK, 1992
- 6) Takvimden Kopan Yaprak (Şiirler), Mahmut Ş. AKKAYA, 1993
- 7) Şanlıurfa Camileri, A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU, 1993
- 8) Şanlıurfa Sanayi Rehberi, Abuzer AKBIYIK-Sabri KÜRKÇÜOĞLU, 1993
- 9) Hz. Eyyüb Konulu Yeni Besteler, Necmi KIRAN-Sabri KÜRKÇÜOĞLU, 1993
- 10) Ali Rıza-Ahfâda Yadigâr Urfa Mücâhedesini, Müslüm AKALIN, 1995
- 11) Şanlıurfa'da Canlanan Tarih, A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU, 1995
- 12) Bir Damla Söz (Şiirler), Şükrü ALGIN, 1996
- 13) Şanlıurfa Cülha Dokumacılığı, Yrd.Doç.Dr. Feriha AKPINARLI, 1996
- 14) Şanlıurfa Mezar Taşları, Mahmut KARAKAŞ, 1996
- 15) Urfalı Şair Abdi, Yrd. Doç. Dr. M. Emin ERTAN, 1997
- 16) Urfa'nın Kurtuluşuyla İlgili Belgeler, Müslüm AKALIN, 1997
- 17) Urfa Tarihi (M.Ö. 2000-M.S.1400), Hasan AÇANAL, 1997
- 18) ŞURKAV 1990-1998, Mehmet H. ÖCAL-Sabri KÜRKÇÜOĞLU, 1998
- 19) Urfa Hakkında Salnâme (1927-Ash ve Çev.), Kemal KAPAKLI, 1998
- 20) Cumhuriyet Halk Fırkası Urfa Heyeti İdâresi Mukarrerat Defteri (Çeviri), Müslüm AKALIN, 1999
- 21) Hz. İbrahim ve Nemrut (Piyces), Yrd.Doç.Dr. M.Emin ERTAN, 1999
- 22) Urfa Bölgesinde Devlet Adamları ve Komutanlar, Selâhaddin E. GÜLER, 1999
- 23) Şanlıurfa'da Enbiyâ Kıssaları, A. Selâmi YILDIZ, 2000
- 24) Urfa Kurtuluş Mücâdelesini Hatıratı, Urfa Müftüsü Hasan AÇANAL, 2001
- 25) Şanlıurfa Kültürü Sözlüğü, Yay. Haz.: Mehmet H. ÖCAL-Selâhaddin E. GÜLER-Remzi MIZRAK, 2001
- 26) ŞANLIURFA Uygurluğunun Doğduğu Şehir, (Yayın Kurulu: Yrd.Doç.Dr.A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU- Müslüm AKALIN- S.Sabri KÜRKÇÜOĞLU-Selâhaddin E. GÜLER), 2002
- 27) XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı – Ahmet Nezihî TURAN, 2005
- 28) ŞURKAV'IN 15 YILI – (1990-2005) Kemal KAPAKLI- M.Sait AKGÜN – Şükrü ÜZÜMCÜ, 2006

ŞURKAV

ŞANLIURFA İLİ KÜLTÜR EĞİTİM SANAT VE ARAŞTIRMA VAKFI

25 Aralık 1990 tarihinde Şanlıurfa Valiliği öncülüğünde kurulan Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Şanlıurfa ilinin tarihini, kültür ve Sanat eserlerini ortaya çıkararak yaşatmak; bu maksat doğrultusunda konferans, sempozyum, panel, kongre, seminer, sergi, anma günleri ve benzeri faaliyetler düzenlemek, iştirak etmek, maddi ve manevi katkılarda bulunmak; korunmaya değer kültür tabiat ve san'at varlıklarını korumak ve tanıtımını sağlamak; bunun için gerekli restorasyon ve çevre düzenlemeleri yapmak, projeler hazırlamak; Şanlıurfa ilinin tarihi ve kültürel değerlerinin tanıtılması için gerekli araştırma, derleme ve inceleme çalışmaları yapmak, bu alanda yapılan çalışmaları desteklemek amaçlarını taşımaktadır.

ŞURKAV, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 1997 yılında tespit edilen en başarılı üç vakıftan biri olmuştur. Ayrıca 2002 yılında Motif Halkoyunları Eğitim Derneği'nin düzenlediği "8. Geleneksel Motif Halkbilim Yarışması"nda Halkbilim Hizmet Ödülü'nü kazanmıştır.

**21. Yüzyılın en önemli Kurumları Vakıflar Olacaktır.
Çünkü Vakıflar ; İnanç Hayır ve Sevgi Eseridir.**

ISBN: 7394-26-2

Güneydoğu Ofset Tesisleri Tif: (0414) 312 33 22 - ŞANLIURFA